

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ДЯКОВ ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ

Прим №__
УДК 343.154

ГНОСЕОЛОГІЧНА І ПРАВОВА ПРИРОДА
ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

ШУМИЛО Микола Єгорович,

доктор юридичних наук, професор

Заслужений діяч науки і техніки України

Член-кореспондент НАПрН України

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ПІЗНАВАЛЬНЕ ПІДґРУНТЯ УХВАЛЕННЯ ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ	17
1.1. Пізнавальні передумови помилок і правопорушень у кримінальному процесуальному пізнанні.....	17
1.2. Вплив суб'єктивного фактора на процес і результати пізнання в кримінальному провадженні.....	32
1.3. Формування процесуального знання від імовірного до вірогідного як шлях послідовного розв'язання невизначеності	54
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ УХВАЛЕННЯ ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ	73
2.1. “Виправдання” в контексті теоретичних процесуальних конструктів “мети”, “завдання” та “призначення” кримінального провадження.....	73
2.2. Змагальність у дослідженні доказів як передумова реалізації юридичної можливості виправдання обвинуваченого.....	100
2.3. Правова і фактична незалежність суду, як головна умова можливості виправдання.....	127
Висновки до розділу 2	153
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ	156
3.1. Юридичні підстави ухвалення виправдувального вироку... ..	156
3.2. Зміст і форма виправдувального вироку.....	178

3.3. Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на ухвалення рішення про спростування обвинувачення.....	191
Висновки до розділу 3.....	209
ВИСНОВКИ.....	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Венеціанська комісія – Європейська комісія “За демократію через право”

ВРУ – Верховна Рада України

ВССУ – Вищий спеціалізований суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ)

ВСУ – Верховний Суд

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

РФ – Російська Федерація

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із головних завдань кримінального судочинства є недопущення засудження невинуватих, вирішення якого має відбуватися в судовому процесі у рамках належної правової процедури у формі законного, обґрунтованого й умотивованого виправдувального вироку.

Статистичні дані свідчать про те, що сучасний стан відправлення вітчизняного правосуддя порівняно з розвиненими європейськими юрисдикціями характеризується вельми низькою часткою виправдувальних вироків. В Україні цей показник останніми роками становить менше відсотка від загальної кількості вироків (2009 – 0,23%; 2010 – 0,22%; 2013 – 0,3%; 2014 – 0,77%; 2015 – 0,94%).

Навіть таке мізерне зростання у судовій практиці кількості виправдувальних вироків слід оцінювати як показник *позитивних* зрушень вітчизняного правосуддя, яке перебуває у стані реформування. Водночас, це є тривожним індикатором соціальної та юридичної розбалансованості мегамашини кримінального судочинства, коли мають місце факти незаконного кримінального переслідування осіб, а також порушення їхніх конституційних прав і свобод, законних інтересів.

Такий стан справ зумовлений негативним впливом низки як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Приміром, у чинному КПК України не вирішено *фундаментальне* за своєю практичною вагою питання остаточного розподілу між учасниками кримінального провадження функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи *in merito*. У стадії досудового розслідування, на жаль, залишається *слідчий порядок* формування доказової бази і прийняття процесуального рішення про формулювання підозри та обвинувачення. Аналіз слідчої та судової

практики переконливо показує, що причинами ухвалення виправдувальних вироків є, зокрема, порушення органами розслідування процесуальної форми збирання доказів, їхня недостатність і неузгодженість, невміння працювати зі *стандартами доказаності* під час формування та формулювання підозри і обвинувачення, помилки у кримінально-правовій кваліфікації передбачуваного злочину тощо. Унормування підстав ухвалення виправдувального вироку також видається надміру ускладненим, що відкриває певні можливості для неконтрольованого суддівського розсуду. Не варто забувати, що на прийняття таких рішень неабияк і далі впливають сформовані в добу радянської політичної юстиції практики й узвичаєння так званого “карального ухилу”, які чудово прижилися в атмосфері правового нігілізму, що панує нині в Україні. Часто це проявляється у зневажливому ставленні до правової позиції сторони захисту, нехтуванні положеннями засад презумпції невинуватості та змагальності.

Дані аналізу судової діяльності вказують на ігнорування багатьма суддями правових позицій і рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що також є однією із причин низького відсотку виправдувальних вироків. Ухваленню таких вироків серйозно заважає, як це не сумно констатувати, і брак належної фахової, а особливо *гуманітарної компетентності* у владних суб’єктів кримінального процесу.

У різні роки окремим аспектам проблеми, що розглядається, приділяли увагу українські та зарубіжні науковці: В. М. Абрамова, Г. І. Алейніков, Н. Ф. Вороніна, М. М. Вопленко, Ю. М. Грошевий, В. П. Гмирко, З. З. Зінатулін, К. Б. Калиновський, О. В. Капліна, О. М. Коваль, І. І. Котюк, Н. І. Клименко, О. П. Кучинська, О. М. Ларін, І. М. Лузгін, П. А. Лупинська, М. М. Михеєнко, Ю. В. Охотіна, М. І. Пастухов, М. А. Погорецький, І. Л. Петрухін, М. М. Полянський, О. П. Попов, В. В. Рожнова, В. М. Савицький, В. К. Случевський, О. В. Соколов, М. С. Строгович, В. Т. Томін, А. І. Трусков,

І. Я. Фойницький, Р. Д. Хашимов, Ю. Ю. Чурилов, О. Г. Яновська та інші дослідники.

Разом із тим в українській процесуальній науці питання стосовно системи пізнавальних та юридичних передумов, що зобов'язують суд ухвалити виправдувальний вирок, ще не були предметом самостійного комплексного наукового дослідження.

Ці, а також деякі інші чинники зумовлюють *актуальність* обраної здобувачем теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тему дисертаційного дослідження розроблено в контексті реалізації положень указів Президента України “Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів” від 10 травня 2006 року № 361/2006, “Про концепцію реформування кримінальної юстиції в Україні” від 8 квітня 2008 року № 311/2008 та відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011-2015 рр., ухвалених Національною академією правових наук (рішення від 24 вересня 2010 р. № 14-10), планів науково-дослідних робіт юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка за напрямом досліджень юридичного факультету “Доктрина права в правовій системі: теоретичні та практичні аспекти” (номер теми 11БФ042-01, державна реєстрація 01111u008337), а також кафедри правосуддя. Тему дисертації затверджено вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 17 грудня 2012 року (протокол № 4) й уточнено 28 березня 2016 року (протокол № 7).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є напрацювання системних процесуальних засобів, спрямованих на забезпечення права людини на виправдувальний вирок у разі невиконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку довести обвинувачення “поза розумним сумнівом”.

Зазначена *мета* зумовила потребу вирішення таких *задач*:

– обґрунтувати зміст і функцію поняття “виправдання” в контексті теоретичних процесуальних конструкцій “мета”, “завдання” та “призначення” кримінального провадження;

– вдатися до критичного аналізу змісту функції засади змагальності у чинному КПК України в забезпеченні рівності сторін під час дослідження ними й судом доказів як головної передумови ухвалення виправдувального вироку;

– дослідити стан декларованої та фактичної незалежності сучасного українського суду в контексті європейських стандартів забезпечення справедливого правосуддя;

– виявити проблемні ситуації, які виникають у процесі ухвалення виправдувального вироку, та запропонувати варіанти їх вирішення;

– дослідити епістемологічні питання руху процесуального знання про факти й обставини кримінального правопорушення від “імовірного” до “вірогідного” як пізнавальної передумови ухвалення судом виправдувального вироку;

– визначити змістове наповнення таких функціональних понять, як “помилка” та “кримінальне процесуальне правопорушення” у кримінальному процесі.

Об’єктом дослідження є проблемна ситуація вітчизняного правосуддя в кримінальних справах, що склалась у діяльності судів першої інстанції в контексті ухвалення виправдувальних вироків.

Предметом дослідження є гносеологічна і правова природа виправдувального вироку.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач і досягнення мети застосовувався комплекс загально- та спеціальнонаукових методів. Логічні методи *аналізу, синтезу, індукції та дедуції* дали змогу дослідити гносеологічне підґрунтя та правові питання ухвалення виправдувального вироку (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). *Системно-*

структурний метод був плідним у дослідженні змісту та функції понять “помилка” та “кримінальне процесуальне правопорушення” у кримінальному процесі, а також допоміг дослідити рух процесуального знання від “імовірного” до “вірогідного” у кримінальному провадженні (підрозділ 1.1, 1.3). Застосування *формально-юридичного методу* вможливило розкрити зміст і функцію поняття “виправдання” в аспекті досягнення мети кримінального провадження (підрозділ 2.1). *Метод моделювання* дав змогу визначити шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення рівності сторін захисту та обвинувачення на стадії досудового розслідування (підрозділ 2.2). У роботі також застосовувався *історико-правовий метод*, що дозволило авторові з’ясувати причини формування та існування карального ухилю в юридичній ментальності суддівського корпусу України (підрозділ 1.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовувався для порівняльного аналізу положень Конституції України, міжнародно-правових документів, законодавства зарубіжних країн, КПК України, Закону України від 2 червня 2016 р. “Про судоустрій і статус суддів” та інших нормативних актів, які регламентують порядок досудового розслідування, судового розгляду, а також визначають процесуальні права та гарантії підозрюваного (обвинуваченого). Цей метод допоміг також визначитися з основними напрямками подальшого вдосконалення положень чинного законодавства України, спрямованих на забезпечення встановленої стандартами доказаності якості процесуального знання про факти та обставини кримінального провадження, забезпечення реальної рівності сторін захисту та обвинувачення, дієвого захисту прав і свобод людини, процесуальної якості судових рішень, у тому числі й виправдувальних вироків (підрозділи 1.2, 2.2, 3.2), та ін.

Емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять: дані аналізу 118 виправдувальних вироків, ухвалених протягом 2014–2016 років, а також результати анкетування 98 суддів. У ході роботи над

дисертаційним дослідженням проаналізовано 29 справ, що розглядалися в Європейському суді з прав людини, стосовно застосування статей 3, 5, 6, 8 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Крім того, використано власний досвід практичної роботи автора у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні *комплексним* дослідженням проблемної ситуації українського правосуддя у кримінальних справах, що склалась у діяльності судів першої інстанції у зв'язку з ухваленням ними виправдувальних вироків; у роботі обґрунтовано низку концептуальних, важливих для теорії та практики понять, положень, висновків і рекомендацій, одержаних автором *особисто*, серед яких *найсуттєвішими* є такі:

вперше:

– дано характеристику виправдувальному вироку як, з одного боку, результату *негативної оцінки* суду виконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку, встановленого для неї ст. 62, п. 2 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 17 КПК України, довести винуватість особи поза розумним сумнівом, а з іншого, – як *позитивного результату* виконання судом свого юридичного обов'язку – виправдати особу, винуватість якої не доведено стороною обвинувачення в рамках належної правової процедури;

– обґрунтовано, що *юридичною підставою* ухвалення судом виправдувального вироку є встановлений *факт невиконання* стороною обвинувачення *юридичного обов'язку* довести винуватість особи поза розумним сумнівом; невиконання згаданого вище обов'язку є, як правило, сукупним наслідком скоєння стороною обвинувачення кримінально-процесуальних правопорушень та помилок різноманітної природи;

– доведено, що до ухвалення вироку суду процесуальне знання про факт вчинення злочину конкретною особою та її винуватість презюмується *ймовірним* з огляду на *інквізиційний (слідчий) спосіб* його виготовлення й підлягає подальшій перевірці в суді першої інстанції у рамках змагальної процедури; усвідомлення цього факту закладає поліваріантність судової перспективи вирішення справи, тобто *рівновеликої* можливості ухвалення як виправдувального, так і обвинувального вироку;

– зроблено висновок про те, що *процесуальність* знання у кримінальному провадженні як його стадійний рух від імовірного до вірогідного характеризує ступені кваліфікації епістемологічних результатів пізнавальної діяльності у встановленні фактів і обставин вчиненого правопорушення як процесу послідовного розв’язання невизначеності щодо існування/не існування *factum probandum*. Тому цілком виправдано в чинному КПК України початок кримінального провадження обґрунтовується імовірним знанням про правопорушення та особу, яка його вчинила. Відтак дисертант обґрунтовує наукову позицію, відповідно до якої машина кримінального процесу *врухомлюється* не подією злочину, а навпаки – потребою довести, чи мало місце правопорушення та хто його вчинив;

– доведено нагальну потребу розмежування фундаментальних теоретичних процесуальних понять *призначення, мета і завдання* кримінального процесу. У зв’язку з цим обґрунтовується положення, що поняття “призначення кримінального процесу” має вказувати на його *соціальну функцію* в механізмі державі – забезпечувати захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень. “Безпосередня мета кримінального провадження” означає іншу функцію – встановлення органом судової влади юридичного факту доведеності чи недоведеності обвинувачення в суді першої інстанції, аби кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру

своїї вини і щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Відповідно поняття “завдання кримінального процесу” має нормативно вказувати на перелік послідовних кроків, які треба зробити, щоб досягти поставленої мети – здійснити швидке, повне й неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінального провадження, застосувати до кожного учасника кримінального провадження належну правову процедуру;

– обґрунтовано положення про те, що в контексті функції засади змагальності діяльність сторони захисту зі спростування предмета обвинувачення відбувається шляхом його *заміщення* предметом *виправдання* з використанням логічних засобів діяльності доказування – сукупності інтелектуальних операцій із виявлення хибності або необґрунтованості обвинувальної тези, її аргументів та демонстрації;

– доведено, що діяльність сторін обвинувачення та захисту з дослідження доказів у судовому розгляді можна умовно поділити на два етапи: процедури з *легалізації* судових доказів та визначення їхньої *переконливості* в обґрунтуванні обвинувальної тези. Відтак пропонується у чинному КПК України унормувати *процедуру легалізації* доказів і відмови у визнанні *матеріалів* досудового розслідування *судовими доказами*;

– встановлено редакційну і змістову розбіжності між *реабілітаційними* підставами закриття кримінального провадження (пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України) і підставами *ухвалення виправдувального вироку* (пп. 1-3 ч. 1 ст. 373 КПК України), що на практиці спричиняє їх неоднакове застосування при ухваленні виправдувальних вироків. У зв'язку з цим пропонується викласти п.п. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України в такій редакції: “Кримінальне провадження закривається, *якщо не встановлено*, що: 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому підозрюється особа; 2) кримінальне правопорушення вчинене підозрюваним; 3) удіянні підозрюваного є склад кримінального правопорушення”;

– запропоновано з метою більш чіткого розподілу функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи по суті надати право закривати кримінальне провадження у порядку, передбаченому ст. 284 КПК України, і звільняти особу від кримінальної відповідальності згідно з вимогами ст. 288 КПК України *винятково* слідчим суддею;

удосконалено:

– визначення “помилка” в кримінальному процесі, котре пропонується розуміти як *невідповідність* знання суб’єкта, що здійснює кримінальне провадження, досліджуваному об’єкту; вона зумовлена несвідомим формуванням хибних висновків за результатами оцінки викривленої інформації, рівнем його професійної правосвідомості, браком спеціальних знань, життєвого та/або професійного досвіду, а також його особистісними якостями. Одночасно наголошується, що хибне уявлення суб’єкта, який здійснює кримінальне провадження, може також зумовлюватися складністю об’єкта пізнання недосконалістю засобів діяльності доказування;

– положення, що помилки у кримінальному провадженні мають неусвідомлений характер і є результатом добросовісної омани юристів у процесі пізнавальної діяльності та ухваленні процесуальних рішень;

– тезу, що використання в нормах кримінального процесуального законодавства, яке регулює діяльність органів розслідування і слідчого судді (суду) до ухвалення вироку суду, словосполучень “заяви і повідомлення про злочин” (ст. 214 КПК України), “кримінальним правопорушенням завдано шкоди” (ст. 55 КПК України), “заряджають” юристів енергетикою обвинувального ухилу і порушують вимоги засади презумпції невинуватості;

– положення щодо забезпечення *однаковості* слідчої і судової практики на усіх етапах кримінального провадження у справі й запропоновано доповнити ст. 89 КПК України частиною четвертою, яка би встановлювала *процедуру* визнання доказів недопустимими;

– пропозицію уточнити редакцію ст. 417 КПК України, де вказати, що суд апеляційної інстанції, встановивши обставини, передбачені пунктами 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України, зобов'язаний скасувати обвинувальний вирок суду першої інстанції та ухвалити виправдувальний вирок. У зв'язку з цим пропонується уточнити редакцію ст. 440 КПК України в якій зазначити: “Суд касаційної інстанції, встановивши обставини, передбачені пунктами 1-3 ст. 284 цього Кодексу, скасовує обвинувальний вирок і повертає кримінальну справу до апеляційного суду для ухвалення виправдувального вироку”;

– на підставі аналізу відповідних теоретичних положень і нормативних вимог щодо підстав ухвалення виправдувальних вироків та вивчення їх змісту зафіксовано особливості мотивації ухвалення виправдувального вироку залежно від підстав, передбачених ст. 373 КПК України;

набули подальшого розвитку:

– доведено, що, оскільки суд першої інстанції за розглядом представленого прокурором обвинувачення має ухвалити лише виправдувальний або обвинувальний вирок, існує нагальна потреба розширити перелік підстав для ухвалення виправдувального вироку. У зв'язку з цим ч. 2 п. 1 ст. 373 КПК України пропонується викласти в такій редакції: “Виправдувальний вирок також ухвалюється: 1) у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення за умови відмови потерпілого від його підтримання; 2) якщо в суді встановлено, що: а) набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою; б) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; в) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення”;

– наукова позиція, що причинами формування та існування обвинувального ухилу в суддівському корпусі України є: деформація правосвідомості, зумовлена історичними традиціями слідчого процесу радянської доби; недосконалістю інститутів кримінального процесуального права; необ'єктивністю прокурорів; труднощами процесу пізнання; впливом на судову діяльність громадської думки; обвинувальне спрямування системи підготовки у відомчих навчальних закладах; формування суддівського корпусу за рахунок поповнення колишніми співробітниками правоохоронних органів;

– положення наукової моделі предмета виправдання, запропонованого В. О. Попелюшком, в частині його структуризації за загальним і конкретним критеріями, а також залежно від підстав ухвалення виправдувального вироку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційній роботі теоретичні узагальнення, висновки й пропозиції можуть бути використані:

– у *законотворчій сфері* для внесення змін і доповнень до ст. 127 Конституції України, статей 2, 3, 89, 284, 373, 417, 440 КПК України, статей 65, 69, 70 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”; для вдосконалення інших законодавчих та відомчих нормативно-правових актів України;

– у *науково-дослідницькій сфері* для подальшої наукової розробки гносеологічного підґрунтя та правової природи ухвалення виправдувального вироку;

– у *практичній діяльності* органів досудового розслідування, прокуратури, місцевих, апеляційних та касаційного судів;

– у *навчальному процесі* під час підготовки навчально-методичних матеріалів, викладання курсу кримінального процесу України у вищих навчальних закладах України.

Окремі положення дисертації застосовуються в навчальному процесі Київського національного університету імені Тараса Шевченка (акт впровадження від 14 жовтня 2016 року), під час підготовки працівників апаратів Верховного Суду України (акт впровадження від 21 вересня 2016 року № 161-3403/0/8-16) та Апеляційного суду Херсонської області (акт впровадження від 16 вересня 2016 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях “Дотримання прав людини: сучасний стан правового регулювання та перспективи його вдосконалення” (Київ, 2014 р.), “Публічне адміністрування в сфері органів внутрішніх справ” (Київ, 2015 р.), “Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку” (Харків, 2016 р.), “Актуальні питання правової теорії та юридичної практики” (Одеса, 2016 р.), “Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні” (Львів, 2016 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 15 публікаціях автора, зокрема, 10 – у наукових статтях, з них 7 – у вітчизняних фахових наукових виданнях, 2 статті в іноземних фахових виданнях та 5 – тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, якими об’єднано дев’ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 258 сторінок, у тому числі основний текст – 216 сторінок та список використаних джерел з 380 найменувань на 42 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ГНОСЕОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПОСТАНОВЛЕННЯ ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ

1.1. Пізнавальні передумови помилок і правопорушень у кримінальному процесуальному пізнанні

Errare humanum est

людині властиво помилятися

Аксіоматичним є твердження, що кримінальне процесуальне доказування підпорядковано загальним закономірностям пізнання людиною об'єктивної реальності. Цілком природним є те, що його результати можуть приводити суб'єкта пізнання до взаємовиключних висновків, як таких, котрі підтверджують існування об'єкта пізнання, так і таких, що спростовують його наявність. У наукових джерелах з кримінального процесу більшою мірою досліджувалися питання гарантованості отримання достовірного знання про факти й обставини вчинення кримінального правопорушення. На жаль, треба зазначити, що куди як менше уваги приділялося проблемам чинників, котрі перешкоджають формуванню знання, відповідного досліджуваному об'єкту.

У цьому зв'язку випадає підкреслити, що в юридичній літературі немає консолідованої наукової позиції стосовно поняття “помилка”. Ця констатація спонукує нас розпочати формування власного погляду з аналізу цього поняття в різних галузях людської діяльності – філології, філософії, психології, логіці, медицині, математиці, правознавстві. Так, термін “помилка” у філології має високий рівень узагальнення й

характеризує дане явище лише ззовні – як результат. Зокрема, у словниках української та російської мови термін “помилка” тлумачиться як: неправильність у вчинках, діях, думках і т. ін. [295], [240], [207, с. 478], [104, с. 633]. За такого підходу “помилка” трактується однобічно, в результаті чого не розкриваються внутрішні характеристики цього явища.

У філософських джерелах немає єдності вчених у визначенні поняття “помилка” в пізнавальній діяльності людини. Так, Ф. А. Селіванов трактує помилку як ненавмисну неправильність [286, с. 59], а П. С. Заботін вважає, що помилка – це “невідповідність уявлення суб’єкта пізнання об’єкту, що досліджується” [120, с. 71]. У першому разі автор акцентує увагу на тому, що помилка має не усвідомлюваний характер, а в другому внутрішня суб’єктивна характеристика помилки залишається поза увагою і лише вказується на ознаки її об’єктивного прояву.

У психології фахівці також звертають увагу лише на окремі ознаки зовнішнього в внутрішнього прояву цього аномального явища. Приміром, К. К. Платонов вважає, що “помилка є результатом неправильної дії, яка не досягла поставленої мети” [223, с. 160]. О. В. Узунова, зі свого боку, стверджує, що психологічний механізм помилки можна характеризувати як суб’єктивне ставлення особи до самої помилки та її наслідків, що виявляється у свідомому допущенні або добросовісній омані [334, с. 303–304]. Своєю чергою В. М. Абрамова зазначає: “Помилка в діяльності людини – ненавмисно неправильні судження, дії або бездіяльність суб’єкта, які виникають у результаті викривленого чуттєвого відображення чи уявної інтерпретації об’єктів, явищ, процесів у свідомості особи, зумовленої її особистісними якостями та реалізовані нею в негативному результаті” [2, с. 6]. Помилку в медицині В. І. Чісов і О. Х. Трахтенберг розглядають як “неправильні дії лікаря попри його сумлінне ставлення до своїх обов’язків” [355, с. 6]. У

математиці помилка відображає й позначає похибку в оцінці змісту і закономірності досліджуваного предмета [84, с. 46–56], [182, с. 124–140].

Натомість юристи, виходячи із загальнонаукових позицій, помилки поділяють на правотворчі та правозастосовні. Останні, ряд авторів характеризує лише як акти порушення приписів норм матеріального та процесуального права. Наприклад, С. В. Слинько пише про помилку як про факт, що становить неправильність, неточність, погрішність, хибну думку чи неправильну дію або бездіяльність. Так у кримінальному процесі помилки можуть мати місце в ході ухвалення процесуальних рішень у часі провадження процесуальних і слідчих дій [291, с. 114–119]. Близької до цієї позиції є думка Е. А. Пруса, який вважає, що помилка – це не простий відступ від норми чи похибка з бажанням заподіяти щось негативне, а дія, яка є протилежною до правильної та відбувається ненавмисно [239, с. 289]. Уже більш широке тлумачення спостерігаємо у Ю. В. Голіка та О. В. Орлова, котрі помилку розуміють як будь-яке правопорушення, тобто визначають правозастосовну помилку як невиконання вимог норм права незалежно від вини особи і включають до цієї категорії ненавмисні помилки, умисні та необережні злочини [90, с. 35], [138].

Чимала група науковців (А. Б. Марченко, Г. Р. Мурсалімов, В. Н. Карташев, В. О. Котюк, Н. І. Клименко), розглядаючи помилку як діалектичну єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів і порушення закону, пов'язують її із сумлінною і добросовісною оманю, неухважністю і необережністю, невідповідним і неусвідомленим характером. Наприклад, А. Б. Марченко стверджує: “Помилки – це недоліки, що допускаються слідчим у ході досудового слідства при застосуванні кримінального чи кримінального процесуального законодавства, відступ або хибне застосування криміналістичних рекомендацій, які стали результатом сумлінної омани та призвели до негативних наслідків або можливості їхнього настання” [188, с. 18].

Г. Р. Мурсалімов характеризує правозастосовну помилку як юридично визначений негативний результат владно-організуючої діяльності суб'єкта правозастосування, який перешкоджає реалізації прав та свобод, законних інтересів суб'єктів права внаслідок добросовісної омані, що кваліфікується уповноваженим органом в якості помилкового [202, с. 9]. На думку В. Н. Карташева, помилки можуть бути допущені лише ненавмисно, через добросовісну оману або необережну діяльність суб'єктів правозастосування [376, с. 86]. В. О. Котюк правозастосовну помилку розуміє як протиправний юридичний факт з боку суб'єкта правозастосування через неухважність чи необережність, що, як правило, має випадковий і неусвідомлений характер у період прийняття рішень [159, с. 177]. З погляду Н. І. Клименко, помилка – це невідповідність знання особи досліджуваному об'єкту, зумовлена особистісними рисами особи, яка приймає рішення. Відтак дослідниця робить висновок про помилку як можливу оману особи, в основі якої лежить брак знань, практичного досвіду або абсолютизація окремих моментів пізнання [147, с. 129].

Таким чином, досліджуючи загальнонаукову проблему діяльнісного феномену помилки в різних галузях науки, можна виснувати, що вчені, зазвичай, роблять наголос на якійсь одній або декількох ознаках (наслідки, навмисність, невідповідність знання об'єкту тощо).

Разом із цим, системний аналіз наукових джерел з філософії, логіки, психології, математики і права крізь призму проблеми ухвалення виправдувальних вироків дає підстави для суджень, що помилки мають внутрішні й зовнішні ознаки. Можна сказати, що внутрішні ознаки характеризуються особливостями мислєдіяльності правозастосовників, зумовленими професійною підготовкою, життєвим досвідом, світоглядною позицією, наявністю інтересів, особистісними якостями та ін., а також такими чинниками, як складність об'єкта пізнання (злочину)

чи браком засобів кримінально-процесуального пізнання. Проте зовнішні ознаки помилок у правозастосуванні знаходять свій вираз у різноманітних порушеннях кримінального процесуального і кримінального матеріального законів.

Відтак спробуємо проаналізувати передумови помилок, допущених суб'єктами кримінального провадження в контексті особливостей пізнання у кримінальному процесі.

Передовсім слід зазначити, що основним засобом встановлення обставин вчиненого злочину в кримінальному процесі є доказування, що базується на загальних засадах гносеології [195, с. 6–11]. Тому з'ясувати передумови помилок у цій сфері неможливо без огляду на положення діалектики про пізнання людиною довкілля і співвідношення істини та помилки. Свідомість людини “віддзеркалює” об'єктивну реальність, яку індивід фіксує у почуттях, думках, волевиявах тощо. Водночас діалектика виходить із того, що відображення дійсності у свідомості людини не тотожне їй. Це вихідне положення повною мірою поширюється й на пізнання соціальних явищ, сприйняття яких може бути неповним, неадекватним, приблизним та помилковим [369, с. 198].

Така невідповідність може мати місце як на чуттєвому, так і на раціональному рівнях оскільки відображенню властиві неточність, приблизність, воно не може слугувати ґрунтом для формування повної та точної інформації про об'єкт пізнання. Це також притаманно і правозастосовному процесу в кримінальному судочинстві, де основними детермінантами як фактичної, так і правової помилки є суб'єкт пізнання (учасники кримінального процесу), об'єкт пізнання (обставини передбачуваного злочину), а також процес їх взаємодії.

Пізнання обставин події здогаданого злочину в кримінальному процесі здебільшого відбувається опосередковано. Слідчий, суд, суддя, прокурор, отримують фактичні дані про досліджувану подію з показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, а також через

матеріально фіксовані об'єкти, залучені до справи як речові докази. Зрозуміло, що неточності, помилковість цих “посередників” також негативно позначаються на результатах пізнання суб'єктів, що ведуть кримінальний процес [369, с. 196].

Отже, юридичні помилки гносеологічного характеру проявляються в несвідомому формуванні хибних висновків за результатами оцінки викривленої інформації. Це, у свою чергу, може призвести до неправильної юридичної кваліфікації дій підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Що ширше можливості для участі неконтрольованих детермінантів у формуванні знання, то більше місця для випадковості та сумнівів у його істинності [369, с. 140].

Про вагу випадкового фактора в доказуванні відомий російський правознавець Л. Є. Владимиров писав: “Найретельніше і найобережніше дослідження може інколи призвести до помилки, якщо у справі був такий незвичайний збіг обставин, котрий не міг бути передбаченим навіть найобережнішим суддею” [79, с. 47].

Тому існує процесуальний запит на більш детальне правове регулювання пізнавального процесу, щоб максимально обмежити вплив неконтрольованого випадкового фактора на функціонування елементів системи пізнавальної діяльності [369, с. 140 – 141]. Приміром, В. М. Кудрявцев називав це “...суворою формалізацією всього процесу виявлення правопорушення...” [170, с. 331]. Насамперед це стосується вимог до засобів пізнання (належності, допустимості доказів) і способів їх отримання та оцінки. Окрім того, треба безпосередньо в організаційну структуру пізнавальної діяльності запроваджувати елементи, які б забезпечували взаємоліквідацію небажаних казуальностей. Такими елементами можуть бути чіткий розподіл функцій органів і посадових осіб, котрі беруть участь у виявленні обставин скоєння злочину, а також забезпечення “суверенності” посадовців, які ведуть кримінальний процес [369, с. 141].

Далі слід зазначити, що на пізнавальну діяльність суб'єкта, який здійснює кримінальне провадження, може впливати такий чинник, як суперечливість законодавчих актів [113, с. 205]. Недосконалість нормативно-правових актів і неправильне розуміння їх змісту можуть призвести до помилок у діяльності суб'єкта пізнання. В контексті цього варто згадати, що про помилку в праві йдеться у висновках експертної комісії Міжнародної асоціації суддів (1980 р.), розміщених на веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Згідно з ними суддя не може бути відповідальним за свої рішення, якщо вони є результатом помилки у праві чи у факті [71], з чим важко не погодитися.

Праксеологічна справність і законність кримінального процесуального провадження неабиякою мірою залежать від особистісних рис, досвіду та професійної підготовки суб'єктів, що ведуть кримінальний процес. Виникнення судової помилки може зумовлюватися й соціально-психологічними чинниками професійної правосвідомості юристів. Правові емоційні переживання, скажімо, судді у процесі його діяльності стають професійними звичками. Одночасно вони можуть бути не лише позитивними в сенсі адекватного застосування вимог процесуальної форми, а й негативними, котрі й спричиняють судові помилки [99, с. 88].

Упередженість судді до підсудного, його показань, до сукупності зібраних у справі доказів призводить до однобічності їх оцінки, звертання лише до тих фактів, котрі якоюсь мірою відповідають заздалегідь сформованій думці. Зрештою, упередженість призводить до судової помилки не лише в дослідженні фактичних обставин справи, а й у правовій кваліфікації скоєного, обранні міри покарання [99, с. 90]. Виникнення помилки може зумовлюватися і труднощами у пізнанні об'єкта пізнання. Це сповна стосується злочинів, які нерідко мають ускладнену природу свого походження.

Від помилки треба відрізнити *правопорушення*. Останні мають суспільнонебезпечний характер, завдають шкоди правам громадян та публічним інтересам, що знаходить своє юридичне вираження у протиправності.

Особливістю правопорушення у кримінальному судочинстві є й те, що суб'єктами їх вчинення можуть бути як особи, наділені владними повноваженнями, так і ті, що їх не мають. Окрім того, в результаті його вчинення можуть порушуватися не тільки норми КПК та закони України, але й відповідні положення Конституції України, рішення ЄСПЛ, а також чинні міжнародно-правові договори [349, с. 6].

Отже, правопорушення у кримінальному процесі характеризується як усвідомлене, винне, суспільне небезпечне діяння, вчинене суб'єктом кримінальних процесуальних правовідносин, у супереччю вимогам чинного законодавства України, що завдає шкоду правам і законним інтересам учасників процесу та тягне за собою відповідальність за його вчинення.

Аналіз мотивації виправдувальних вироків свідчить, що однією із причин їх ухвалення є вчинення органами досудового розслідування кримінально-процесуальних правопорушень. Це, зокрема, проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій до внесення даних у Єдиний реєстр досудового розслідування, порушення вимог допустимості доказів, переоцінка доказового значення показань підозрюваних, несвоєчасне проведення слідчих і розшукових дій, вчинення провокацій злочинів, необґрунтованість повідомлень про підозру, порушення вимог всебічності, повноти й неупередженості розслідування.

Соціально-правова природа злочину неповторна і завжди складна. Це збільшує ймовірність помилки чи омани, оскільки об'єкт може бути значно складнішим, багатшим за змістом, ніж знання про нього. Незнання обставин вчинення злочину призводить до труднощів у його пізнанні, виборів способів та методів його розкриття. Тому не завжди

досягається бажаний результат, що не виключає можливість помилки, у тому числі у формі омани [369, с. 199].

Уважаємо, що правильне функціональне визначення помилки запропонував відомий філософ П. С. Заботін: “Помилка характеризує невідповідність знання індивіда об’єктові, зумовлену випадковими якостями індивіда” [120, с. 71].

Помилка може бути й наслідком відсутності знань, досвіду, неуважності суб’єкта пізнання, а також складності предмета пізнання й недосконалості його методів.

З огляду на викладене вважаємо за доцільне сформулювати таке визначення поняття “помилка” у кримінальному процесі. Отже, помилка – це наслідок *апостеріорного* виявлення невідповідності знання, сформованого суб’єктами кримінального провадження, досліджуваному об’єктові пізнання. Виникнення цієї невідповідності спричинено *неусвідомленим* процесом формування помилкових *de facto* висновків унаслідок роботи з недоброякісною інформацією, дефектів правосвідомості, браку життєвого та/або професійного досвіду, спеціальних знань, а також *особистісних* якостей юриста.

Деякі науковці дотримуються думки, що винесення судом виправдувального вироку свідчить про допущені слідчим та прокурором під час досудового розслідування помилки, виникнення яких пов’язане із суб’єктивними причинами [357, с. 9], [83, с. 26–37], [301, с. 224]. Наприклад, Ю. Ю. Чурилов зазначав: “Неправильна оцінка доказів і неправильна кваліфікація дій особи, що притягається до кримінальної відповідальності, не є проявом самостійності слідчого, а свідчать про допущені помилки та прорахунки, котрі в кінцевому рахунку призводять до необхідності ухвалення виправдувального вироку” [357, с. 11].

Важко погодитися з такими твердженнями, позаяк суд, досліджуючи докази, може дійти висновків, котрі не збігаються з

позицією органів досудового розслідування, викладеної в обвинувальному акті. Оцінка доказів на стадії досудового розслідування має *попередній*, а не остаточний характер. У зв'язку з цим видається нелогічним розглядати виправдувальний вирок як результат допущених помилок під час “доброякісного” досудового розслідування, оскільки відповідно до чинного КПК суд спочатку формує докази, а потім їх використовує в доказуванні.

Далі треба підкреслити, що поняття “помилка” є близьким за змістом до поняття “омана”. В сучасній науковій літературі немає єдиного розуміння цього пізнавального феномену. Так, Ф. А. Селіванов зазначав, що омана – це хибна думка або сукупність думок, котрі суб'єкт сприймає за істинні. Омана – це помилка у відображенні предмета суб'єктом. Термін “омана” вживається для позначення помилки у знанні [284, с. 8–9]. Визначаючи поняття “омана”, науковець не акцентує увагу на іншій важливій розпізнавальній ознаці омани – зумовленості конкретно-історичною практикою та знанням.

П. С. Заботін у дослідженні категорій “омана” та “помилка” спирається на теорію відображення (пізнання) як основу для розуміння психічних процесів, що виникають у пізнанні суб'єкта під час тієї чи іншої діяльності. Вчений вважає, що омана та помилка у діалектичному процесі пізнання означають незавершеність відображення, його неповноту, що зумовлюється певними фактами об'єктивного та суб'єктивного порядку [138]. Під оманою П. С. Заботін розуміє уявлення суб'єкта, яке не відповідає об'єкту. Воно зумовлене в кожний конкретний момент обмеженістю суспільно-історичної практики і знання або абсолютизацією окремих моментів знання чи об'єкта, що пояснюється в кінцевому рахунку обмеженістю знання і практикою суб'єкта пізнання [120, с. 77]. А на думку Е. В. Казгерієвої омана – це неадекватне уявлення, розуміння дійсності, яке має для суб'єкта

пізнання видимість істинності знання. Виявлення омани здійснюється через подолання видимості істинності [137].

Досліджуючи сутність омани, слід звернути увагу на те, що в науковій літературі зустрічаються здебільшого чотири основні підходи у намаганні розкрити її природу (біологічний, психологічний, мовний, формально-логічний), аналіз яких є необхідною передумовою для з'ясування категоріального змісту поняття омани в пізнанні.

Біологічний підхід до проблеми омани полягає у спробі пояснити її джерела в пізнанні, виходячи з особливостей біологічної організації індивіда. Джерелом омани розглядаються фізіологічні процеси конкретної людини. Прихильники такого підходу трактують пізнання як винятково індивідуальну діяльність, у якій відсутній соціально-суспільний відтінок [285, с. 48; 146, с. 297].

Сумнівність такого підходу полягає в тому, що він обмежується виключно біологічними чинниками. В цьому контексті слушною вбачається позиція Н. П. Дубініна, який вважає, що біологічні особливості кожної людини впливають на процес формування її особистості в цілому і таких властивостей, як обдарованість, емоційність, фізичне здоров'я і т.д. Однак цей вплив створює лише тло, впливає на ступінь інтенсивності тих або інших рис особистості, він не стосується якісних сторін змісту свідомості, котрі визначаються участю людини в соціально-історичному процесі [108, с. 47].

Сутність омани, що виникає в пізнанні, не розкривають і спроби тлумачити її як виключно психічне явище. Це зумовлено тим, що для його обґрунтування нерідко залучається матеріал, який створює видимість наукової глибини, обґрунтованості, переконаності. Тим самим виникає враження, ніби психічні фактори є єдиними джерелами омани в пізнанні. Психологічний редукціонізм, що ігнорує суспільно-історичну сутність омани, її зумовленість конкретно-історичними умовами

практики і знання, невідворотно веде до суб'єктивізму [190, с. 121–122; 120, с. 57].

Звісно, досліджуючи омани, є сенс зважати на індивідуальні психологічні особливості особи, але в межах психологічних і гносеологічних аспектів її пізнавальної діяльності, тією мірою, якою вони мають стосунок до суспільно-історичного процесу пізнання.

Справжнім суб'єктом пізнання є людина, яка змогла оволодіти створеними суспільством протягом його історії способами пізнання. Утім, омана не є наслідком лише індивідуального психологічного стану особистості, який ніби не залежить від форм і способів діяльності, що історично склалися. Навпаки, активність особистості, котра пізнає, визначається, насамперед наявним рівнем знань і практичною діяльністю, що мають конкретно-історичний характер. Це не означає брак впливу особистісних та інтелектуальних психічних рис на хід пізнавального процесу. Адже саме конкретні особистісні риси – здатність, бажання, воля, пристрасть, особистісний і суспільний інтерес, широта поглядів, світогляд і т.д. – визначають ступінь можливостей особи, без діяльності котрої неможливий сам пізнавальний процес.

Під час гносеологічного аналізу поняття “омана” слід абстрагуватися від психологічних джерел, що в жодному разі не означає їх нехтування. За гносеологічного підходу треба зважати й на психологічні витоки омани але, аби уникати помилок, варто пам'ятати, що наскільки психологічні техніки дослідження пізнання не перекривають і не вичерпують гносеологічний (суспільно-історичний) аналіз омани, настільки ж виявляються неспроможними претензії психології на вичерпність дослідження проблем омани.

Пояснити омани в науковому знанні, виходячи з мовних засобів, намагаються представники сучасного неопозитивізму, які вважають її результатом порушення граматичних правил або неправильного слововживання, а також неточного розуміння і застосування правил

формальної логіки [74, с. 41; 120, с. 61–62]. На наш погляд, такий підхід також малопродуктивний, оскільки пошук джерел омани в лінгвістиці здійснюється без огляду на аналіз суспільно-історичної зумовленості мовних засобів.

Прихильники формально-логічного підходу до з'ясування джерел омани підміняють проблему її виникнення питанням про можливе виникнення омани в наявному знанні формально-логічними засобами [120, с. 63]. Сумнівним бачиться успіх у пошуку джерел омани під час аналізу формалізованого знання. Справжні джерела омани треба шукати не за допомогою формально-логічних операцій з готовим знанням, а в ході дослідження реальних суперечностей пізнавального процесу.

Таким чином, біологічний, психологічний, мовний та формально-логічний підходи не розкривають справжнього змісту омани, що виникає в пізнанні. Для з'ясування її природи потрібен гносеологічний, теоретико-пізнавальний аналіз. Звідси постає доконечна потреба комплексного аналізу розуміння суті омани з огляду на конкретно-історичні умови людської життєдіяльності, характеру стосунків між людьми, їхніх матеріальних умов, критичного ставлення до власних теоретичних і практичних знань, суперечностей пізнавального процесу тощо. Зрештою це дасть змогу на гносеологічному рівні розмежувати поняття “омана” та “помилка”.

Для визначення змісту поняття “омана” насамперед потрібно з'ясувати його місце і роль у реальному процесі пізнання. Отже, якщо омана виникає на емпіричному рівні, то її справжній зміст проявляється лише під час теоретичного аналізу знання, що розвивається, в контексті лише якого вона й має визначений зміст.

Зміст категорії “омана” в пізнанні можна визначити, встановивши стан знання, котрий характеризується за її допомогою. Категорією “омана” фіксується передусім факт хибного, викривленого сприйняття дійсності. Цей момент не передбачає жодна інша категорія пізнання,

тому омана має самостійне значення, хоча й перебуває в певному діалектичному зв'язку з категорією “помилка” [120, с. 70].

Омана нерідко виступає передумовою помилки суб'єкта кримінального процесу. Різниця між ними, як зазначає П. С. Заботін, полягає в тому, що до омани призводять “...причини, які не залежать від суб'єкта і мають неминучий характер, тоді як помилки можуть бути, а можуть і не бути, оскільки це залежить переважно від суб'єкта” [120, с. 71]. Тому теоретично і практично омана може трапитися і в ході кримінального процесуального доказування, наприклад, тоді, коли слідчий оперує неправдивими свідченнями, помилковими висновками експертів тощо. Під час розслідування нерідко висувається декілька версій, з яких лише одна може бути істинною, решта є оманною. Недоведена версія – це результат абсолютизації відповідних знань і прийняття їх за повні, вичерпні, істинні. Омана і помилка мають спільну рису – хибне уявлення суб'єкта пізнання про його об'єкт, тому, зрозуміло, їх не можна абсолютно протиставляти [369, с. 200]. Омана і помилки в процесі пізнання означають незавершеність відображення, його неповноту, що зумовлено об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

Помилка, крім суто суб'єктивних особистісних характеристик, має деякі, не залежні від особистості, підстави, тобто її виникнення зумовлено обставинами конкретної справи. Суб'єкт не може бути абсолютно вільним від конкретних умов пізнання. Тому частіше за все помилка проявляється у формі омани. В помилці омана індивідуалізується [120, с. 72]. Їх можна розмежовувати на етапі детермінації, але за своїми наслідками вони мають спільну ознаку, яка може проявлятися у порушенні законодавства.

Резюмуючи вищезазначене, можна констатувати, що в основі кримінально-процесуального доказування, що призвело до ухвалення

виправдувальних вироків, лежить пізнавальне підґрунтя, яке проявляється у формі помилки і правопорушення.

Омана і помилка співвідносяться як причина і наслідок. Омана у пізнанні як різновид помилки зумовлюється об'єктивними чинниками, незалежними від суб'єкта пізнання (складність об'єкта пізнання, недосконалість методів пізнавання), які також детермінують помилкові уявлення суб'єкта про об'єкт пізнання.

Враховуючи гносеологічне підґрунтя помилки і правопорушення в кримінальному процесі, можна сформулювати такі визначення цих понять:

1. Помилка у кримінальному процесі – це наслідок апостеріорного виявлення невідповідності знання, сформованого суб'єктами кримінального провадження, досліджуваному об'єктові пізнання. Виникнення цієї невідповідності спричинено неусвідомленим процесом формування помилкових *de facto* висновків унаслідок роботи з недоброякісною інформацією, дефектів правосвідомості, браку життєвого та/або професійного досвіду, спеціальних знань, а також особистісних якостей юриста. Хибне уявлення правознавця, який здійснює кримінальне провадження, може також зумовлюватися складністю самого об'єкта процесуального пізнання та недосконалістю засобів діяльності доказування. Помилки у кримінальному провадженні мають неусвідомлений характер і є результатом добросовісної омани правозастосовників у процесі пізнавальної діяльності та прийнятті рішень.

2. Кримінальне процесуальне правопорушення являє собою усвідомлене, винне, суспільне небезпечне діяння, вчинене суб'єктом кримінальних процесуальних правовідносин, у супереч вимогам чинного законодавства України, що завдає шкоду правам і законним інтересам учасників процесу.

1.2. Вплив суб'єктивного фактора на процес і результати пізнання в кримінальному провадженні

Пізнання як загальнофілософська категорія є особливим видом творчої діяльності з освоєння дійсності в різних її проявах (процеси, явища, факти). Залежно від мети, способів та рівнів пізнання можна говорити про неоднорідність і складність цього процесу. Для характеристики пізнання особливу вагу має його спрямованість, котра у своїй основі поділяється на дві складові: пізнання *перспективне*, пізнання *ретроспективне*. Якщо завдання першого – забезпечення суспільного прогресу, то завдання іншого більш конкретне – встановлення відповідності відомостей про факти до дійсних фактів, визначення тотожності обставин встановлених і обставин встановлюваних. Останнє має особливе значення для дослідження обставин, котрі мають кримінально-правовий характер. Ідеться про кримінальне процесуальне пізнання [16, с. 159]. Для пізнання сутності та змісту розслідуваної органами кримінальної юстиції події використовуються загальні закономірності процесу пізнання реальної дійсності. Вони достатньо глибоко розроблені теорією пізнання (гносеологією), яка одночасно є методом кримінально-процесуального пізнання, оскільки через свою універсальність її положення застосовні в будь-якій сфері пізнавальної діяльності. Даний метод містить в собі тези як діалектичної, так і формальної логіки [119, с. 18].

На відміну від пізнання в загальнофілософському розумінні пізнання у кримінальному процесі має свої особливості, а саме:

- 1) у ході пізнання у кримінальному процесі не можуть бути використані довільні засоби і способи; пізнання обставин скоєного

кримінального правопорушення може здійснюватися лише засобами (доказ) і у спосіб, визначені законом;

2) поєднання й розмежування ймовірних і вірогідних висновків під час кримінального процесуального пізнання. Ймовірність є лише одним з етапів складного процесу кримінального процесуального пізнання (висунення версій, виявлення і збирання доказів і т.д.), а кінцевим результатом кримінального процесуального пізнання завжди повинна бути вірогідність;

3) визначені законом правила пізнання;

4) ретроспективний характер пізнання. Подія на момент пізнання відбулася в минулому, її пізнання може бути лише *ретроспективним*. Завдяки відображенню як властивості об'єктивного світу і людської свідомості сам пізнавальний процес стає можливим і реалізованим;

5) наявність спеціальних суб'єктів. Пізнання може здійснюватися лише визначеними в законі суб'єктами доказування;

6) домінантним є опосередкований спосіб пізнання. Спеціальний суб'єкт пізнання не може бути учасником або свідком події, в іншому разі він підлягає відводу. Можливості безпосереднього сприйняття об'єкта пізнання є обмеженими;

7) необхідність прийняття рішення у справі. Пізнання обставин скоєного злочину не є самоціллю у кримінальному процесі, воно лише створює підґрунтя для прийняття відповідного рішення.

Доказування як різновид пізнання у кримінальному судочинстві спрямоване на встановлення фактичних обставин кримінального провадження шляхом збирання, перевірки, оцінки доказів уповноваженими суб'єктами.

Діяльність суб'єктів, що здійснюють провадження у справі (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд), має дослідницький, пізнавальний характер, поєднує емпіричне та раціональне начало. Кожний із суб'єктів провадить пізнання в рамках своїх повноважень.

При цьому воно здійснюється через з'ясування суті предмета, чуттєве сприйняття.

У доказуванні у кримінальному провадженні важливішим є не стільки джерельна основа, скільки те, які саме висновки зробив суб'єкт доказування з отриманого доказового матеріалу. Останній завжди тлумачиться по-різному залежно від індивідуальних особливостей юриста. Тут доречно пригадати висловлювання В. Д. Спасовича, який уважав: переконання судді було і залишається таємничим, як і будь-яка сила природи, а тому “безумні й безнадійні будь-які намагання законодавця визначити... механічно теорію доказів з виключенням із неї суб'єктивного елемента, особистого переконання судді” [366, с. 14].

У гносеологічному сенсі остаточним результатом пізнання у кримінальному судочинстві є відображення у свідомості юриста (формування внутрішнього переконання) події злочину та інших обставин, що підлягали встановленню.

Переконаність виступає проміжною ланкою між знанням і практичними діями з їх реалізацією, тому є одним із суттєвих моментів пізнавальної діяльності уповноважених учасників процесу. Без перетворення отриманих знань в особисте переконання неможливі вольові дії у справі [99, с. 25].

Свідома віра виражає внутрішнє переконання суб'єкта в істинності ідеї, правильності її практичної реалізації. В ній об'єктивно-істинне знання переходить у суб'єктивне переконання, котре штовхає, спонукає, психологічно налаштовує людину на практичні дії, втілюючи ідею в життя [156, с. 463].

Процес кримінального процесуального пізнання – це отримання знань про факти, що входять у предмет доказування. Роль такої категорії, як “внутрішнє переконання” у процесуальному пізнанні полягає в тому, що воно пов'язує юриста з об'єктом його знання. Тобто потреба в категорії “внутрішнє переконання” зумовлюється тим, що

суд, прокурор, слідчий зобов'язані визначити своє особисте ставлення до отриманого знання з точки зору його вірогідності або ймовірності та зіставити його з вимогами матеріального чи процесуального закону. Переконавання – це одночасно і знання суб'єкта, і його ставлення до цього знання з позиції достатності для прийняття рішення у справі [99, с. 116].

З позиції гносеології, процес формування внутрішнього переконання розгортається від ймовірного до вірогідного знання на основі дослідженої сукупності доказів. У психологічному аспекті для процесу формування внутрішнього переконання суттєвим є переростання *сумніву* як наслідку ймовірного знання в *переконаність*.

Переконавання суб'єктів доказування завжди ґрунтується на раціональному пізнанні причинно-наслідкових та інших зв'язків між фактами об'єктивної дійсності, ціннісному до них підходу, їхньому співвіднесені із заборонами кримінального процесуального права, чуттєвому сприйнятті отриманих у кримінальному провадженні результатів пізнання, а також на зроблених висновках [99, с. 30].

Підґрунтям формування внутрішнього переконання є складні логічні, психологічні, моральні та гносеологічні процеси.

Дослідження в галузі логіки, психології та інших дотичних наук свідчать, що у формуванні мислення людини та в її розумових операціях задіяно безліч різного роду логічних категорій (індукція, дедукція, аналогія, гіпотеза), алогічні процеси (інтуїція, здогадка, натхнення) [22, с. 189–190], психологічні механізми (емоції, почуття, воля, інтереси), свідоме та несвідоме, раціональне та ірраціональне [201, с. 107], духовне і практичне. Зрозуміло, що в даній сфері проходять процеси, які також обґрунтовуються логічними стандартами. Але їх питома вага відносно незначна. Значна їх кількість відбувається під впливом алогічних процесів, таких як інтуїція, здогадка, натхнення,

а також таких, що мають психологічний характер. За цією схемою йде перебіг процесу мислення суб'єктів пізнання [369, с. 142].

В гносеологічному сенсі внутрішнє переконання виступає у вигляді сприйняття суддею, прокурором, слідчим змісту свого знання як істинного.

Так, вирішуючи питання, відповідь на які має бути у вирокі, суддя повинен володіти вірогідними знаннями про обставини, що входять у предмет доказування й отримані з оптимальної сукупності доказів, зібраних і досліджених у судовому розгляді. Визначення оптимальної сукупності доказів, достатніх для правильного вирішення справи про кримінальне правопорушення, зводиться до такого моменту в збиранні та дослідженні фактичних даних, коли суддя переконаний у достатності досліджених доказів для отримання вірогідного висновку про наявність або відсутність фактів, що входять до предмета доказування [99, с. 123]. Докази, що досліджуються під час судового розгляду, включаючись у систему правових знань судді, набувають суб'єктивної здатності встановлювати наявність або відсутність фактів, котрі входять у предмет доказування [99, с. 65].

Прийняття рішення суб'єктом пізнання опосередковано складним процесом “примірки” життєвого досвіду до конкретної ситуації. Тобто об'єктивного матеріалу недостатньо для прийняття рішення суб'єктом пізнання. Відповідно, правильність рішення залежить не лише від матеріалу, котрим оперує суб'єкт прийняття рішення, але й від інформаційного досвіду судді [347, с. 196].

Неможливо уявити внутрішнє переконання, у формуванні якого не відіграють своєї ролі моральні настанови та правові погляди правознавця, рівень його професійної майстерності, усвідомлення цілей і завдань кримінального провадження, загальна культура, світоглядні позиції, відчуття професійного обов'язку та відповідальності тощо. Одних доказів, навіть зібраних у належному обсязі, замало для

формування внутрішнього переконання. Не можна також ігнорувати значення особистісних рис юриста, в котрого це переконання формується, і котрий, спираючись на нього, робить певні висновки у кримінальному провадженні.

Ідейна стійкість судді, висока моральність, повага до закону мають важливе значення для успішного виконання суддівських обов'язків і вирішення кожної справи про кримінальне правопорушення відповідно до вимог закону, а також для подолання негативного впливу на нього навколишнього середовища, формування вільного від сторонніх чинників переконання.

Усвідомлення суддею, прокурором, слідчим професійного обов'язку передбачає турботу про професійну честь, постійне вдосконалення професійної майстерності, прагнення своєю діяльністю й особистим прикладом виховувати повагу до закону, правосуддя, суду. Почуття обов'язку полягає не лише в моральній відповідальності судді за правильність розгляду і вирішення кримінальних справ, а й у професійній відповідальності [99, с. 58].

Професійний обов'язок поєднується з етичними вимогами, що мають значний вплив на процесуальну діяльність. Серед таких моральних категорій першочергове місце посідає совість, тобто самооцінка діяльності й самоконтроль переконання з точки зору не лише норм моралі, а й тих правових вимог, котрі висуваються до ухвалення процесуального рішення. Совість не лише спонукає суддю, прокурора, слідчого співвідносити свої рішення з правовими приписами і нормами моралі, а й зобов'язує діяти згідно з переконаннями, що склалися [364].

“Саме суддівська совість, – підкреслює контекстно Ю. М. Грошевий, – слугує внутрішнім стимулом щодо дотримання вимог закону, формування такого змісту переконання, котре відповідає зібраним у справі доказам. Совість судді протистоїть таким негативним

морально-вольовим якостям, ...як упередженість, грубість і т.д. Якщо суддя усвідомлює, що він упереджено оцінив той чи інший доказ, що під його головуванням у кримінальній справі не досліджені всі можливі судові версії, він відчуває докори сумління. Інакше кажучи, совість судді, усвідомлення ним професійного обов'язку зумовлює усвідомлення відповідальності за повноту, об'єктивність і всебічність дослідження кримінальної справи, за законність і обґрунтованість дослідження кримінальної справи, законність і обґрунтованість судового вироку” [99, с. 59].

Професійна правосвідомість також відіграє одну з визначальних ролей під час прийняття суддею, прокурором, слідчим остаточних рішень. У науковій літературі аналіз цієї категорії був зроблений Н. Я. Соколовим у праці “Професійна правосвідомість юристів” (1998 р.), де він визначив її як одну з колективних форм правової свідомості, що виступає як система правових поглядів, знань, почуттів, оціночної орієнтації та інших структурних утворень правової свідомості людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, котра вимагає спеціально-освітньої та практичної підготовки [300, с. 12].

Учасники судочинства, керуючись правосвідомістю (суб'єктивний фактор) сприймають та інтерпретують цілі, визначені законом, стосовно конкретної ситуації й відповідно до цього обирають засоби їх досягнення, оцінюють отримані результати, приймають проміжні та кінцеві рішення у справі [158, с. 179 – 180]

Професійна правосвідомість юриста розглядається як система його правових поглядів, переконань, уявлень, оцінок щодо основоположних принципів права, вироблених у результаті засвоєння правових норм і рекомендацій правової науки, під час розгляду конкретних справ про кримінальні правопорушення, а також як психологічне ставлення до чинної правової системи, до своїх прав і обов'язків, що проявляються в

системі правових відчуттів, налаштувань, звичок і спрямовані на дотримання вимог законності в правозастосовній діяльності.

Структуру професійної правосвідомості утворюють такі компоненти:

– пізнавальний, змістом котрого є система власних знань про право, здобутих у процесі слідчої та судової практики;

– оціночний, куди входить система оцінок і переконань щодо справедливості та несправедливості правових заборон, ефективності правових приписів кримінальної процесуальної форми для досягнення мети і завдань правосуддя;

– вольовий – усвідомлення юридичних прав і обов'язків, покладених на юриста, а також готовність до здійснення своїх повноважень;

– поведінковий, що регулює вибірковість поведінки юриста в ході здійснення ним професійних функцій, а також професійну систему правил поведінки;

– соціально-психологічний, що стосується переважно споглядальних моментів пізнання, психологічного сприйняття правових явищ: почуттів, емоцій і переживань людей, пов'язаних із правом. Цей компонент є менш помітною, але більш стійкою, консервативною частиною пізнання.

Специфіка прояву професійної правосвідомості полягає в тому, що власні висновки у справі вповноважений учасник процесу зіставляє зі своєю правосвідомістю, визначаючи при цьому, чи відповідає його особиста правова оцінка фактичним обставинам кримінального провадження, а ухвалені рішення – вимогам закону [99, с. 70–71].

Низький рівень професійної правосвідомості призводить до неправильного сприйняття інформації, заповнення прогалин у знанні про фактичні обставини скоєного злочину припущеннями, здогадками, домислами. Високий же рівень професійної

правосвідомості дає стійке сприйняття й оцінку фактичних обставин справи відповідно до вимог закону, опосередковує власну думку, чим підкреслюється особистий і незалежний від сторонніх впливів погляд на конкретні події [99, с. 76].

Водночас професійна правосвідомість може зазнавати й різноманітних деформацій – викривлення раціональних, емоційних або/і практичних компонентів її змісту, що унеможлиблює чи значно ускладнює ефективну професійно-юридичну діяльність [203, с. 17].

Одним із наслідків деформації професійної правосвідомості є формування так званого “обвинувального ухилу”, який є серйозною проблемою української юстиції та причиною багатьох вад правоохоронної системи в цілому.

У нашому історичному минулому був період домінування принципу пріоритету держави над особою, в тому числі й у кримінальному судочинстві. Як зазначав З. З. Зінатулін, “у роки, по суті, панування “обвинувального ухилу” у сфері кримінального судочинства, коли не лише вся правоохоронна, але й судова система була повністю мобілізована, націлена на боротьбу з тими, хто посягає на державну владу, соціалістичну власність, хто сумнівався в ідеалах “керівної та спрямовувальної сили радянського суспільства”, якою виступала Комуністична партія Радянського Союзу (ст. 6 Конституції СРСР 1977 р.), з інтересами якихось там учасників кримінального процесу, тим більше, які є “ворогами народу”, ніхто із зазначених посадових осіб держави практично не рахувався” [133]. Тому немає нічого дивного, що в умовах тодішніх тоталітарних практик суспільство ще до постановлення вироку звикло сприймати осіб, які опинилися на лаві підсудних, винними у скоєнні злочину.

Отже, історичні традиції слідчого процесу, які мали місце в часи СРСР, до складу якого входила Україна, серйозно “посприяли”

деформуванню правосвідомості суддів, співробітників правоохоронних органів та суспільства в цілому.

В українському правовому середовищі, на жаль, обвинувальний ухил не отримав оцінки як один із недоліків юстиції тих років. Для прикладу, в Російській Федерації (далі – РФ) на нормативному рівні це було зроблено в Постанові Верховної Ради РСФСР від 24 жовтня 1991 року № 1818-1 “О Концепции судебной реформы в РСФСР” [233]. Проблему обвинувального ухилу цей документ відніс до системних недоліків кримінальної юстиції. Зокрема, зазначалося: “Суд перетворюється на придаток міліції і прокуратури, обслуговує їх. Поряд із применшенням ролі суду й перенесенням центру ваги на непроцесуальну діяльність, помилкою, що потребує виправлення, є покладання на різні органи кримінальної юстиції загальних завдань... Суд, прагнучи викрити злочинця і привести в рух механізм кримінального переслідування, втрачає якість об’єктивності, виявляється “в одному запряжі” з прокурором, слідчим і органом дізнання. Особливо нетерпимо, коли той або інший орган, що веде процес, змушений прямо чи опосередковано оцінювати результати власної діяльності, як, наприклад, відбувається зі слідчим, котрий вирішує клопотання захисту про доповнення розслідування новими матеріалами... Збіг завдань у органів, що виконують функцію обвинувачення, і суду, покликаного вирішити справу по суті, помилкове визначення цілей юстиції зумовлюють каральний ухил в діяльності правоохоронних органів, інквізиційний характер судочинства, в якому немає реальної сили, що протистоїть обвинуваченню” [233].

На процес і результати доказування у кримінальному провадженні впливають функції його учасників. Брак процесуальних противаг і стримувань може спричинити виникнення обвинувального або виправдувального ухилів. Щоб мінімізувати негативний вплив

зазначеного чинника законодавець передбачив розподіл функцій обвинувачення, захисту і судового розгляду та заборонив перекладати ці функції на один і той самий орган і службову особу (частини 1–3 ст. 22 КПК). Однак, це не знайшло свого послідовного втілення в інших положеннях КПК України. Приміром, має місце поєднання функцій обвинувачення й захисту в стадії досудового розслідування (ч. 2 ст. 9, п. 4, 5 ч. 1 ст. 91, п. 7 ч. 1 ст. 284, п. 6 ч. 2 ст. 291 КПК України). Крім цього, прокурора одночасно наділено повноваженнями з розслідування злочинів, наглядом за додержанням законів органами досудового розслідування, він також є для них процесуальним керівником і виконує функцією обвинувачення (ст. 36 КПК України). Слідчий є службовою особою органу розслідування і стороною обвинувачення (ст. 40 КПК України). Присутність цих функцій у процесуальних статусах слідчого і прокурора призводить до обвинувального ухилу досудового розслідування, з його неповнотою та упередженістю в формулюванні підозри і обвинувачення, що спричиняє ухвалення виправдувальних вироків. У цьому зв'язку ми погоджуємося з позицією Л. В. Головка, який пропонує для забезпечення юридичної процедури розслідування розділити функції між не підпорядкованими одне одному органами: функція розслідування (судовий орган в особі слідчого судді), обвинувачення (прокурор) і судового розгляду (суд). Цій меті, на нашу думку, мають також слугувати запровадження в практику стандартів доказування (обґрунтована підозра, достатність доказів, доказаність поза розумним сумнівом).

Не слід також недооцінювати вплив на судову діяльність громадської думки, оскільки в реальній дійсності вона може тиснути на внутрішнє переконання суддів, прокурорів, слідчих. Крім того, формування громадської думки здійснюється здебільшого через засоби масової інформації, тому будь-які коментарі з боку слідчих або

прокурорів щодо матеріалів кримінального провадження мають бути виваженими і не подаватися в категоричній формі.

Однією із причин формування у майбутніх юристів обвинувального ухилу є те, що судді, прокурори, слідчі є випускниками вищих навчальних закладів, де система підготовки налаштована під обвинувальне спрямування. Частина таких фахівців готують виші, скажімо, Національної поліції України та прокуратури України, де навчальні програми мають у цілому обвинувальний ухил, несумісний з цінностями професії правознавця, зокрема, судді [106, с. 135].

Наприклад, чинний порядок добору кандидатів на посаду судді дає змогу випускнику будь-якого юридичного вищого навчального закладу, у т.ч. й того, що готує фахівців для правоохоронних органів, претендувати на суддівську посаду. Такий підхід до комплектування судів загальної юрисдикції створює можливість потрапляння до судової системи України кадрів, які у профільних навчальних закладах навчалися в дусі обвинувального ухилу [106, с. 135].

Важливо підкреслити, що такі негативні риси характеру, як недовіра до людей, підозрілість, зайва обережність і т.д., можуть розглядатися як психологічні фактори, що негативно позначаються на формуванні суддівського переконання, оскільки допускають ухвалення вироку за наявності сумнівів у винуватості обвинуваченого і перешкоджають успішному виконанню суддівських обов'язків [99, с. 51].

На нашу думку, формування світогляду сучасного українського юриста має відбуватися на філософсько-етичних засадах, з пріоритетом не каральної функції кримінальної юстиції, а принципу верховенства права, рівності кожного перед законом і презумпції невинуватості.

Тому, щоб унеможливити поповнення суддівського корпусу випускниками вищих навчальних закладів, де система підготовки має обвинувальне спрямування, вважаємо за необхідне внести відповідні

зміни до Закону України “Про судоустрій і статус суддів”. А саме: сформулювати норму-заборону, за якою на посаду судді не може претендувати особа – випускник відомчого навчального закладу Національної поліції України, прокуратури України та Служби безпеки України.

Неоднозначним також за своїми наслідками є потрапляння до судової системи України кадрів, які були співробітниками правоохоронних органів з досвідом роботи в дусі обвинувального ухилу [115, с. 39–40]. Так, із 98 опитаних дисертантом суддів 25, тобто майже кожен четвертий, зазначили, що працювали прокурорами до призначення суддею. На цю обставину неодноразово зверталася увага в науковій літературі. Зокрема, І. А. Войтюк, Ю. М. Кармазін, П. В. Діхтієвський та О. М. Лагнюк наголошували, що досвід роботи на посадах, не пов’язаних зі здійсненням судочинства, часто призводить до професійної психологічної деформації [80, с. 109; 189, с. 11; 106, с. 135–136].

Професійна діяльність у правоохоронних органах зумовлена функцією кримінального переслідування. Звісно, це може впливати на формування і стан правосвідомості, їх співробітників, що призводить до виникнення стійкого обвинувального ухилу, несумісного з цінностями суддівської професії [106, с. 136].

У цьому контексті слушною вбачається позиція П. В. Діхтієвського та О. М. Лагнюк, які зазначали, що для недопущення фактів потрапляння в суддівський корпус осіб, у яких під час попередньої професійної діяльності, можливо, сформувався обвинувальний ухил, несумісний з цінностями суддівської професії, доцільно розглядати таку кандидатуру лише через тривалий період після її звільнення з лав правоохоронних органів [106, с. 168]. Для прикладу: у більшості європейських держав, а також у США і Канаді, аби стати суддею, потрібен значний досвід професійної діяльності правника, передовсім адвоката [289].

З огляду на вищезазначене, з метою недопущення потрапляння до суддівського корпусу суддів загальної юрисдикції колишніх співробітників правоохоронних органів пропонуємо внести до відповідного законодавства таку заборону: на посаду судді не можуть бути призначені особи, які протягом попередніх трьох років працювали у спеціально уповноважених підрозділах по боротьбі з корупцією в органах прокуратури, Національної поліції України (Міністерства внутрішніх справ України), податкової міліції, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та в митних органах. Між іншим, аналогічна норма вже існує в прикінцевих положеннях ЗУ “Про Національне антикорупційне бюро України” [130].

З огляду на викладене можна зробити таке узагальнення факторів, які можуть бути причинами формування та існування обвинувального ухилу в професійному середовищі, зокрема в суддівському корпусі України: деформація свідомості, зумовлена історичним спадком слідчого процесу часів СРСР; недосконалість інститутів кримінального процесуального права; необ’єктивність прокурорів; труднощі процесу пізнання; вплив на судову діяльність громадської думки; навчання у профільних навчальних закладах, де система підготовки має обвинувальне спрямування; формування суддівського корпусу за рахунок поповнення колишніми співробітниками правоохоронних органів.

Невід’ємним компонентом особистості юриста є знання, не пов’язані безпосередньо зі здійсненням професійної діяльності, а зумовлені його життєвим досвідом, який разом із правосвідомістю визначає ціннісний підхід у перебігу кримінального провадження. Відомо, що життєвим досвідом є сукупність знань, умінь і звичок, що сформувалися у процесі життєдіяльності [116]. Тобто досвід як чинник успішності в будь-якій діяльності пов’язаний з віком. Тому, на наш

погляд, не можна говорити про молодого фахівця віком 25–35 років як про досвідченого професіонала. Фізично та психічно здорові особи старшого віку мають вищий, ніж молодь, рівень мислення, вони демонструють меншу категоричність і більшу здатність до компромісу, краще абстрагуються від зайвих емоцій, більш тонко й об'єктивно розбираються в конфліктних ситуаціях.

Разом з цим, виходячи з об'єктивної реальності, необхідно констатувати, що відповідно до вимог чинного законодавства на посади суддів в Україні можуть претендувати молоді люди, життєвого досвіду яких може бракувати для справедливого вирішення складних справ. Так, відповідно до ст. 127 Конституції України та ст. 69 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” віковий ценз для кандидатів на посаду судді становить 30 років.

За період незалежності України з боку науковців та народних обранців лунало чимало тверджень про доконечну потребу конституційних змін у сфері правосуддя, в т.ч. й підвищення вікового цензу з 25 до 30-35 років для кандидатів на посаду судді. Лише 2 червня 2016 року прийнято Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” (відповідний проект закону внесено главою держави до Верховної Ради України (далі – ВРУ) 25 листопада 2015 року [238]), яким віковий ценз для претендентів на посаду судді збільшено до 30 років [238; 111, с. 86].

Зазначене нововведення є кроком уперед на шляху до поліпшення умов для здійснення кваліфікованого правосуддя. Однак, як нам видається, цього все ж таки замало. Мінімальний вік для суддів має бути не менше 35 років. У цьому віці людина вже має певний життєвий та професійний досвід, є більш стійкою до будь-яких зовнішніх впливів, здатна приймати рішення за своїм внутрішнім переконанням та цілковито усвідомлювати відповідальність за свої вчинки. Не випадково

віковий ценз для кандидата на посаду Президента України становить 35 років.

На необхідність підвищення вікового цензу до 35 років для призначення на посаду судді вказували М. І. Замковенко [243], В. М. Колесниченко [91], Р. Кравець [193], М. В. Оніщук [236], Б. Д. Плотницький [224], Ю. В. Чижмарь [218], які вважають, що суддею має бути зріла особа не лише з точки зору достатності юридичних знань, а й відповідного життєвого досвіду.

На окрему увагу заслуговує й такий фактор впливу на суддівське переконання, як професійний досвід. Професійний досвід систематизує та узагальнює правові знання юриста, його навички та вміння, допомагає орієнтуватися в доказовій інформації та виявляти необхідне для правильного вирішення справи [99, с. 78].

Як психологічна система професійний досвід складається зі структурно-динамічної організації трьох сфер, кожна з яких є його самостійною складовою з певним змістом та функціями:

1) когнітивної, змістом якої є професійні знання – базис формування компетентності суб'єкта, його суджень, умовиводів, рішень, оцінок, професійних очікувань, антиципації професійної перспективи. Функцією когнітивної сфери є раціоналізація професійного досвіду;

2) “почуттєвої тканини”, змістом якої є професійний сенс, що формується як результат емоційно-ціннісної оцінки досвіду особистості у професійній юридичній діяльності та є універсальним інструментом для оцінки й інтерпретації унікального професійного досвіду суб'єкта;

3) конативної, змістом якої є системні конструкти способів професійної діяльності, цілісні патерни вирішення професійних завдань, що розширюють межі поведінки суб'єкта у професійних ситуаціях та уможливають його діяльність у нестандартних ситуаціях, що, у свою чергу, забезпечує стабільність професіогенези особистості [117].

Під час вирішення конкретної справи про кримінальне правопорушення суддя, прокурор, слідчий співвідносить свій професійний досвід з ситуацією у справі [99, с. 81]. Сприйняття доказової інформації фіксується, запам'ятовується, подумки опрацьовується юристом у наявну в нього систему загальнополітичних, етичних, професійних, життєвих знань, котрі закріплюються в його професійному досвіді [96].

Професійний досвід накопичується впродовж тривалої трудової діяльності. Професійний розвиток удосконалює майстерність, урізноманітнює навички й уміння. Тривалість професійної діяльності підвищує питому вагу таких морально-вольових якостей, як об'єктивність, справедливість, витримка тощо. Це сприяє належному виконанню правознавцем своїх обов'язків, виробляє стійкий імунітет до сторонніх впливів [99, с. 47].

Досвід судді, прокурора, слідчого зумовлює особливе професійне бачення фактичних обставин справи, найбільш значимих і суттєвих для встановлення події злочину, винуватості підсудного, індивідуалізації покарання з урахуванням вимог матеріального і процесуального закону [99, с. 78]. Професійний досвід сприяє правильній оцінці зібраних у справі доказів, що впливає на формування внутрішнього переконання стосовно становлення категоричного висновку про з'ясування обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи [99, с. 80].

Говорячи про важливість професійного досвіду для формування внутрішнього переконання, слід підкреслити, що жоден фахівець, навіть із величезним життєвим і професійним досвідом, не гарантований від помилок. Тому не варто робити однозначний висновок про залежність якості роботи від професійного досвіду. Водночас можна стверджувати: що більший стаж роботи за спеціальністю, то більший професійний досвід фахівця; він зазвичай ширший, різноманітніший, гнучкіший тощо.

Авторитетні російські вчені Т. Г. Морщакова та І. Л. Петрухін, досліджуючи співвідношення між стажом роботи судді й кількістю скасованих та змінених вироків, винесених під його головуванням, дійшли висновку, що в цілому якість здійснення правосуддя зі збільшенням стажу роботи судді, а відповідно і професійного досвіду, зростає [199, 280–281]. А колишній голова Верховного Суду України (далі – ВСУ) В. Т. Маляренко зазначав, що судді зі значним професійним та життєвим досвідом, котрим вже понад 60 років, рідше помиляються, аніж їхні молодші колеги [214]. “З тривалістю професійного стажу, – обґрунтовано підкреслює Ю. М. Грошевий, – виробляються і закріплюються такі властивості особистості, котрі, з одного боку, мають визначальне значення під час прийняття рішення у справі (розсудливість, хороше володіння письмовою мовою і т.д.), а з іншого – сприяють формуванню переконання на основі достовірно встановлених фактів (спостережливність, контактність і т.д.) [99, с. 48].

На жаль, українське суспільство дещо упереджено ставиться до надання можливості подальшої реалізації людям, які досягли пенсійного віку. Так, в Основному законі законодавець закріпив, що повноваження судді припиняються по досягненню ним 65 років [155]. Це положення залишається чинним і досі.

Основна аргументація прибічників такої межі перебування на посаді судді пов’язана з віковим згасанням розумових і фізичних можливостей людини. Однак такий висновок, на наш погляд, вельми сумнівний, а нормативно встановлений граничний вік убачається занадто низьким. По-перше інтенсивність інволюції інтелектуальних функцій людини залежить насамперед від професійної активності, обдарованості та освіти. Зважаючи на це, необхідно констатувати, що в цілому рівень освіти та професійної активності суддівського корпусу є одним із найвищих, якщо не найвищий, в ієрархії професій. Для роботи на посаді судді потрібно мати високий рівень знань та кваліфікації, проходити

складні інтелектуальні та психологічні випробування, постійно контролювати власну поведінку, вдосконалюватися та розвиватися. Окрім того, висока відповідальність судді перед суспільством стимулює його пізнавальні здібності через постійний аналіз отриманої інформації для прийняття справедливого рішення.

По-друге, стосовно інших важливих видів діяльності, пов'язаних зі значними інтелектуальними і психологічними навантаженнями, подібні вікові обмеження відсутні. Це стосується, приміром, професорсько-викладацького та керівного адміністративного складу вищих навчальних закладів. Для народних депутатів та Президента України також законодавчо не визначено граничного віку перебування на посаді.

Нарешті, по-третє, досвід провідних країн також свідчить, що похилий вік не є перешкодою для успішної роботи на посаді судді. Так, в Англії граничний вік перебування на посаді магістрату становить 70 років [186, с. 15]. У РФ такий термін встановлено для перебування на посаді судді федерального суду [124]. У Франції члени касаційного суду виходять у відставку в 75 років, інші судді – в 70 [205]. В Італії граничний вік перебування на посаді судді становить 75 років [370, с. 212]. У Бельгії судді окружних судів працюють до 70 років, у 72 роки виходять у відставку судді апеляційних судів, а судді касаційної інстанції – 75 [304]. Віковий ліміт перебування на посаді судді Верховного Суду Латвії 70 років. Водночас кваліфікаційна колегія Верховного Суду Латвії може збільшити його Голові Верховного суду для роботи на посаді судді Верховного Суду на строк до п'яти років [123]. У Канаді граничний вік перебування на посаді судді становить 75 років [235].

У США федеральні судді призначаються на посади *довічно* і можуть бути заміщені лише через складну процедуру імпічменту [160, с. 412–414]. Нормативно не визначено й граничний вік перебування суддів на посадах у Верховному суді США [304]. Окрім того, слід

підкреслити, що про підвищення граничної межі перебування на посаді судді висловлювались відомі юристи та політики.

Зокрема, ідею встановлення граничного віку для перебування судді на посаді критикував відомий російський суддя та вчений А. Ф. Коні. “Для людини, – писав він, – яка вела трудове та скромне життя, 55-60 років далеко не завжди поєднано з розумовим угасанням чи фізичними немочами. Все залежить від індивідуальності, від способу життя, від життєво пережитого, від спроможності жити чутливо до спільних інтересів, не замикаючись у вузько професійних та особистих егоїстичних поглядах” [153, с. 127; 370, с. 213].

На потребу внесення до Конституції України змін, щодо встановлення 75-річного граничного віку перебування на посаді судді наполягав і В. Т. Маляренко [214]. Своєю чергою, І. Л. Самсін, висловлюючись з цього приводу, зазначав, що державі не йде на користь, коли судді, котрі мають величезний досвід та глибокі знання, змушені залишати улюблену справу у 65 років [281].

За часів незалежності в Україні були спроби збільшити граничний вік перебування на посаді судді. Так, у 2003 р. Президент Л. Д. Кучма подавав на розгляд Верховної Ради законопроект про внесення змін до Основного закону, де пропонувалося було підвищити граничний вік на посаді судді ВСУ до 75 років [237]. Однак таку законодавчу ініціативу реалізувати, на жаль, не вдалося. Нами підтримується ідея підвищення граничного віку для суддів з 65 до 75 років, щоб сумлінні судді з великим професійним досвідом, які мають задовільний стан здоров'я і бажання працювати, могли б далі реалізовувати свій потенціал на благо суспільства.

З огляду на викладене можна підсумувати, що основними факторами, які впливають на внутрішнє переконання юристів, передусім суддів, є сукупність зібраних у справі доказів, їх ідейна позиція, рівень професійної правосвідомості, а також життєвий та професійний досвід.

Усі ці чинники перебувають у діалектичній взаємозалежності та взаємозумовленості, характеризуються впорядкованістю, узгодженістю і поєднанням у рамках процесу формування внутрішнього переконання, яке матеріалізується у підсумкових процесуальних рішеннях.

Для попередження і недопущення зловживань суб'єктів зі сторони обвинувачення та подолання суб'єктивного впливу на результати розслідування пропонується застосовувати такий розподіл функцій між не підпорядкованими органами: функція розслідування (судовий орган в особі слідчого судді), обвинувачення (прокурор) і судового розгляду (власне суд). Подоланню проявів впливу суб'єктивізму в процесі доказування також мають слугувати стандарти доказування (обґрунтована підозра, достатність доказів, доведення поза розумним сумнівом).

Таким чином, в основних процесуальних рішеннях, зокрема у вирозі суду, об'єктивізуються знання про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, осмислений життєвий громадський та професійний досвід юристів, а також їхні правові знання та мораль.

З метою підвищення ефективності діяльності доказування у кримінальному провадженні дисертантом розроблено такі рекомендації щодо внесення змін і доповнень до Основного закону України та ЗУ “Про судоустрій і статус суддів”:

– ст. 65 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” пропонується доповнити новою частиною такого змісту: “На посаду судді не може претендувати особа, яка є випускником відомчого навчального закладу Національної поліції України та прокуратури України”;

– ст. 65 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” пропонується доповнити новою частиною такого змісту: “На посаду судді не можуть бути призначені особи, які протягом попередніх трьох

років працювали у спеціально уповноважених підрозділах боротьби з корупцією в органах прокуратури, Національної поліції України (Міністерства внутрішніх справ України), податкової міліції, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та в митних органах”;

– ч. 3 ст. 127 Конституції України та ч. 1 ст. 69 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” пропонується викласти в такій редакції: “На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти п’яти та не старший сімдесяти п’яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п’ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді”.

Окрім того, системний аналіз обвинувального ухилю як *діяльничної норми* української юстиції дає змогу зробити висновок, що в системі нормативно-правового, кадрового та організаційного забезпечення кримінальної юстиції України є проблеми, які потребують розв’язання. Зокрема, причинами формування та існування обвинувального ухилю в корпусі юристів, котрі працюють в царині кримінальної юстиції, є: деформація правосвідомості, зумовлена історичними традиціями слідчого процесу часів СРСР; недосконалість інститутів кримінального процесуального права; необ’єктивність суддів, прокурорів та слідчих; труднощі процесу пізнання; вплив на судову діяльність громадської думки; навчання у профільних навчальних закладах, де система підготовки має обвинувальне спрямування; формування суддівського корпусу за рахунок поповнення колишніми співробітниками правоохоронних органів.

1.3. Послідовне розв'язання невизначеності у кримінальному провадженні як рух у формуванні процесуального знання від ймовірного до вірогідного

Формування знання про обставини вчинення кримінального правопорушення проходить у два етапи: на стадії досудового розслідування і судового розгляду. В такий спосіб воно послідовно долає шлях від ймовірного до вірогідного, в результаті чого підтверджується його відповідність чи невідповідність об'єкту пізнання. У зв'язку з цим важливо дослідити характер ймовірного (можливого) [296, с. 20] і вірогідного (що не викликає сумніву; достовірного) [297, с. 681] знання у кримінальному процесі.

Актуальність визначення понять “ймовірність” та “вірогідність” у кримінальному процесі, а також співвідношення їх між собою та з іншими поняттями зростає з огляду на запровадження у КПК змагальних процедур різних форм доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду, збирання доказів у гострій і спрощеній процесуальній формі та розподілу доказів на досудові й судові. Не подолана теоретична неоднозначність цих термінів суттєво знижує можливості учасників кримінального провадження ефективно оперувати ними [367, с. 44]. Відтак постає завдання побудувати поняття “ймовірність” та “вірогідність”. Першим кроком на цьому шляху має стати аналіз стану проблеми в інших галузях сучасного наукового знання – філософії, логіці, математиці, правознавстві та ін.

Отже, у філософській літературі щодо поняття ймовірності сформувалися дві ледь не контрарні позиції. Прибічники однієї виходять із того, що ймовірні судження є протилежними істині, а тому в процесі пізнання їх треба позбавлятися [105, с. 15]. Інші вважають, що всі

накопичені людством знання є більш чи менш імовірними, позбавленими достатньої обґрунтованості, доказовості, а отже – сумнівними [283, с. 29–33]. Арістотель у своїй “Риториці” так відрізняв ймовірне знання від вірогідного: ймовірне стосується того, стосовно чого воно ймовірне, як загальне до конкретного [14]. Кант під “імовірністю” розумів “визнання істинності на недостатніх підставах, котрі, однак, мають більший стосунок до підстав достатніх, ніж протилежних” [140, с. 372, 376]. В. І. Ленін теорію ймовірності як філософську категорію трактував у вигляді сходинок, що допомагають людині пізнавати діяльність і оволодівати нею [119, с. 10]. Г. І. Рузавін стверджував, що логічне розуміння ймовірності полягає в тому, що воно є ступенем підтвердження висловлювань, тобто характеристикою співвідношення того чи іншого висловлювання та вірогідності знання. Якщо судження про щось підтверджується ймовірним знанням, то його ймовірність дорівнює одиниці, якщо ж воно суперечить вірогідному знанню, то дорівнює нулеві [276].

Імовірність є також одним із центральних понять логіки. Термін вживається для характеристики логічної обґрунтованості будь-якої думки. Кожна правильна думка повинна бути логічно аргументованою, водночас ступінь обґрунтованості може бути різним. Думка є ймовірною і тоді, коли вона має таке логічне обґрунтування, що може слугувати для іншої думки, котра відрізняється від неї або навіть суперечить їй [119, с. 15]. Усвідомлення та осмислення законів логіки сприяє більш правильному їх застосуванню, що суттєво звужує можливість слідчих і судових помилок.

Математичні методи оцінки ймовірності у кримінальному процесі розроблялися французькими математиками С. Д. Пуассоном та П. С. Лапласом, а також російським академіком В. Я. Буняковським. Однак ідеї ідеї не знайшли свого розвитку, оскільки потребували

розробки методик формалізації значної кількості факторів, на які треба зважати в роботі з доказами [119, с. 8].

Дореволюційні фахівці у галузі кримінального судочинства також дотримувалися неоднозначних позицій. Так, на думку Л. Є. Владимірова, фактичної вірогідності не існує, вона є лише певним станом нашого переконання [77, с. 99], а В. К. Случевський на загал вважав, що у сфері судового дослідження годі й говорити про повну безсумнівність і суддя, через недосконалість засобів людського правосуддя, змушений задовольнятися більш чи менш високим ступенем імовірності [298, с. 379].

У кримінальній процесуальній літературі радянського періоду та в сучасних джерелах проблема ймовірного і вірогідного знання також тлумачиться неоднозначно. Так, на думку І. М. Лузгіна, ймовірність і вірогідність стосовно слідчої практики треба розглядати як оцінку досягнутого слідчим знання, його відповідність дійсності. Ймовірність означає неповне, неточне знання, в якому існують прогалини. Вірогідність, навпаки, означає повну і точну відповідність знання слідчого дійсності. Вірогідність істини означає її повне підтвердження всією системою зібраних доказів [179, с. 29]. Отже, науковець ототожнює істину з вірогідністю й автоматично протиставляє її знанню ймовірному [369, с. 132].

Імовірне знання не обов'язково не істинне. Протилежним істинному знанню може бути лише хибне. Критерієм їхнього розмежування є правильність чи неправильність відображення об'єкта пізнання у свідомості суб'єкта. Ймовірність і вірогідність – це різні сторони знання. Вони є розумовою формою, в якій відбувається розвиток пізнання від незнання до знання, від знання більш чи менш імовірного до вірогідного. Знання має свої ступені та форми, однією з яких є ймовірність, яка, будучи органічно пов'язаною з іншими характеристиками знання, виражає його діалектично суперечливу

природу [367, с. 45–46; 112, с. 105–106]. О. М. Ларін також вважав, що вірогідність – це істина, а ймовірність – знання, щодо якого робиться припущення [174, с. 82].

Таке розуміння ймовірності й вірогідності знання змішується з його гносеологічною характеристикою. Поняття вірогідності та ймовірності розкривають ступінь обґрунтованості знання, одержаного в результаті доказування. Вірогідність – це не синонім тільки істинності. Вона може збігатися з об'єктом пізнання й не відповідати йому. Тому ймовірне знання не можна ототожнювати з помилковим, а вірогідне – з істинним. Ймовірність стосується неповноти, недостатності знань, потрібних для обґрунтування висновку про наявність або відсутність фактів, що входять до предмета доказування, і, зрештою, не дає відповіді про істинність чи хибність результату пізнання. Вірогідність знання зумовлює переконаність юриста в істинності, психологічно налаштовує на практичну реалізацію його переконання у процесуальних рішеннях [99, с. 120].

М. С. Строгович розглядав категорії “ймовірність” і “вірогідність” як ступені пізнавальної діяльності. Зокрема, він зазначав: “Провадження у кримінальній справі – частина, що починається з більш або менш високим ступенем ймовірності того, що злочин скоєний і його скоїла дана особа, але остаточне вирішення справи, вирок, яким визнається підсудний винним, може бути ухвалений лише у випадку, коли ймовірність перетворилася у вірогідність. Тому ймовірність у цьому разі означає лише те, що стосовно минулої події наших знань бракує, ми не володіємо потрібними відомостями, аби з вірогідністю встановити, була або не була ця подія в дійсності, тому наші твердження щодо цієї події будуть лише приблизними, проблематичними, ймовірними, але не вірогідними. Поняття вірогідності в цьому випадку означає лише гіпотезу, припущення, здогадку. Йдеться про дії та факти, що мали місце в минулому, ймовірність найбільш високого ступеня може бути також

далекою від істини, як і ймовірність найбільш низького ступеня” [312, с. 84–85; 119, с. 13–14]. Він також підкреслював, що пізнання в доказовій діяльності є процесом “накладення знань на припущення, збільшення ступеня ймовірності початкового знання” [119, с. 14]. Таким чином, М. С. Строгович розглядав імовірність як початковий етап досягнення вірогідності.

Відомо, що кримінальне провадження розпочинається тоді, коли видається ймовірним вчинення злочину, хоча на момент внесення даних про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також на момент повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення з вірогідністю невідомо, що і як було насправді. Досудове розслідування і судовий розгляд мають все досконало перевірити. Отже, в зазначеному контексті ймовірність можна розглядати як первинну складову на шляху вірогідного пізнання дійсності.

Своєю чергою, О. О. Ейсман визначав терміни “ймовірність” та “вірогідність” як ключові точки розвитку процесу пізнання й обґрунтування. На думку цього науковця, поняття “ймовірність” пронизує окремі відтинки на шляху пізнання, а “вірогідність” є завершальним етапом процесу, котрий не має жодних градацій [372, с. 96]. Варто в даному контексті зазначити, що ще у 60-х роках минулого сторіччя О. О. Ейсман розробив концепцію досягнення вірогідного знання з позиції теорії ймовірності та ймовірної логіки, механізм *переходу* ймовірного знання у вірогідне [371, с. 35; 374, с. 164–179; 373, с. 62–87]. Проте в тодішніх політико-правових умовах здобутки вченого не дістали підтримки з боку генерації процесуалістів того часу.

Я. В. Жданова, досліджуючи категорії ймовірності та вірогідності у кримінальному судочинстві, підкреслювала, що ймовірним на відміну від вірогідного є знання, для формування якого існують теоретичні міркування і практичні підтвердження. Категорія ймовірності в цьому

значенні суб'єктивна в тому сенсі, що вона стосується знання, його оцінки: вона певним чином тотожна “недостатності знання”, “неповноті нашого знання”, “його неповній доведеності” [119, с. 16].

Звертаючи увагу на об'єктивні та суб'єктивні критерії оцінки ймовірного і вірогідного знання, слід підкреслити, що у практичній діяльності, а інколи й у літературі, нерідко надається перевага вирішальній ролі слідчого або прокурора в досягненні істинності знання. За повної переконаності суб'єкта пізнання у винуватості особи в скоєнні злочину, що виражається у формі категоричного судження, висновки вважають вірогідними, тобто істинними. Якщо такої твердої впевненості немає і судження виражається в проблематичній формі, тоді знання відносять до розряду ймовірних. У подібних випадках не бажано віддавати перевагу лише суб'єктивному фактору. Насамперед конче треба переконатися, наскільки впевненість суб'єкта відповідає об'єктивним критеріям оцінки знань, чи є для цього достатні підстави [367, с. 48–49; 114, с. 99–100].

Тут заслуговує на увагу позиція Г. А. Геворкяна, який розглядає поняття “ймовірність” і “вірогідність”, беручи під увагу об'єктивні та суб'єктивні фактори. Зокрема, він зазначав: знання вважається вірогідним, коли є всі підстави стверджувати, що його істинність остаточно встановлено й воно не потребує подальшого обґрунтування (доказу), тому є повна суб'єктивна впевненість, переконаність у ньому. Ймовірним є знання, коли існують не повні, а лише часткові підстави вважати його істинним, бо воно потребує подальшого обґрунтування і тому породжує відповідну впевненість, проте ми готові до того, що ця впевненість не виправдається [87, с. 101–103]. Це означає, що вірогідне знання відрізняється від ймовірного доведеністю.

Слушною вбачається також позиція Г. А. Геворкяна, котрий віддає пріоритет логічним формам обґрунтування знання. При цьому потрібно враховувати, що логічне обґрунтування одним знанням іншого остаточно

не вирішує питання про вірогідність судження, якщо не встановлена вірогідність знання, з якого воно випливає. Логіка оперує готовим знанням, вірогідність якого уже встановлено. Вона може лише допомогти обґрунтувати готові знання, проте їй не до снаги самостійно розв'язати проблему ймовірності чи вірогідності знання [367, с. 48–49].

О. І. Трусов, розглядаючи проблему надійності знання в кримінальному судочинстві, правильно наголошував, що істина здобувається у процесі взаємодії суб'єкта з об'єктом, складовими якого є гносеологічна, психологічна, логічна, методологічна сторони [328, с. 107–108]. Зважаючи на певні особливості пізнання обставин скоєння злочину, до цього можна додати ще й аксіологічну сторону, без якої неможливо визначити наявність факту об'єктивної дійсності й гарантій правильності його пізнання. Тому, на думку цього автора, ключ до розгадки надійності знання треба шукати у функціонуванні системи його детермінантів. Одним із них є об'єкт (подія об'єктивної реальності). Саме об'єкт знання, підкреслює науковець, є головним джерелом інформації, яка формує відповідну думку про нього. Але цього для адекватного його відображення недостатньо. Тому до інших детермінантів, які повинні забезпечувати правильність пізнання, належать: суб'єкт пізнання, засоби пізнання (за допомогою яких суб'єкт взаємодіє з об'єктом), а також сама взаємодія суб'єкта з об'єктом пізнання, тобто практична й пізнавальна діяльність. Дані положення повною мірою стосуються проблеми надійності знання у кримінальному судочинстві, хоча вплив загальних закономірностей пізнання не виключає наявності особливостей, притаманних суб'єктам, об'єкту, меті доказування та іншим аспектами цього пізнавального процесу [369, с. 137].

Аналіз змісту ймовірності свідчить про наявність у ній об'єктивної можливості, яка має *кількісну* та *якісну* характеристики. Перша передбачає її зміну, рух, друга – стійкість. Вочевидь такий підхід дав

підстави для визнання ймовірності характеристикою етапу пізнання на шляху до вірогідності. Тому з'явилися такі оцінки вказаних знань: маловірогідні, достатньо вірогідні або незначної чи великої вірогідності. Такі висновки обґрунтовуються залежно від кількості та якості інформації. Характерно, що в будь-якому разі її недостатньо для категоричного висновку про вірогідність досліджуваної події. За такої ситуації ймовірність є не що інше як міра можливості. У поступальному процесі пізнання варто не виключати логічну характеристику даного процесу. Ступінь обґрунтованості тези визначає відстань між ймовірним і вірогідним знанням.

Викладене свідчить про те, що існування ймовірного знання зумовлюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Об'єктивні – це наявність достатніх знань для єдино можливого висновку. Суб'єктивні – це знання і досвід суб'єкта дослідження, уміння їх правильно використовувати у процесі пізнавальної діяльності. Все це підтверджує тезу про те, що ймовірність у кримінальному провадженні становить собою діалектичну єдність об'єктивного логічного і суб'єктивного [367, с. 44–45].

У кримінальному судочинстві під час доказування обставин здогадного злочину спочатку формується відповідне знання про досліджувану подію, а потім настає процес його обґрунтування, в результаті якого ймовірне знання *перетворюється* у вірогідне. Таким чином, спочатку робиться припущення, а потім за допомогою аргументів у ході логічних операцій встановлюється істинність чи хибність сформульованого припущення. Головне завдання якраз і полягає в тому, щоб відокремити істинне знання від хибного і тим самим переконати себе та інших, що знання є істинним, а не помилковим [369, с. 132–133].

На це звертав увагу М. С. Строгович, котрий зазначав, що логічне доказування застосовується лише після того, як тезу було висунуто, сформульовано, залишається лише обґрунтувати її істинність,

переконатися самому й переконати інших в її істинності або хибності [311, с. 354].

Процесність від ймовірного до вірогідного знання у кримінальному провадженні характеризує ступені пізнавальної діяльності фактів і обставин вчиненого злочину як процес подолання невизначеності у вирішенні основного питання кримінального судочинства. Тому початок кримінального провадження абсолютно виправдано обґрунтовується ймовірними знаннями про злочин і особу, яка його вчинила. Слідчий та/або прокурор проходять складний шлях, пов'язаний із кропітким збиранням, перевіркою, оцінкою доказів, із висуненням та перевіркою версій, формулюванням певних висновків та прийняттям низки процесуальних рішень. Цей процес пізнання неминуче супроводжується нагромадженням доказів, просуванням від майже повного незнання про подію кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, на етапі внесення відомостей до ЄРДР до знання все більш повного та точного [141, с. 239]. Тому вирок суду ухвалюється лише тоді, коли ймовірність стала вірогідністю.

На стадії досудового розслідування і до ухвалення вироку знання про обставини передбачуваного злочину (підозра, обвинувачення) є ймовірним. Іншими словами, не виключається можливість встановлення відсутності події кримінального правопорушення шляхом отримання доказів, що не підтверджують факт його скоєння. В результаті практичних і логічних операцій поступово народжується нове знання, яке після закінчення процедури обґрунтування може адекватно відображати свій об'єкт і бути вірогідним [367, с. 47–48]. Це не що інше як шлях формування знання від імовірного до вірогідного. Водночас це не виключає фактора випадковості [369, с. 135].

О. І. Трусов слушно зазначав, що закони випадковості більшою чи меншою мірою продовжують брати участь у формуванні змісту знання до того часу, поки воно не буде повністю обґрунтованим, тобто допоки

не будуть створені не тільки необхідні, а й достатні умови його достовірності [328, с. 105]. Істинність знання характеризує останнє з точки зору відповідності його фактам об'єктивної дійсності. Вірогідність та ймовірність вказують на ступінь доведеності висновку суду. Вірогідним визнається такий висновок, в якому істинність знання про наявність або брак фактів, що входять до предмета доказування, повністю досліджена, встановлена доказами і, на думку судді, не потребує подальшого обґрунтування, а тому виключає будь-яке інше вирішення справи [98, с. 156].

Вірогідність знання під час ухвалення обвинувального вироку є характеристикою його доведеності, що опосередкована свідомістю судді, його навичками та вміннями в ході розгляду справи, тобто рівнем його професійної майстерності та правосвідомості. Таким чином, доведеність знання залежить від того, які явища об'єктивної дійсності досліджувалися судом, яка сукупність доказів встановлена в судовому засіданні для обґрунтованості остаточного висновку, викладеного у вирозі, які конкретно докази лягли в основу судового рішення. Важливо підкреслити, що вірогідним є знання, однозначне, яке не має ступенів свого вираження [98, с. 156].

У гносеологічному плані переконання судді, з одного боку, виступає у вигляді певного змісту знання про встановлені у справі факти (ймовірне і вірогідне), тобто встановлення *тотожності* змісту знання про обставини події злочину самим фактам, виявленим у справі. З іншого боку, воно матеріалізується у процесуальних діях і актах [99, с. 22].

Знання суддів з питань, що підлягають вирішенню у вирозі, мають бути об'єктивно істинними та вірогідними. Істинність знання суддів полягає у відповідності знання, яке лежить в основі вироку, об'єктивній реальності (предмету доказування). Висновок суддів про те, що обвинувачений вчинив (не вчинив) інкриміноване йому діяння, може бути істинним або помилковим. Вірогідність та ймовірність –

характеристика доведеності знання і ставлення до нього суб'єкта пізнання (судді) з позиції відповідності його змісту меті судового пізнання [98, с. 159].

При цьому помилкові висновки суду також можуть містити істинні елементи, які є випадковими в загальній структурі помилкового знання, і, навпаки, в цілому істинні висновки можуть мати у своєму складі помилкові знання [98, с. 156]. Тому правий був В. П. Копнін, говорячи про відносність протиставлення істини й помилковості, яка полягає насамперед у тому, що в реальному пізнанні не існує істини в чистому вигляді, цілком вільної від моментів не істини, тобто помилковості. Кожний дійсний процес руху пізнання означає рух від не істини до істинного, але він не вільний від моментів ілюзорності, помилковості [157, с. 150].

У кримінальному судочинстві “вузькою сферою”, де потрібне абсолютне протиставлення істинного та помилкового знання, є питання про наявність або відсутність події злочину і про винність особи, яка його вчинила [98, с. 157]. Якщо ж знання суддів про винуватість обвинуваченого є ймовірним, то у наявності буде всього лиш припущення, яке не виключає можливості того, що злочин зовсім не був скоєний або скоєний не підсудним, а кимось іншим. Яким би не був високим ступінь імовірності обвинувальних висновків, до яких дійшов суд, завжди залишається можливим інше вирішення справи [98, с. 159].

У своїй професійній діяльності суддя здійснює перехід від отриманих знань до процесуальних дій, спрямованих на дослідження нових доказів, якщо отримане знання, на його думку, ймовірне, або до формування остаточних висновків у справі [99, с. 23]. Вірогідність і обґрунтованість висновків суду збігаються лише під час ухвалення вироку. Проте ці категорії можуть і не збігатися у процесі судового розгляду, оскільки деякі рішення суду, попри обґрунтованість, мають імовірний характер [99, с. 120]. Ухвалюючи рішення, суддя зобов'язаний

визначити своє особисте ставлення до сукупності доказів з точки зору їх імовірності та вірогідності, на основі чого він робить висновок про наявність або відсутність фактичних обставин, що закріплюється відповідним процесуальним актом.

Вирішуючи питання, відповіді на які мають бути у вироку, суддя повинен володіти вірогідними знаннями про обставини, що входять до предмета доказування у кримінальному провадженні та отримані із оптимальної сукупності доказів, зібраних і досліджених у судовому розгляді. Визначення оптимальної сукупності доказів, достатніх для правильного вирішення справи про кримінальне правопорушення, зводиться до встановлення такого моменту у збиранні й дослідженні фактичних даних, коли досліджених доказів вистачає для отримання вірогідних висновків про наявність або відсутність фактів, що входять до предмета доказування [99, с. 123].

Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях, він ухвалюється лише за умови, якщо в ході судового засідання винуватість підсудного у скоєнні злочину доведена. Для ухвалення обвинувального вироку потрібні вірогідні висновки, що виключають будь-яке інше вирішення справи. Вірогідність висновків необхідна також і для ухвалення виправдувального вироку, якщо не доведено що: вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; в діянні обвинуваченого є склад правопорушення. В таких випадках вірогідність характеризується повною доведеністю істинності висновків, абсолютною переконаністю судді в їх правильності.

Виправдувальний вирок також має бути ухвалений, якщо не доведено, що кримінальне правопорушення вчинено конкретною особою. Коли ухвалюється виправдувальний вирок за недоведеністю участі обвинуваченого у скоєнні кримінального правопорушення, то в цьому разі має місце суб'єктивна ймовірність. Остання характеризується браком достатніх доказів, які переконливо свідчили б про винуватість

обвинуваченого. Відтак суд, керуючись презумпцією невинуватості, робить категоричний висновок про недоведеність участі обвинуваченого у скоєнні злочину. За такої ситуації суддя у змозі лише частково обґрунтувати інкримінове обвинуваченому, що не дозволяє переконатися у винуватості останнього, зробити вірогідний висновок про це [99, с. 120]. Презумпція невинуватості в даному контексті означає лише одне: доведена, встановлена відповідно до вимог стандарту доведеності “поза розумним сумнівом” винуватість особи може бути підставою для її засудження. Недоведена винуватість рівнозначна доведеній невинуватості. Тим самим вона виключає можливість ухвалення обвинувального вироку, який ґрунтується на припущеннях, на впевненості судді, що не відповідає сукупності зібраних доказів. У цьому плані презумпція невинуватості регулює процес формування кінцевого висновку судді й тим самим висуває вимоги вірогідності до змісту знання, вираженням яких є суддівське переконання [99, с. 104].

Презумпція невинуватості вимагає безперечної доведеності обвинувачення, обвинувальних висновків суду, а це може мати місце тоді, коли факти, поставлені у вину обвинуваченому, встановлені з вірогідністю внаслідок їх повного, об’єктивного й неупередженого дослідження в судовому засіданні. Якщо ж така вірогідність відсутня і відомості про факти, котрі викривають підсудного, залишаються лише припущенням, що викликають сумніви, то вони не можуть бути визнані встановленими і, як наслідок, обвинувачення в цій частині має бути визнане необґрунтованим. Тому з презумпції невинуватості випливає методологічне правило: наявні сумніви в доведеності тих чи інших фактів, що ставляться в провину підсудному і впливають з обставин розглядуваної справи про кримінальне правопорушення, тлумачаться на користь підсудного [99, с. 104].

Підсумовуючи викладені міркування, можна зробити висновок, що розглянуті положення стосовно ймовірності й вірогідності знання у

кримінальному провадженні мають істотне значення у процесі формування переконаності судді у прийнятті справедливого рішення у відповідній справі. Так, вірогідність знання формує у судді процесуальну визначеність у прийнятті ним справедливого вироку обвинувального або виправдувального характеру, а ймовірність, з одного боку, виступає як характеристика етапу пізнання на шляху до вірогідності, з іншого – знанням, яке може піддаватися сумнівам, що, зрештою, може зумовити ухвалення виправдувального вироку.

У стадії досудового розслідування і до ухвалення вироку суду знання про обставини передбачуваного злочину (підозра, обвинувачення) слід розглядати як імовірні, неповні, істинність яких є проблематичною, що не виключає його спростування вироком суду, шляхом ухвалення виправдувального вироку;

Феномен процесності знання характеризує його етапність, стадійність в русі від ймовірного до достовірного у встановленні фактів і обставин кримінального провадження як процесу послідовного розв'язання невизначеності в перебігу вирішення основного питання кримінального судочинства. Виходячи з цих резонів, у дисертації початок кримінального провадження обґрунтовується наявністю ймовірного знання про згодне правопорушення та особу, яка його вчинила. Звідси логічно випливає теза, що всупереч поширеній думці початок кримінальної процесуальної діяльності детермінується не подією правопорушення, а саме потребою встановити, чи справді мав місце злочин та хто його вчинив.

Виходячи з викладеного, можна дійти, що знання про факт вчинення злочину конкретною особою та її винуватість до ухвалення вироку суду презюмується *ймовірним* завдяки інквізиційному (слідчому) способу його виготовлення, і підлягає подальшій перевірці в суді першої інстанції у рамках змагальної процедури; усвідомлення цього факту закладає *поліваріантність* судової *перспективи* вирішення справи, тобто

рівновеликої можливості ухвалення як виправдувального, так і обвинувального вироку.

Процесуальність знання у кримінальному провадженні як його стадійний рух від імовірного до вірогідного характеризує ступені кваліфікації епістемологічних результатів пізнавальної діяльності у встановленні фактів і обставин вчиненого правопорушення як процесу послідовного розв'язання невизначеності щодо існування/не існування *factum probandum*. Тому цілком виправдано в чинному КПК України початок кримінального провадження пов'язується з імовірним знанням про правопорушення та особу, яка його вчинила. Відтак дисертант обґрунтовує наукову позицію, відповідно до якої машина кримінального процесу *врухомлюється* не подією злочину, а навпаки – потребою довести, чи мало місце правопорушення та хто його вчинив.

Висновки до розділу 1

У даному розділі дисертаційної роботи досліджено актуальний стан наукових розробок, присвячених питанням пізнавального підґрунтя ухвалення виправдувального вироку; вивчено передумови виникнення помилок і процесуальних правопорушень у кримінальному провадженні; сформульовано власну наукову *позицію* щодо змісту цих понять; піддано аналізу зміст *основних* чинників, що впливають на внутрішнє переконання судді; наводяться аргументи щодо доконечної потреби *усунення* факторів, котрі прямо чи опосередковано впливають на формування ідеологем та практик обвинувального ухилу в науці, законодавстві та практиці; сформовано авторську *позицію* щодо фундаментальних теоретичних визначень “імовірність” і “вірогідність” та можливостей їхнього застосування в теорії кримінального процесу; науково обґрунтовано *пропозиції* стосовно шляхів подолання карального ухилу та правового нігілізму в кримінальному процесі та підвищення ефективності доказування у кримінальному провадженні.

За результатами аналізу наукових і нормативних джерел та судової практики сформульовано наступні положення.

1. Невиконання стороною обвинувачення *обов'язку доведення* в суді заявленої обвинувальної тези, як показують теоретичні дослідження, зумовлено, передусім, причинами *гносеологічного* характеру, притаманними для суб'єктів доказування (*humanum errare est*). Вони можуть проявлятися як у формі кримінальних процесуальних *правопорушень*, так і у формі *процесуальних помилок*.

2. У *діяльнісному* сенсі феномен юридичної *помилки* у кримінальному процесі може трактуватися як наслідок апостеріорного

виявлення невідповідності знання, сформованого суб'єктами кримінального провадження, досліджуваному об'єктові пізнання. Виникнення цієї невідповідності спричинено *неусвідомленим* процесом формування помилкових *de facto* висновків через роботу з недоброякісною інформацією, дефектами правосвідомості, браком життєвого та/або професійного досвіду, спеціальних знань, а також *особистісними* якостями юриста. Хибне уявлення правознавця, який здійснює кримінальне провадження, може також зумовлюватися *складністю* самого *об'єкта* процесуального пізнання та недосконалістю засобів діяльності доказування.

3. На відміну від юридичної помилки кримінальне процесуальне *правопорушення* являє собою *усвідомлене, винне, суспільно небезпечне діяння*, вчинене суб'єктом кримінальних процесуальних правовідносин у супереч вимогам чинного законодавства України, що завдає шкоду правам і законним інтересам учасників процесу.

4. Феномен *процесуальності* знання характеризує його *етапність і стадійність* у русі від *імовірного* до *вірогідного* у встановленні фактів і обставин кримінального провадження як процесу послідовного *розв'язання невизначеності* в перебігу вирішення основного питання кримінального судочинства. Виходячи з цих міркувань, початок кримінального провадження дисертант обґрунтовує наявністю *ймовірного знання* про передбачуване правопорушення та особу, яка його вчинила. Звідси логічно випливає теза, що всупереч усталеній думці початок кримінальної процесуальної діяльності *детермінується не подією* правопорушення, а саме потребою *встановити, чи справді* мав місце злочин та хто його вчинив.

5. До ухвалення вироку суду процесуальне знання про факт вчинення злочину конкретною особою та її винуватість презюмується *ймовірним* з огляду на інквізиційний (слідчий) спосіб його отримання й підлягає подальшій перевірці в суді першої інстанції у рамках змагальної

процедури; усвідомлення цього факту закладає *поліваріантність* судової *перспективи* вирішення справи, тобто *рівновеликої* можливості постановлення як виправдувального, так і обвинувального вироку.

6. Обґрунтовано, що для попередження і недопущення зловживань суб'єктів зі сторони обвинувачення та подолання суб'єктивного впливу на результати розслідування пропонується застосовувати такий розподіл функцій між не підпорядкованими органами: функція розслідування (судовий орган в особі слідчого судді), обвинувачення (прокурор) і судового розгляду (власне суд). Подоланню проявів впливу суб'єктивізму в процесі доказування також мають слугувати стандарти доказування (обґрунтована підозра, достатність доказів, доведення поза розумним сумнівом).

7. З'ясовано, що причинами існування обвинувального ухилю у розслідуванні злочинів є *деформація* правосвідомості агентів обвинувальної влади (слідчих і прокурорів), зумовлена інквізиційним *способом організації* кримінального процесу доби СРСР, недосконалістю кримінального процесуального законодавства, навчанням правників у спеціальних навчальних закладах системи МВС, СБУ, прокуратури та поповненням суддівського корпусу колишніми працівниками правоохоронних органів.

8. З метою підвищення ефективності пізнання в кримінальному провадженні та унеможливлення потрапляння до суддівського корпусу судів загальної юрисдикції осіб з досвідом роботи або навчання в дусі обвинувального ухилю нами розроблено наступні рекомендації щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства:

– ст. 65 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” пропонується доповнити новою частиною такого змісту: “На посаду судді не може претендувати особа, яка є випускником відомчого навчального закладу Національної поліції України та прокуратури України”;

– ст. 65 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” пропонується доповнити новою частиною такого змісту: “На посаду судді не можуть бути призначені особи, які протягом попередніх трьох років працювали у спеціально уповноважених підрозділах боротьби з корупцією в органах прокуратури, Національній поліції України (Міністерства внутрішніх справ України), податкової міліції, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та в митних органах”;

– ч. 3 ст. 127 Конституції України та ч. 1 ст. 69 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” пропонується викласти в такій редакції: “На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти п’яти та не старший сімдесяти п’яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п’ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді”.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ПОСТАНОВЛЕННЯ ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ

2.1. Зміст і функція поняття “виправдання” в контексті теоретичних процесуальних конструктів “мета”, “завдання” та “призначення” кримінального провадження

Для теорії та практики кримінального процесу проблема його призначення, мети і завдань і досі залишається предметом дискусій, на жаль, не завжди конструктивних, що зрештою позначається на правовій визначеності вітчизняного кримінального процесуального законодавства.

Аналіз літературних джерел дозволяє сказати, що в теорії існують два головних підходи до вирішення питання про співвідношення понять “мета” і “завдання/задача”. Так, на думку одних учених, будь-які спроби сформулювати в теорії кримінального процесу, а тим більше у законодавстві, дві системи відповідних понять цілей і завдань є неоправданими, оскільки відсутні підстави для їх розмежування [375, с. 38; 192, с. 140; 331, с. 14–15]. Відповідно до цього підходу поняття “мета” і “завдання” не мають відмінностей за своїм змістом, оскільки “мета” є винятково філософським, науковим поняттям, тоді як на практиці використовується його синонім та є більш уживаним поняття “завдання” [375, с. 38; 191, с. 44]. Аргументи прихильників цієї позиції ґрунтуються на філософському розумінні категорії “мета” (“ціль”), а також на мовознавчих тлумаченнях слів “мета” і “завдання”. З погляду інших теоретиків, поняття “мета” і “завдання” мають бути послідовно й чітко розмежовані [327, с. 70; 150, с. 73; 81, с. 22–23]. Вони також обґрунтовують свою позицію, виходячи з філософського розуміння

категорії “мета” (“ціль”) та семантики слів “мета” і “завдання”, а також крізь призму співвідношення цих термінів у психології.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство на загал не розмежовує поняття “мета” і “завдання”, а використовує лише поняття “завдання кримінального провадження”, визначене ст. 2 КПК [166], а самі ці терміни можуть довільно трактуватися одночасно і як завдання кримінального провадження (судочинства), і як його мета та призначення. Крім того, в літературі також зазначається, що спрямованість кримінальної процесуальної діяльності визначається через категорії “мета” і “завдання” [81, с. 127–129]. Як справедливо наголошує Л. М. Володіна, законодавцю вартувало точніше висловлювати думку про призначення кримінального провадження. Захист учасників кримінального судочинства від помилок або зловживань посадових осіб, допущених під час кримінального переслідування, є одним із засобів досягнення основної мети [82, с. 86].

У російських наукових джерелах також доволі поширена позиція, пов’язана з ототожненням понять “призначення” та “мета” кримінального провадження [299, с. 29]. Вона знайшло своє відображення у тексті ст. 6 КПК РФ, де російський законодавець зрештою відмовився від традиційних понять “мета” і “завдання”, замінивши їх на поняття “призначення кримінального судочинства” [330]. У цьому контексті ми цілком погоджуємося з О. В. Гладишевою, яка наголошує на неприпустимості ототожнення понять “призначення” і “мета” кримінального судочинства, оскільки перше з них є більш загальним поняттям, ніж “мета”. [89, с. 28].

Отже, для того, щоб з’ясувати зміст і функцію поняття “виправдання” в контексті теоретичних процесуальних конструктів “мета”, “завдання” та “призначення” кримінального провадження треба провести чітку межу між таким процесуальними поняттями, як “призначення”, “мета” та “задача/завдання”.

Мовознавці в цьому сенсі зазначають: мета – це те, чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль або задалегідь намічене завдання; замисел [295], а у “Словнику української мови” Б. Грінченка мета і ціль є синонімами [293].

У філософському сенсі мета ототожнюється з ціллю і визнається як один із елементів поведінки та свідомої діяльності людини, яка характеризує передбачення стосовно досягнення певного результату такої діяльності, а також шляхів його реалізації за допомогою певних засобів. Мета виступає як спосіб інтеграції різних дій людини в деяку послідовність або систему. Аналіз діяльності як цілеспрямованого явища передбачає виявлення невідповідності між реальною життєвою ситуацією і ціллю, тобто здійснення мети є подоланням цієї невідповідності у процесі відповідної діяльності [342], [341]. Так, у Словнику філософських термінів за науковою редакцією В. Г. Кузнецова ціль – це “...ідеальний або реальний предмет усвідомлених або неусвідомлених намірів суб’єкта; фінальний результат, на який принципово спрямований процес” [292, с. 659].

Із проблемою дійсності та можливості у праві й законодавстві органічно пов’язані та саме з них випливають питання мети і засобів її досягнення. Правова можливість первинна стосовно мети права і законодавства, вона є безпосередньою причиною мети. Цілеспрямованість та доцільність права і законодавства акумулюють у собі правові можливості та конкретизують їх перетворення в дійсність. Більше того, із сутності права випливає, нею зумовлюється і визначається його мета, пізнання якої має фундаментальне методологічне значення для юридичної науки і практики [143, с. 270]. Тобто, мета як філософська категорія лежить в основі дослідження правових явищ і процесів, детермінує правотворчу діяльність, саме право, законодавство і його реалізацію, вдосконалення та розвиток правової системи. Цей підхід знайшов, зокрема, своє відображення у

двох теоретичних підходах до визначення кримінального процесу та його мети: з одного боку, – досягнення бажаного результату під час реалізації кримінальних процесуальних відносин, які виникають, розвиваються і припиняються у часі досудового і судового провадження, виконання судових рішень, а з іншого – під час здійснення специфічної діяльності з реалізації норм права [165].

Далі треба зазначити, що понятійна пара “завдання/задача” спеціальній філософській інтерпретації не піддавалась, що може свідчити про її суто застосовний, практичний характер. Мабуть тому С. І. Ожегов визначає задачу як: 1) те, що потребує виконання, вирішення; 2) вправа, яка виконується за допомогою умовиводу, обчислення; 3) складне питання, проблема, що потребують дослідження та вирішення (наукова задача); 4) про щось складне, важко виконуване [208]. Призначення знаній мовознавець тлумачить як: 1) похідна від дієслова призначити – намітити, встановити, визначити; 2) область, сфера застосування будь-кого або будь-чого; використовувати будь-що за прямим призначенням; 3) мета, призначення (книж.). В Академічному тлумачному словнику української мови задача визначається як: 1) питання (переважно математичного характеру), яке розв’язується шляхом обчислень за визначеною умовою; 2) доручення, завдання. У словнику синонімів задача тотожна завданню [295].

Одночасно в тому ж Академічному тлумачному словнику української мови слово завдання полісемічне: 1) наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо; настанова, розпорядження, виконати певне доручення; 2) мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити [295]. Тобто, за певних умов і обставин задача та завдання спрямовані на реалізацію мети, а в окремих випадках є прямим її відображенням. Крім того, порівняльний аналіз інтерпретаційного змісту цих понять дає можливість зробити висновок, що призначення зумовлює мету, однак не ототожнюється з нею. Так, І. Б. Левонтіна

відзначає: “Термін “призначення” застосовується тоді, коли обговорюються не люди та їх дії, а предмети побуту та їх роль у світі людей. Різниця між термінами “мета” і “призначення” полягає в тому, що питання спрямовані на пошук мети: навіщо? для чого вчиняється відповідна дія?, тоді як для конструкції семантики призначення використовується питання: для чого існує даний предмет?” [176]. Тобто, якщо мета спрямована у майбутнє, то призначення предмета відомо заздалегідь, оскільки його джерела в минулому.

Таким чином, говорячи про призначення кримінального провадження, можна зробити висновок, що його функція – вказати, для чого потрібен кримінальний процес, та визначити напрями його діяльності в загальному механізмі кримінально-процесуальної системи держави [6]. Це досягається за допомогою логічно завершеної регламентації процедури та досягнення мети кримінального провадження у кримінальній справі. Іншими словами, якщо досягається мета кримінального судочинства в конкретній кримінальній справі, то виконується мета кримінального процесу як галузі державної діяльності. Так, на думку знаної російської дослідниці І. Б. Михайловської, призначення кримінального судочинства полягає у “...вирішенні конфлікту між особою та державною владою з найменшими негативними наслідками для суспільства, що можливо лише шляхом захисту прав і свобод осіб і організацій, втягнених у процес” [194].

З наведеного вище логічно випливає, що функція поняття “призначення кримінального процесу” – зорієнтувати правозастосовників на досягнення таких юридичних наслідків: по-перше, процесуального вирішення правового конфлікту (спору); по-друге, застосування ефективного способу захисту порушеного права, адекватного оспорюваним матеріальним правовідносинам сторін та конкретним обставинам справи, який би остаточно в юридичному плані усунув між сторонами кримінально-правовий конфлікт у матеріально-

правовому розумінні. Тобто, призначення кримінального процесу є основою, вихідною точкою для визначення мети кримінального судочинства. Якщо це так, то тоді призначення є первинним елементом, базисом для виконання мети.

Отже, мета кримінального провадження – це не лише відображення і закріплення наявних правовідносин, але і своєрідна форма існування майбутнього в теперішньому, прообраз того суспільного стану, до якого свідомо прагнуть учасники кримінального процесу, реалізуючи свої можливості під час здійснення процесуальної діяльності з виконання норм права, а задача/завдання – вирішення у ході досягнення мети певного питання.

Із практичної точки зору мета має вигляд безпосереднього чинника, який визначає характер, спосіб або метод правого регулювання суспільних відносин і зумовлює конкретні шляхи перетворення можливості в дійсність. Тобто, меті підпорядкований увесь кримінальний процес і всі його стадії. Мету завжди треба розглядати разом з діяльністю, оскільки її можливо досягти, лише вирішуючи відповідні завдання. Логічне мислення у процесі діяльності “вказує нам цілі, яких ми повинні досягти, а психологія вказує як їх досягти” [194]. Понад те, “мета зв’язує себе через засоби з об’єктивністю... для свого здійснення... потребує засобів, оскільки вона кінцева” [88]. Засобами досягнення мети у кримінальному процесі вважається механізм провадження слідчих дій, за допомогою яких є можливість сформулювати кримінальні процесуальні докази.

У психології вважається, що мета “конструює конкретну діяльність, визначаючи її характеристику і динаміку” [144]. Вона окреслює характер завдань. Поставлені завдання реалізуються, якщо вони, з одного боку, чітко визначені, а з іншого, – усвідомлені їх виконавцями. Вирішення конкретного завдання (низки завдань) наближає поставлену мету. А мета дозволяє визначити конкретні дії,

виконання яких необхідне для її досягнення. Тому поряд із поняттям “мета”, виникає потреба використання понятійної пари – “завдання/задача”. Варто принагідно підкреслити, що поняття “мета” є філософським, а “завдання” має більш прикладне, практичне значення. У тих випадках, коли йдеться про вираження суті цих понять у певних правилах поведінки, в нормативних актах, у спрямованості конкретної практичної діяльності, більш уживаним є парне поняття “завдання/задача”. Мета є критерієм для визначення завдань. Тому призначенням кримінального процесуального законодавства є забезпечення досягнення мети кримінального процесу – захисту особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень [194].

Мета кримінального процесу є його прямим і єдиним результатом, для досягнення чого створений особливий набір засобів у вигляді кримінально-процесуальної форми. За якість просування до мети кримінального процесу на усіх його стадіях і за результати кримінальної процесуальної діяльності персональну правову відповідальність несуть владні правозастосовні суб'єкти. У зв'язку з цим можемо зазначити, що положення ст. 2 КПК частково відповідають визначеним критеріям, однак потребують їхнього розмежування в контексті більш чіткого визначення мети і завдань кримінального провадження.

Можемо відмітити, що, використовуючи в положеннях ст. 2 КПК терміни “захист”, “охорона”, законодавець фактично вказує на призначення кримінального судочинства. А формуючи конкретну систему дій, пов'язаних із забезпеченням швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, спрямованого на розкриття кримінального правопорушення, законодавець указує на його мету, яка реалізується через виконання конкретних процесуальних завдань шляхом: виявлення винуватого у кримінальному правопорушенні та притягнення його до відповідальності в міру його вини; забезпечення, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або

засуджений; унеможливлення вчинення необґрунтованого процесуального примусу; застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження [166]. Як бачимо, існує певна розбалансованість у визначенні завдань кримінального провадження, що містять як призначення, так і власне мету й завдання, спрямовані на її досягнення. Завдання органів досудового розслідування та судового провадження виступають як засоби досягнення загальної мети кримінального процесу. Визначаючи мету і завдання кримінального процесу, необхідно обов'язково вказувати на їхній нерозривний зв'язок з умовами здійснення такої діяльності, з формою кримінального судочинства.

Водночас, формуючи наукове бачення змісту мети кримінального провадження, слід зазначити, що наукова література з цього питання доволі численна. Це підтверджує наявність низки концепцій визначення мети кримінального провадження, які викликають широку дискусію у фаховому середовищі науковців-процесуалістів.

Так, Р. А. Хашимов у кандидатській дисертації, узагальнюючи широкий масив наукової літератури різних років з даної проблематики, наводить п'ять варіантів концепцій, які, з одного боку, обґрунтовує на підставі норм права, державної ідеології та суспільної думки, а з іншого – критикує наведені аргументи, роблячи загальне резюме на користь або спростування відповідної концепції [348]. Зокрема: 1) “мета кримінального процесу – покарання злочинця” (Л. Е. Владіміров [78], М. М. Полянський [227] та ін.); 2) “мета кримінального процесу – встановлення істини” (Р. С. Фельдштейн [340], М. С. Строгович [309] та ін.); 3) “мета кримінального процесу – вирішення правового спору” (І. Я. Фойницький [344], М. М. Розін [273] та ін.); 4) “мета кримінального процесу – знищення злочинності (боротьба зі злочинністю)” (М. А. Чельцов-Бебутов [352], С. А. Голунський [92] та ін.); 5) “мета кримінального процесу – захист людини” (Л. М. Володіна [81],

С. П. Сереброва [288] та ін.). Підсумовуючи, науковець робить загальний висновок на користь концепції, яка визначає мету кримінального провадження – “встановлення істини”, оскільки на його думку істина в кримінальному провадженні є проявом логічної цілі в праві, внаслідок чого саме істина може вважатися метою кримінального процесу.

Аналогічний дослідницький прийом застосувала С. П. Сереброва [288]. Вона теж окреслює п'ять концептуальних підходів до визначення мети кримінального процесу, групуючи їх так: 1) “мета кримінального процесу – боротьба зі злочинністю”; 2) “мета кримінального процесу – здійснення задач правосуддя”; 3) “мета кримінального процесу – врегулювання конкретного спору між громадянином і державною у випадку скоєння ним діяння, передбаченого кримінальним законом”; 4) “мета кримінального процесу – встановлення особи (осіб), яка вчинила злочин, визначення міри його (їх) вини та відповідальності”; 5) “відмова від остаточної мети кримінального процесу” (знайшла своє відображення в новому КПК РФ). Схиляючись до четвертого концептуального підходу, авторка проте критикує і його, позаяк він формувався ще за чинності КПК РСФРР, котрий містив не властиві для кримінального судочинства функції і не повністю зважав на забезпечення інтересів потерпілого.

Принципова розбіжність у запропонованих Р. А. Хашимовим і С. П. Серебровою концептуальних підходах полягає у різному тлумаченні ними тез “мета – встановлення істини” та “відмова від остаточної мети кримінального процесу”. Обоє науковців посилаються на класика радянської теорії кримінального процесу М. С. Строговича, а тому, як не парадоксально, обидва мають рацію. Адже М. С. Строгович спершу обстоював думку, що кримінальний процес не має власної мети [313], а задачі кримінального процесу зводяться до задач правосуддя [315], проте згодом, його позиція дещо змінилася: “метою... кримінального процесу є встановлення істини у кримінальній справі,

встановлення винуватості та справедливе покарання особи, яка вчинила злочин” [316].

Геть інший підхід демонструє О. П. Попов, який, конструктивно критикуючи зазначені вище ідеї, висловлює свою концептуальну думку щодо мети кримінального процесу [230, с. 53]. Зокрема, він вважає, що метою кримінального провадження є постановлення справедливого вироку та забезпечення його виконання, запроваджуючи до змісту цього поняття обов’язкові (які складають ядро мети кримінального процесу) та факультативні елементи. Так, до обов’язкових елементів він відносить: викриття осіб, винних у скоєнні суспільно небезпечних діянь, визначення ступеня вини цих осіб у скоєному та застосування до них справедливих покарань або інших передбачених законом заходів впливу. До факультативних бо елементів (які можуть виникати в окремих кримінальних справах) автор відносить такі: відшкодування майнової шкоди, спричиненої злочином; виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочину, та внесення змін у якісні та кількісні характеристики примусових заходів впливу для досягнення цілей покарання, встановлених кримінальним законодавством.

Висловлюючи своє загальне позитивне ставлення до підходу О. П. Попова до визначення мети кримінального процесу саме в частині винесення справедливого вироку, треба зазначити його особливу думку з приводу того, що жодна дефініція не здатна повністю вичерпати зміст поняття мети кримінального провадження. Іншим моментом у міркуваннях цього автора, з яким важко погодитись, є цілковите ігнорування та повне вилучення з обсягу змісту мети кримінального провадження (як в обов’язковій, так і факультативній її частинах) виправдальної складової та реабілітації особи. Так, він зазначає, що у випадках, коли за будь-яких причин, котрі визнаються кримінальним процесуальним законом поважними, не відбулося встановлення істини (оскільки кримінальне судочинство не може тривати вічно),

законодавець передбачає можливість завершення кримінального провадження у справі, хоча мета кримінального процесу не досягнута, винесенням виправдувального вироку або прийняттям іншого рішення без визначення винуватості будь-якої особи. Винесення обвинувального вироку стосовно епізодів та осіб, за якими істина не досягнута, виключається. Учений вважає, що такий підхід не гарантує досягнення справедливості, ба більше, подібні рішення у переважній більшості випадків, є несправедливими [230, с. 53].

Водночас, формуючи власну позицію з приводу ядра мети кримінального процесу, дисертант цілком переконаний у потребі поряд із викриттям осіб, винних у скоєнні суспільно небезпечних діянь, визначенням ступеня вини цих осіб у скоєному та застосуванням до них справедливих покарань або інших заходів впливу, передбачених законом, запровадити таку його обов'язкову складову, як захист прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу, залучених до кримінального провадження зі сторони як обвинувачення, так і захисту. Це дасть можливість захистити права і законні інтереси не лише підозрюваного, обвинуваченого від незаконного та безпідставного звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, а й інших учасників кримінального процесу – потерпілого, свідка, експерта та ін. До факультативної же складової мети кримінального провадження мають бути впроваджені елементи, пов'язані з доведеністю або недоведеністю фактичних обставин справи, які мають значення для справи і подаються у вигляді доказів як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Зокрема, це: об'єктивність; доведеність винуватості особи у скоєному кримінальному правопорушенні; забезпечення можливостей відшкодування матеріальної шкоди; недопущення притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винуватість яких не доведена в суді; реабілітація особи та відшкодування їй збитків, завданих незаконними діями.

Продовжуючи наші міркування, зазначимо, що процесуальна теорія і практика висувають достатньо високі вимоги до якості вироку, оскільки конституційне положення передбачає, що будь-яка особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України). У цьому зв'язку виправдання, поряд із засудженням, сприяють реалізації призначення кримінального провадження та досягнення його мети – захисту основних цінностей і правил суспільства, пов'язаних передусім із правами особи. Водночас, тлумачення формулювання означеної мети кримінального провадження дає підстави вважати, що вона пов'язана, по-перше, з кримінальним переслідуванням і призначенням винним у скоєнні злочину справедливого покарання, а, по-друге, з відмовою від кримінального переслідування невинних осіб, звільнення їх від покарання, реабілітацію кожної особи, яка необґрунтовано піддалася кримінальному переслідуванню.

Зазначене знайшло своє відображення у кримінальному процесуальному законодавстві України. Зокрема, завданням кримінального провадження (яке по суті відображає його мету) є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був визнаний винуватим та притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений [166].

Тому виправдання є не лише індивідуальною метою, до якої прагне невинна особа, котра піддалася необґрунтованому кримінальному переслідуванню, а й складовою реалізації публічного призначення кримінального провадження, що виступає доконечною формою вирішення кримінальних справ у тих випадках, коли встановлено брак підстав для настання кримінальної відповідальності підсудного.

Таким чином, від самого початку кримінального провадження поряд із захистом особи, суспільства та держави від кримінального правопорушення шляхом забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоби притягнути до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, постає й завдання не допустити притягнення до кримінальної відповідальності невинуватого. Лише за умови, що ці завдання реалізуються разом під час кожної процесуальної дії, кримінальне провадження досягає своєї мети. Отже, у разі виправдання обвинуваченого через його невинуватість (недоведену винуватість) мету кримінального процесу також слід вважати досягнутою, оскільки невинуватий отримує право на виправдання та реабілітацію. Тому завданням, визначеним у ст. 2 КПК, притаманний чітко визначений результат закінчення кримінального процесу шляхом прийняття відповідного рішення.

Так, вирішенням завдання швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду справи, в результаті якого доведено винуватість особи в скоєному кримінальному правопорушенні, кримінальний процес завершується ухваленням обвинувального вироку. Результатом встановленої невинуватості (невстановленої винуватості) є винесення виправдувального вироку, а коли не встановлено достатні докази для доведення винуватості особи в суді, – закриття кримінальної справи. Як зауважив М. С. Строгович, іноді науковці закликають не приділяти великого значення правам обвинуваченого, адже це відволікає від основного завдання – розкриття злочину. Однак такі заклики, веде далі цей автор, є глибокою помилкою, породженою неправильним розумінням завдань і принципів слідчої та судової діяльності, що дає серйозне підґрунтя для помилок на практиці [309, с. 41]. Водночас учений слушно зазначав, що випадки засудження людини за злочин,

котрого він не скоював, – серйозне порушення законності та прав особи [309, с. 40].

У науковій літературі висловлювались думки, що виправдання невинного (так само, як і засудження винуватого) не є завданням кримінального процесу, внаслідок чого винесенням виправдувального вироку не досягається мета кримінального провадження. Так, на думку В. Т. Томіна, виправдання не може бути завданням кримінального процесу, хоча б тому, що виправлення судово-слідчих помилок принципово не можна вважати метою процесу, оскільки наперед передбачається наявність таких помилок [327, с. 65–70]. Аналогічної точки зору дотримувався В. Г. Даєв. Він вважав, що виправдання не може бути завданням кримінального процесу, оскільки воно є результатом правильного і належного здійснення кримінальної процесуальної діяльності [103, с. 108]. Д. В. Тат'янін, підтримуючи думку цього науковця, додає, що головним завданням кримінального провадження (судочинства) є захист особи, а вже із нього випливають наступні завдання [324, с. 48–49].

На думку С. П. Серебрової, метою кримінального судочинства є захист прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів, який досягається шляхом кримінального переслідування та призначення винуватим справедливого покарання або звільнення їх у передбаченому законом порядку від покарання за дотримання прав і законних інтересів осіб, втягнутих до сфери кримінального судочинства [288, с. 18–20]. Разом із тим, у цілому підтримуючи позицію С. П. Серебрової в частині захисту прав і законних інтересів осіб, втягнутих до сфери кримінального судочинства, як мети останнього, зазначимо, що захист прав і законних інтересів обвинуваченого здійснюється шляхом доведення або встановлення недоведеності його винуватості, що вможливує справедливе судові рішення обвинувального або виправдувального характеру.

Як зазначалося вище, О. П. Попов пов'язує пізнання істини у справі винятково з обвинувальним вироком, чим, на його думку, досягається мета кримінального провадження – призначення справедливого покарання винній особі [230].

Відомий процесуаліст І. Л. Петрухін доходить висновку, що у формулюванні призначення кримінального провадження є “обвинувальний ухил”, позаяк на перше місце винесено захист прав і законних інтересів обвинуваченого [221]. Справді, джерелом кримінального провадження є потреба виявлення та покарання винних. Проте з початком кримінального процесу постає інше не менш важливе завдання – недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи, яке реалізується в ході кожної процесуальної дії. М. М. Паше-Озерський правильно наголошував, що остаточна мета судового провадження – це прагнення до істини [13, с. 257].

Як стверджує Ю. В. Охотіна, головною метою та характерною рисою кримінального судочинства України є одночасне вирішення завдань викриття осіб, винних у вчиненні злочину, та запобігання засудженню невинуватих [215, с. 74–75]. Особливий погляд на визначення мети кримінального провадження висловлює В. В. Рожнова, яка, пов'язуючи кримінальний процес у будь-якій своїй формі, у будь-якій країні світу з існуванням злочинності, зазначає, що захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень є швидше загальною метою, ніж конкретним завданням кримінального провадження, тим завданням, що має бути забезпечене відповідними, адекватними засобами виконання [272, с. 126].

Як зазначає М. І. Пастухов, ознаками виправдання є невстановлення винуватості обвинуваченого у злочині, посвідчення його невинуватості та поновлення у попередніх правах, які фактично є стадіями правозастосування [219, с. 74]. Варто погодитися з тим, що кримінальне провадження безпосередньо не спрямоване на усунення

процесуальних помилок, однак, у той же час, їх недопущення є, безумовно, метою кримінального судочинства. Якщо під час досудового розслідування допущені помилки, через які під слідством опинилася невинувата особа, то саме виправдувальний вирок у конкретній справі вважатиметься метою кримінального провадження. Як слушно зауважив М. Є. Шумило, ухвалення виправдувального вироку анулює попереднє провадження у кримінальній справі, свідчить про незаконність та необґрунтованість процесуальних дій і рішень [368].

Таким чином, усі спроби протиставити одне одному взаємопов'язані цілі кримінального провадження в контексті тлумачення основних його завдань малопродуктивні й не мають юридичної перспективи. На практиці будь-які намагання виключити виправдання із завдань (задач) кримінального провадження можуть призвести до певної асиметрії, пов'язаної з пріоритетністю обвинувального ухилу, та до висновку, що виправдувальний вирок – аномальний (екстраординарний), “неплановий” результат кримінального провадження. Якщо ж виходити з гносеологічної природи пізнання у кримінальному судочинстві, то слід говорити не про “істинність” судового рішення, а про його доведеність чи недоведеність і в такий спосіб про його здатність виконувати функцію регулювання правового конфлікту та стабілізації суспільної системи. Істинними мають бути порядок, форма, процедура судового пізнання, а не мета, результат [5]. Тому обвинувач у своїй професійній діяльності зобов'язаний керуватися принципом презумпції невинуватості, забезпечувати підозрюваному та обвинуваченому належний рівень права на захист, ухвалювати рішення відповідно до вимог законності, обґрунтованості та вмотивованості, на підставі яких обвинувачення може бути визнано обґрунтованим, і лише за умови, що всі обставини справи досліджені всебічно, повно й неупереджено [321].

Отже, одним із найважливіших об'єктивних чинників, що детермінують прийняття рішення про виправдання, вважається

кримінальний процесуальний закон. Право впливає на діяльність, пов'язану з прийняттям рішень, а також на поведінку посадових осіб, які виконують поставлені законодавством цілі та завдання (задачі). Проте, на нашу думку, така позиція видається дещо ідеалізованою, бо в реальності конкретні правові приписи та судова практика застосування норм кримінального процесуального законодавства можуть відігравати, хоч як це дивно, негативну роль, сприяючи засудженню невинуватих або прийняттю рішень про виправдання, які суперечать кримінальному судочинству. Як зазначає в цьому плані П. А. Лупинська, закон виконують конкретні люди, від ідейної загартованості яких, знання ними закону, розуміння мети діяльності, професійного досвіду залежить успішність виконання вимог і приписів закону [183, с. 57].

Виходячи із загального позитивного значення процесуально бездоганного виправдання у кримінальній процесуальній діяльності, незаконний виправдувальний вирок з точки зору реалізації мети і завдань кримінального провадження матиме суто протилежне значення. У такому сенсі незаконний виправдувальний вирок дискредитує не тільки судову владу, а й усю правоохоронну систему держави в цілому. Досить сказати, що за 2012 рік в апеляційному порядку у справах публічного обвинувачення було скасовано 13,5% виправдувальних вироків місцевих судів з направленням на додаткове розслідування (згідно з КПК 1960 року), а стосовно 2,7% справ постановлено новий вирок у зв'язку зі скасуванням необґрунтованого виправдувального вироку. За 2013 рік виправдувальних вироків в апеляційному порядку було скасовано на 26,4% більше, ніж у 2012 році, а у 2014 році – на 25,1% менше, ніж у 2013 році. Найбільш загрозливою та раючою є саме тенденція до зростання відсотку скасованих виправдувальних вироків, необґрунтовано винесених судами першої інстанції: порівняно з 2012 роком цей показник виріс майже у шестеро [9, с. 27; 10, с. 37; 11, с. 30].

З аналізу змінених та скасованих виправдувальних вироків випливає, що висновки суду першої інстанції про недоведеність вини того чи іншого обвинуваченого часто не відповідають фактичним обставинам кримінального провадження, мають місце неповнота судового розгляду та істотні порушення норм кримінального процесуального закону, що завадило ухвалити законне, обґрунтоване та справедливе рішення. Треба сказати, що в основі винесення необґрунтованих виправдувальних вироків лежить переважно суб'єктивний фактор: коли суд ухвалював рішення на ґрунті однобічної, неповної та упередженої оцінки доказів, внаслідок чого його висновки не відповідали фактичним обставинам справи; коли не бралися до уваги докази обвинувачення й виникав брак наявності в діях обвинувачених складу кримінальних правопорушень; коли не виконувалися судом вимоги закону про всебічне, повне й неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження, що призводило до неправильної оцінки доказів з точки зору їхньої достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Суб'єктивні причини “обвинувального ухилу” пов'язані, в тому числі, з деформацією як індивідуальної, так і масової свідомості, зумовленої історичними традиціями держави та права тоталітарного характеру, успадковані від СРСР. У підсвідомості більшості суспільства, особливо людей старшого покоління, закарбувалися такі настанови: якщо заарештували, то є за що, якщо виправдали, то відпустили злочинця. Таким чином, багато років громадяни звикали ще до рішень суду беззастережно визнавати злочинцем кожного, хто опинявся на лаві підсудних.

Як справедливо зазначав Ю. М. Грошевий, “суспільна думка, хоч як би сильно і конкретно вона була висловлена, не може замінити собою норми права, не може закладатися судом в основу рішення в частині визнання злочинних або незлочинних дій, які є предметом судового

розгляду” [101, с. 21]. Разом з тим, автор не спростовує взаємозв’язку між думкою загалу та судовою діяльністю, оскільки в реальному житті погляди людей впливають на внутрішнє переконання суддів і навпаки – судова діяльність впливає на становлення їхньої думки.

Як пише Ю. М. Юшков, “найбажаніший варіант – це відсутність будь-якого ухилу. Однак подібний розрахунок свідчив би про ідеалізацію дійсності. В реальному житті треба робити вибір, і не так рідко” [378, с. 50–51].

Розглядаючи сутнісні характеристики виправдувального вироку, разом із визначенням мети кримінального провадження необхідно розкрити поняття “виправдання”, яке теоретично використовується у кримінальному процесуальному праві та галузевій юридичній науці. Слід при цьому підкреслити, що у ст. 3 КПК, тлумачаться основні процесуальні терміни, поняття “виправдання”, на жаль, нормативно не визначено [166]. У КПК воно зустрічається в коннотаціях “виправдувальний вирок” (ч. 1 ст. 373, ч. 1 ст. 43, п. 2 ч. 1 ст. 393, ч. 3 ст. 409, ч. 2 ст. 421, ч. 3 ст. 437, ч. 3 ст. 438, ч. 2 ст. 445; ч. 3 ст. 447; ч. 2 ст. 461, ч. 3 ст. 534, п. 2 ч. 1 ст. 596 КПК), “виправданий” (ч. 2 ст. 17, ч. 1 ст. 19, ч. 1 ст. 20, ч. 1 та ч. 3 ст. 43, ч. 1 ст. 45, ч. 5 ст. 258, п. 1 ч. 3 ст. 374, п. 1 ч. 4 ст. 374, п. 1 ч. 3 ст. 374, п. 2 ч. 1 ст. 425, ч. 4 ст. 428, ч. 2 ст. 433, ч. 3 ст. 437 КПК), а також “виправдання” (ч. 3 ст. 129, ч. 4 ст. 174, ч. 3 ст. 374, ч. 1 ст. 377, ч. 3 ст. 391 КПК) у значенні виправдувального процесу, проте їх значення нормами закону не тлумачиться.

Термін “виправданий” у ролі суб’єкта процесуальної діяльності, пов’язаної з касаційним провадженням, зустрічається, зокрема, в п. 2 ч. 1 ст. 425, ч. 4 ст. 428, ч. 2 ст. 433, ч. 3 ст. 434, ч. 3 ст. 437 КПК. Зазначені вище словоформи відбивають різні процесуальні аспекти виправдання, а саме: його передумови, процесуальні дії та форми, статус виправданого суб’єкта й наслідки виправдання.

У зв'язку з браком нормативного визначення виправдувальної термінології для досягнення мети цього дослідження необхідно вдатися до етимологічного тлумачення процесуального поняття “виправдання”.

Необхідно зазначити, що сьогодні існує досить широкий спектр значень терміна “виправдання”, джерелом яких є словники та енциклопедичні видання. Так, Велика радянська енциклопедія ототожнює поняття виправдання та виправдувальний вирок, розглядаючи їх винятково як визнання підсудного невинним у пред'явленому йому обвинуваченні [23]. Великий тлумачний словник української мови більш різноплановий у поясненні мовного змісту виправдання, він дає декілька споріднених лексичних форм поняття “виправдання”, зокрема: 1) виправдання – у сенсі дії зі значенням виправдати; вирок суду, в якому стверджується невинуватість підсудного; 2) виправдовувати, виправдати – визначаючи кого-небудь невинуватим, виносити вирок, в якому стверджується невинуватість підсудного; те саме, що відшкодувати [25, с. 146].

У Тлумачному словнику російської мови за редакцією С. І. Ожегова наводиться чотири окремих слова, пов'язаних з виправданням, пояснюється їх значення та наводяться можливі форми використання, зокрема: 1) виправдання у значенні “доказ, яким можна виправдати, пояснити, вибачити щось”; 2) виправдати – визнати чиясь правоту; 3) виправдатися – довести свою невинуватість; 4) виправданий – той, що знайшов виправдання [208].

У цілому в українській мові (так само, як і в російській) виправдання розглядається як протилежність до звинувачення та засудження. Морфологічний корінь слова “виправдання” походить від слова “правда”, котре з давніх часів, окрім свого загального значення “істина” або “вірність”, також використовувалося в юридичному сенсі як право або закон [217].

Аналогічні словесні утворення притаманні й іншим мовам. Найбільш багатою з точки зору лексичної термінології виправдувального характеру є латинська мова. Зокрема, *excusatio*, *absolutio*, *purgatio*, *satisfactio*, *apologia*, *liberatio* [225, с. 536] означають “виправдання”. Вимова й написання слова “виправдання” в англійській “*justification*” [12, с. 258], італійській “*giustificare*” [135, с. 342], іспанській “*justificación*” [337, с. 26] та французькій “*la justification*” мовах мають багато спільного з латиною. Звісно, кожній національній мові притаманні особливі мовні звороти та унікальні лексичні форми, які використовуються для визначення поняття виправдання, але, як свідчить порівняльно-граматичний аналіз, найбільш вживаною є формула “*justification*”, характерна для англійської, французької, іспанської, голландської та інших європейських мов. Морфологічно, наприклад, англійське слово “*justification*” походить від “*just*”, “*justice*” у значенні “право”, “правосуддя”, що відображає високе призначення виправдання в судочинстві, визнане світовою культурою. А в країнах англо-американської правової системи поняття “*justification*” використовується передовсім у його матеріальному, а не процесуальному сенсі – для описування обставин, що виключають кримінальну відповідальність.

Як зазначає О. М. Коваль, тлумачення слова “виправдання” можна поділити на дві групи. Перша поєднує в собі значення юридичного характеру, друга має етичний характер, що зазвичай, зустрічається в релігійній літературі та має відповідне забарвлення [148, с. 27]. Якщо виправдання розглядати лише як категорію юридичну, тобто як “визнання невинуватою особи”, то у цьому розумінні категорія “виправдання” протистоїть категоріям “обвинувачення” й “покарання” і може бути зведена до визнання та проголошення в судовому порядку об’єктивної невинуватості особи з метою відновлення справедливості та інтересів правосуддя. На жаль, однозначне розуміння слова

“виправдання” як “відновлення справедливості” відсутнє навіть тоді, коли йдеться про судочинство. Це зумовлено тим, що українська громада втратила довіру до суду не лише як до державного органу, але і як до інституту та суспільного явища взагалі, тому навіть не всі законні виправдання суспільна думка вважає справедливими.

Водночас у словниках та енциклопедіях професійно-юридичного спрямування виправдання подається переважно як постановлення судом виправдувального вироку [377, с. 71]. Тобто, процесуальне виправдання розглядається в аспекті відповідності позиції захисту обвинуваченого та співвідноситься з кримінальним процесом як система умов і фактів, які можуть забезпечити ухвалення виправдувального вироку. Виправдання виступає як первинна процесуальна форма судового визнання необґрунтованості пред’явленого особі звинувачення.

Можемо зазначити, що виправдання є результатом виконання судом свого юридичного обов’язку – виправдати особу, винуватість якої не доведено стороною обвинувачення в рамках належної правової процедури, а також результатом негативної оцінки суду виконання стороною обвинувачення юридичного обов’язку, встановленого для неї ст. 62, п. 2 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 17 КПК України, довести винуватість особи поза розумним сумнівом.

Серед усіх проблем науки кримінального процесу питання винуватості або невинуватості підсудного посідає, безумовно, центральне місце, визначене самим призначенням і метою кримінального судочинства. Від вирішення цього питання в рамках конкретного судового розгляду залежить як доля підсудного, так і задоволення претензій осіб, що постраждали внаслідок злочинного діяння, тобто, зрештою, від реалізації призначення кримінального судочинства. Тому, як слушно зазначається в науковій літературі, виправдання є засобом забезпечення правильного застосування закону в

контексті реалізації правила про те, щоб жоден невинуватий не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений [219].

Викладені теоретичні проблеми мають і практичне значення у світлі вдосконалення правового поля України, пов'язаного зі здійсненням державою кроків у напрямі приведення національного законодавства у відповідність до норм правової системи країн європейського співтовариства, яке у практиці кримінального провадження (кримінального судочинства) постійно звертається до реалізації та дотримання судами презумпції невинуватості особи, оскільки, попри позитивну динаміку винесення судами першої інстанції виправдувальних вироків (2012 – 0,2%, 2013 – 0,6%, 2014 – 0,8%) [9, с. 24; 10, с. 35; 11, с. 26], їх показник у загальному масиві ухвалених вироків є вкрай незначним.

Питання дотримання судами презумпції невинуватості є предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Якщо проаналізувати рішення цієї міжнародної судової установи, то стає очевидним факт: предметом їхнього дослідження є те, наскільки у конкретних судових справах держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [151], виражене право не тільки як сукупність певних національних норм відповідного законодавства, а і як суспільне явище, що є умовою, запорукою реалізації людиною своїх прав і свобод. Тому важливість рішень ЄСПЛ слід розглядати у площині прояву права та правової культури.

Говорячи про право на справедливий суд та досягнення мети кримінального судочинства, варто зазначити, що у цьому разі йдеться про законність судового провадження та обґрунтованість відповідного судового рішення. Прикладом розуміння питань дотримання презумпції невинуватості є рішення від 21 вересня 2006 року у справі “Грабчук проти України” [248], де у п. 42 ЄСПЛ зазначив: “...Практика Суду

встановлює, що презумпція невинуватості порушена, якщо твердження посадової особи щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину, відображає думку, що особа винна, коли цього не було встановлено відповідно до закону...”

Аналізуючи конкретні обставини цієї справи, ЄСПЛ дійшов висновку: “...Оголошення підозр стосовно невинуватості обвинуваченого є припустимим доти, доки в результаті закінчення кримінальних проваджень не було винесено рішення по суті справи. Суд зазначає, що в цій справі рішення про закриття кримінальної справи проти заявниці були сформовані в термінах, які не залишають сумніву щодо погляду на те, що заявниця вчинила злочин. Зокрема, у рішенні від 4 грудня 2000 року (див. п. 17) слідчий використав слова: “в діях [заявниці] є склад злочину” та “моменту, коли заявниця вчинила злочин”, а Володимир-Волинський суд зазначив, що в діяннях заявниці “вбачаються ознаки злочину, передбаченого ст. 167 Кримінально кодексу України”. Провадження у Володимир-Волинському районному суді, результатом якого стало рішення від 26 квітня 2001 року (див. п. 19), не було кримінальним за суттю, і йому не вистачало ключових елементів, які зазвичай характеризують судові кримінальні провадження. За цих обставин Суд вважає, що мотиви, використані слідчим та Володимир-Волинським судом, становлять порушення презумпції невинуватості”.

В іншій справі – “Шагіна проти України” [267] у п. 81 ЄСПЛ зазначив: “...Суд повторює, що принцип презумпції невинуватості, закріплений у пункті 2 статті 6 Конвенції, є одним з аспектів права на справедливий судовий розгляд кримінальної справи, гарантованого пунктом 1 статті 6. Цей принцип не лише забороняє передчасне висловлення думки самим судом про те, що особа, “яку обвинувачено у вчиненні злочину”, є винною, тоді як це ще не доведено відповідно до закону, а й поширюється на заяви, що їх роблять інші державні посадові

особи стосовно проваджень, що тривають, у кримінальних справах і які спонукають громадськість до думки про вину підозрюваного та визначають наперед оцінку фактів компетентним судовим органом. Достатньо мати – навіть за відсутності будь-якого формального висновку – певні підстави припускати, що відповідна посадова особа вважає обвинуваченого винним. У цьому зв'язку Суд наголошує на тому, як важливо державним посадовим особам добирати слова, оприлюднюючи свої заяви ще до судового розгляду справи, порушеної проти особи, та визнавати її винною в тому чи іншому злочині. Таким чином, слід принципово розрізняти повідомлення про те, що когось лише підозрюють у вчиненні злочину, та чітку заяву, зроблену за відсутності остаточного вироку, про те, що особа вчинила злочин. Чи порушує заява державної посадової особи принцип презумпції невинуватості – слід визначати в контексті конкретних обставин, за яких було зроблено таку заяву...”

Справді, лише суд від імені держави підтверджує невинуватість особи, однак у силу презумпції невинуватості особа апріорі вважається невинуватою, що констатується і в інших процесуальних рішеннях. Тому, як слушно зазначив Р. В. Гаврилюк, під час закриття кримінального провадження за реабілітаційними підставами чи ухваленні виправдувального вироку потреби в офіційному підтвердженні невинуватості реабілітованих осіб немає [85, с. 22].

Слід також зазначити, що презумпція невинуватості діє на різних стадіях кримінального процесу до набрання законної сили обвинувальним вироком суду, а до того особа вважається невинуватою. З огляду на це питання, що їх має вирішувати суд під час досудового слідства в порядку судового контролю, потребують обережного підходу, за якого суд не вправі висловлювати оцінку тим із них, які має вирішувати під час розгляду кримінальної справи по суті.

Тому виправдання є складовою процесуальної діяльності, до якої входить комплекс процесуальних дій, здійснюваних судом в інтересах правосуддя. Необхідно чітко відмежовувати процесуальну діяльність виправдувального характеру від виправдувального ухилу (на кшталт обвинувального) у судочинстві, оскільки перше означає здійснення публічного призначення правосуддя, пов'язаного з реалізацією мети кримінального провадження, а друге є нічим іншим, як кримінально-процесуальним правопорушенням [379, с. 9].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що виправдання є вагомою складовою частиною мети кримінального провадження, важливим завданням кримінальної процесуальної діяльності, що пов'язане з такими категоріями, як “істина” та “справедливість”, без утілення яких досягти справжнього правосуддя неможливо. Пізнання істини, яке проявляється у з'ясуванні обставин, що мають значення у конкретній кримінальній справі, є необхідною умовою досягнення мети кримінального процесу.

Формуючи системне наукове бачення виправдання крізь призму з'ясування призначення, мети і завдань кримінального провадження, слід підкреслити, що виправдувальний вирок – це, з одного боку, результат негативної оцінки суду виконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку, встановленого для неї ст. 62, п. 2 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 17 КПК, довести винуватість особи поза розумним сумнівом, а з іншого – позитивний результат виконання судом свого юридичного обов'язку – виправдати особу, винуватість якої не доведено стороною обвинувачення в рамках належної правової процедури.

Завершуючи цей підрозділ, пропонуємо авторські визначення понять “призначення кримінального провадження”, яке підкреслює його функціональну роль у механізмі держави з протидії кримінальними правопорушенням: захист особи, суспільства і держави

від кримінальних правопорушень; а також безпосередня “мета кримінального провадження”: доведення чи недоведення обвинувачення в суді першої інстанції, з тим щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини і щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Юридична наука і законотворчі органи, у свою чергу, для здійснення мети кримінального провадження в цілому та окремих передбачених законом процесуальних актів, мають запропонувати доцільну й ефективну процесуальну форму, покликану гармонізувати баланс публічних та приватних інтересів, що стало б надійною гарантією як встановлення істини у кримінальній справі, так і забезпечення прав і свобод людини, спрямовувало судочинство до справедливого правосуддя, унеможлиблювало чи мінімізувало ризики судових помилок і зловживань. Завдання полягає в тому, щоби сформулювати поняття мети і задач у кримінальному провадженні як загальних теоретичних моделей (схем), які б застосовувалися у будь-який період часу незалежно від реальностей кримінальної процесуальної діяльності.

Водночас доводиться констатувати, що в теперішній час, якщо порівняти КПК України 2012 року з чинним до того КПК 1960 року, проблема забезпечення конституційного права на захист у вітчизняному законодавстві не тільки не вирішена, а й певною мірою загострилася. Тому, на наш погляд, одним із шляхів розв’язання проблем кримінального процесуального характеру має бути повнота й логічна узгодженість понятійного апарату законодавства, оскільки вади саме поняттєвого апарату мають системний характер. З огляду на це пропонуємо внести зміни та доповнення до КПК, зокрема, ст. 2 КПК викласти у такій редакції:

“Стаття 2. Призначення, мета і завдання кримінального провадження

1. Призначенням кримінального провадження є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень.

2. Мета кримінального провадження полягає в доведеності чи недоведеності обвинувачення в суді першої інстанції, з тим щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини і щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

3. Завданням кримінального процесу є перелік заходів, які необхідно виконати для досягнення поставленої мети, а саме; швидке і повне неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінального провадження, застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури”.

2.2. Змагальність у дослідженні доказів як передумова реалізації юридичної можливості виправдання обвинуваченого

Характеризуючи правові передумови виправдувального вироку, важливо поряд зі встановленням мети кримінального провадження зосередити увагу на вивченні засад кримінального судочинства, реалізація яких у діяльності доказування слугує передумовою юридичної можливості виправдання обвинуваченого. Однією з них, визначених ст. 129 Конституції України, є засада змагальності, якою передбачено рівні права сторін кримінального провадження на збирання та подання до суду доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав (ч. 2 ст. 22 КПК).

Змагальна побудова судового процесу є гарантією всебічності й повноти, законності та обґрунтованості вироку. Власне змагальність дає можливість реалізувати принцип: “Хай буде вислухана й інша сторона!” (Audiatur et altera pars), зважити всі доводи захисту та у разі їх підтвердження ухвалити виправдувальний вирок [221, с. 48].

Варто підкреслити, що змагальність визначає становище сторін у системі кримінально-процесуальних відносин, встановлює вимогу щодо обсягу прав та обов'язків кожної з категорії учасників кримінального провадження, однак не дає змоги досягнути його мети. Тобто, вихідною ознакою змагальності у кримінальному процесі є правове становище учасників кримінального провадження, передусім, сторони обвинувачення, сторони захисту та суду. Із цієї ознаки випливають усі інші. Правове становище основних учасників кримінального процесу передбачає насамперед розмежування процесуальних функцій – основних напрямів діяльності, в яких виражається спеціальна роль і призначення суб'єктів процесу. Функція обвинувачення передбачає висунення обвинувальної тези та її обґрунтування необхідними та достатніми доказами (пошук обвинувальних доказів і відстоювання обвинувальної тези перед судом), тоді як функція захисту – висунення антитези та її обґрунтування. Функція вирішення справи по суті – це перевірка, оцінка доказів і прийняття рішення у справі.

Попри те, що засада змагальності в судочинстві має загальновідомий характер, сьогодні, у нових історичних умовах розвитку суспільства, постала нагальна потреба в його ґрунтовному переосмисленні з метою наповнення новим змістом.

На вступі зазначимо, що засада змагальності по-різному трактується науковцями. Так, О. В. Вишневська вважає, що цей принцип пронизаний гуманізмом, турботою про людину, її права та законні інтереси. За змагального процесу обвинувачений перебуває в становищі не тільки його суб'єкта, а й сторони, що протистоїть

обвинуваченню [75, с. 27]. М. М. Полянський розуміє під змагальністю певний метод пошуку істини, який полягає у змагальності сторін, здійснюваній і контрольованій за активної участі суду у розгляді справи [226, с. 100].

Величезний внесок у розвиток теорії змагальності кримінального судочинства зробив радянський вчений-процесуаліст М. С. Строгович. Він спочатку вважав, що забезпечення обвинуваченому права на захист і змагальність – це один принцип, однак пізніше дійшов висновку, що змагальність має особливо важливе значення, і почав виокремлювати її в якості самостійної засади радянського кримінального процесу. Одним із перших учених обґрунтував такий погляд, який і дотепер переважає над іншими. Змагальність, за визначенням науковця, полягає в тому, що суд розглядає справу з участю сторін – обвинувачення і захисту, де всі права сторони захисту має обвинувачений чи підсудний. Сторони – прокурор, потерпілий, підсудний, захисник, а також цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники – наділені рівними процесуальними правами для відстоювання перед судом своїх вимог для заперечення, спростування аргументів і тверджень іншої сторони. За М. С. Строговичем, функції сторін – обвинувачення та захист – відділено від функцій суду, який в судовому розгляді не є стороною, а наділений керівною та вирішальною роллю [309, с. 189].

Більш модерний погляд на теоретичні основи змагальності висловлює О. Г. Яновська, котра зазначає, що змагальність як засада кримінального судочинства – це правове положення, яке визначає такий порядок розгляду кримінальних проваджень, за якого сторони обвинувачення та захисту активно відстоюють свої правові позиції перед незалежним судом [380, с. 344].

Традиційно поняття “засада змагальності” містить такі складові: розподіл основних кримінально-процесуальних функцій –

обвинувачення, захист і вирішення справи; процесуальна рівність сторін; активна й керівна роль суду в процесі.

Питання щодо трьох основних кримінально-процесуальних функцій є дискусійним. Більш обґрунтованою в цьому спорі вбачається позиція процесуалістів, не схильних надавати принципового значення розбіжностям у визначеннях, де на перше місце висувається або напям діяльності учасника процесу, або його призначення і роль. Обидва визначення виражають функцію поняття, яке розглядається: одне – стосовно самої діяльності, інше – її носія. Тому вирішальну роль для забезпечення реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі мають обсяг і співвідношення прав сторін. Відтак можна виділити необхідні елементи, які становлять зміст засади змагальності: розподіл функцій – обвинувачення, захисту, вирішення справи; наявність сторони захисту, сторони обвинувачення та незалежного, самостійного суду; наділення сторін певним обсягом прав і обов'язків, які мають збалансований характер; законодавча регламентація процесуальних процедур, через які реалізується принцип змагальності [139].

Зрештою, треба визнати, що у наукових джерелах недостатньо висвітлено питання про необхідність запровадження у кримінальну процесуальну діяльність засади змагальності. Причини такої організації кримінального судочинства мають глибоке гносеологічне і правове коріння. У його основі лежить пізнавальна діяльність учасників кримінального провадження, спрямована на встановлення наявності або відсутності факту злочину, вчиненого конкретною особою. На цьому нелегкому шляху дослідники стикалися з низкою об'єктивних і суб'єктивних перешкод. До перших, на нашу думку, належать складність об'єкта пізнання (злочину), недосконалість засобів пізнання. До других треба залічити, насамперед, світоглядну позицію учасників кримінального судочинства, їхню професійну підготовку і досвід,

наявність процесуального інтересу, зумовленого функціональним призначенням чи особистими вподобаннями. Тому погоджуємося з твердженням: скільки суб'єктів пізнання, стільки ж буде і його результатів. Вони можуть збігатися і відрізнятись. Відтак, стає очевидним вплив на хід і результати пізнання суб'єктивного фактора. Адже не випадково у народі кажуть: “У спорі народжується істина”. Безперечно, на цю обставину слід зважати під час конструювання правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності. В цьому сенсі слухним убачається висновок академіка НАПрН України В. О. Коновалової, що наукові здобутки філософів і юристів (П. В. Копніна, М. В. Поповича, А. О. Старченка, М. С. Строговича, Г. М. Александрова, О. М. Ларіна та ін.) поступово наближали правову науку та її галузі до розуміння системи методів пізнання, що віддзеркалюють взаємозв'язок загальної теорії пізнання та її інтерпретації в галузевих юридичних науках [154, с. 187].

У зв'язку з цим пізнавально-посвідчувальний сегмент кримінального процесу має корелювати з положеннями загальної теорії пізнання. Не випадково в ході пізнавальної діяльності, яка здійснюється у формі доказування, беруть участь суб'єкти, котрі мають цілі, що не збігаються. Це знаходить своє вираження у конкурентних взаємовідносинах сторін обвинувачення і захисту. Жодна зі сторін кримінального провадження у сучасному демократичному судочинстві не має права монополізувати хід і результати пізнавальної діяльності. З огляду на це однією з умов реалізації принципу змагальності є самостійне обстоювання сторонами обвинувачення і захисту своїх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів (ч. 1 ст. 22 КПК).

На жаль, у чинному вітчизняному КПК вимога засади змагальності не дістала свого повного втілення. Так, функцію вирішення справи по суті можуть здійснювати не лише суд, а також слідчий і прокурор. Згідно з ч. 4 ст. 284 КПК “слідчий приймає

постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини першої цієї статті, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру. Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстав, передбачених частиною першою цієї статті”. На нашу думку, це суперечить п. 3 ст. 22 КПК, який встановлює вимогу методологічного характеру: під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу.

Тому нам видається, що в цьому плані сучасному законодавцю треба скористатися досвідом наших попередників. Так, у ст. 277 Статуту кримінального судочинства 1864 року Російської імперії вказувалося, що кримінальна справа може бути закрита “за відсутності в досліджуваному діянні ознак злочину чи проступку, або ж із причини не виявлення винуватого, або з приводу безумовної недостатності зібраних доказів”. Відповідно до Статуту розслідування кримінальних справ здійснювали судовий слідчий або прокурор, але закривати їх на будь-якій стадії процесу мав право лише суд.

У ст. 227 Статуту зазначалося: “Слідче провадження може бути припинене лише судом”. Що ж стосується закриття справи іншими органами, то в коментарях до цієї статті слушно, на наш погляд, сформульовано таке: “На практиці доволі часто можуть бути випадки, коли судовий слідчий, почавши провадження у справі, не знайде підстав для його подальшого провадження за недостатністю доказів або з тих причин, що подія, яка дала поштовх для початку розслідування, не має злочинного характеру. Попри це право на закриття провадження не може бути віддане на розсуд слідчого, від якого в багатьох випадках залежить початок розслідування, тому що зосередження такої влади в одних руках було б небезпечним” [319, с. 313].

Таким чином, дореволюційна прогресивна юридична думка слушно вважала, що суду належало право визнання особи винуватою у вчиненні злочину та призначення покарання, а також закриття й реабілітації невинуватого. До будь-яких із таких рішень мають пред'являтися єдині вимоги. І винуватість, і невинуватість слід однаково вирішувати рішенням суду, що набрало законної сили [298, с. 15].

З огляду на те, що засада змагальності перебуває в певному діалектичному взаємозв'язку з поняттям “дослідження доказів”, треба дослідити наявні в науці кримінального процесу теоретичні підходи до розуміння цього поняття. Так, С. С. Алексєєв розглядав дослідження доказів, поряд із збиранням та їхньою оцінкою, однією зі складових доказування. У свою чергу, під доказуванням дослідник розумів діяльність, спрямовану на встановлення за допомогою доказів істинних обставин справи [8, с. 247–248]. Зі свого боку, О. О. Васяєв указує, що дослідження доказів – це їх “аналіз учасниками кримінального судочинства для виявлення їхньої сутності, визначення ціннісних властивостей крізь призму законодавчо встановлених вимог до їх кримінальної процесуальної форми та змісту в порядку, передбаченому КПК, з метою встановлення на їхній основі всього кола обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі” [27, с. 28–29]. На думку О. С. Самоходкіної, поняття “перевірка доказів” та “дослідження доказів” диференціюються залежно від галузі наукового знання. “Дослідження доказів” підкреслює змістовий аспект діяльності у сфері доказування та застосовується переважно у криміналістиці. Поняття ж “перевірка доказів” звертає увагу передовсім на зовнішній аспект зазначеної діяльності й застосовується здебільшого у кримінальному процесуальному розумінні. З цієї причини є недоцільним виокремлення дослідження доказів в окремий елемент структури доказування [280, с. 21].

Досить широко тлумачить поняття “дослідження доказів” А. Р. Белкін, який вважає “дослідження доказів” обов’язковим етапом пізнання об’єктивної дійсності та невід’ємним елементом процесу доказування, що постійно супроводжує кожний акт доказування. На думку вченого, дослідженню доказів, ясна річ, притаманні всі загальні риси процесу пізнання, незалежно від різновидів як самих доказів, так і засобів, методів їх дослідження, чим і визначається сталість процесу як стосовно принципів і форм, так і стосовно цілей [19, с. 82].

У цілому за своєю гносеологічною природою закономірності дослідження доказів не виходять за межі загальних закономірностей процесу пізнання, але мають певну специфіку: відображають не будь-які зміни середовища, а лише безпосередньо пов’язані з доказами; виявляються у своєрідних умовах судового розгляду, пов’язаних з обмеженістю строків, засобами й колом осіб, котрі беруть у ньому участь; відображають характерні методи судового дослідження, в тому числі й такі, що застосовуються тільки під час дослідження доказів (криміналістичних, судово-медичних тощо); відображають особливість мети дослідження доказів, яка збігається з цілями судового дослідження в цілому та зі встановленням істини у процесі судочинства в конкретній кримінальній справі (цілей, що мають цілком практичне значення) [20, с. 136]. Таким чином, сутність дослідження доказів полягає в пізнанні їх змістового боку (включаючи перевірку вірогідності цього змісту), встановленні несуперечливості зібраних доказів.

У результаті дослідження доказів у розпорядженні суб’єкта доказування з’являється відповідним чином проінтерпретована доказова інформація. Її належить оцінити, аби виявити її допустимість і належність до справи, зв’язок доказів між собою, можливості використання у процесі подальшого судового дослідження. О. В. Литвин розуміє під поняттям “дослідження доказів” регламентовану КПК розумову та практичну діяльність суду за активної участі учасників

судового провадження та сприяння інших учасників кримінального провадження, спрямовану на встановлення належності, допустимості, достовірності доказів шляхом аналізу кожного з них, зіставлення його з іншими доказами та отримання інших доказів, які підтверджують або спростовують їх належність, допустимість, достовірність [177, с. 730]. Крім того, вчений виокремлює чотири наукові підходи до розуміння “дослідження доказів” у теорії кримінального процесу. Відповідно до першого дослідження доказів є синонімом перевірки доказів, другий підхід ототожнює дослідження доказів з їхньою оцінкою, а третій поєднує дослідження доказів одразу із двома елементами процесу доказування – перевіркою та оцінкою. Четвертий, найбільш широкий підхід дослідження доказів об’єднує їхнє збирання і перевірку [177, с. 728–730].

Засади змагальності та безпосередності дослідження доказів поєднуються у кримінальному процесі через реалізовану активність сторін захисту та обвинувачення у дослідженні доказів у справі, яку координує безсторонній і неупереджений суд. Тобто, суд як учасник процесу доказування має процесуальний статус, відмінний від статусу сторін. Він, зберігаючи об’єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов’язків, досліджує (оцінює та перевіряє) всі зібрані у справі докази як на користь сторони обвинувачення, так і на користь сторони захисту та прагне досягнення істини у справі, тоді як сторона обвинувачення прагне довести свою обвинувальну позицію, а сторона захисту – її спростувати чи пом’якшити [361, с. 188; 210].

Зазначимо, що спростуванням вважається процес мислення, за допомогою якого доводиться хибність чи необґрунтованість тези. Досить часто ми не тільки доводимо істинність висунутої тези, а одночасно спростовуємо якесь інше положення, котре вважаємо хибним. Спростування може бути спрямоване проти тези, проти аргументів або

проти способу доведення (міркування). На цій підставі розрізняють такі види спростування: 1) спростування тези; 2) спростування аргументів; 3) спростування демонстрації.

Процесуальна наука виробила ряд способів спростування тези, аргументів та демонстрації. Так, спростування тези здійснюється за допомогою фактів, доведення істинності нової тези (в основі лежить закон виключеного третього) та виведення із неї наслідків, що суперечать дійсності (в основу покладено правило умовно-категоричного силогізму “якщо наслідок хибний, то основа буде хибною”). Спростування аргументів здійснюється шляхом встановлення їх хибності чи недостатності щодо тези, а також виявлення сумніву в істинності аргументів та надійності їхнього джерела. І, врешті, спростування демонстрації полягає у знаходженні помилок у формі доведення. Оскільки, формою доведення завжди виступає конкретний різновид умовиводу, то виявлення порушень правил при побудові такого умовиводу є підставою для визнання результатів доведення нікчемними.

Крім того, процес спростування ґрунтується на дотриманні певних правил. Так, розрізняють два правила стосовно тези. По-перше, теза має бути ясно і чітко сформульована, а по-друге, теза протягом всього процесу обґрунтування має залишатися незмінною. Правила стосовно аргументів устанавлюють такі вимоги: аргументи повинні, по-перше, бути істинними і не суперечити один одному, по-друге, слугувати достатньою підставою для тези й, по-третє, їх істинність аргументів не має залежати від тези. Що стосується демонстрації, то вона як форма зв'язку тези з аргументами реалізується в конкретних різновидах умовиводів. Тому, будуючи доведення чи спростування, юристові треба дотримуватися правил того умовиводу, який виконує роль демонстрації. Іншими словами, якщо доведення будується у формі дедуктивного умовиводу, то при спростуванні теж необхідно

керуватися правилами дедукції. А якщо в демонстрації задіяні індукція чи аналогія, то гарантом коректності доведення і спростування виступає дотримання правил саме таких умовиводів [152, с. 322].

Спростування підозри (обвинувачення) загалом або частково може здійснюватися шляхом отримання виправдувальних доказів, які спростовують підозру (обвинувачення) у вчиненні кримінального правопорушення. Виправдувальними є докази, що заперечують, спростовують підозру, встановлюють невинуватість або меншу винуватість підозрюваного (обвинуваченого), а також обставини, що пом'якшують його відповідальність, тобто ті докази, які виключають можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності [172, с. 233]. В основі поділу доказів на обвинувальні та виправдувальні лежить об'єктивна ознака – стосунок цих доказів до предмета доказування. Суб'єктивна точка зору представника органу розслідування чи судді повинна спиратися на цю ознаку, виражати її. До того ж, правильність зробленого висновку знову і знову перевіряється на подальших стадіях судочинства [325, с. 285].

Закономірним результатом спростування обвинувачення стороною захисту шляхом подання виправдувальних доказів, заперечення і спростування доказів сторони обвинувачення в порядку визнання їх недопустимими та неналежними, успішним обґрунтуванням їхньої переконаності, невідповідності висновків змісту доказів є виправдувальний вирок. Він завжди має сформульовану судом тезу виправдання, тобто висновок, думку суду про фактичні обставини виправдання. У разі оскарження стороною обвинувачення вироку шляхом спростування такого висновку суду захисник у запереченні на скаргу наводить докази (аргументи), в тому числі додаткові, тобто ті, на які не посилався суд, чи навіть такі, які захисник додатково залучив при підготовці до складання заперечення [228, с. 208].

Висвітлюючи питання диференціації кримінально-процесуальних порушень та їх юридичних наслідків у плані їхнього можливого використання у процесі доказування, не можна не торкнутися концепції “асиметрії правил допустимості доказів”. Суть її полягає в різних правових наслідках порушень, допущених під час одержання доказів, для сторони обвинувачення і сторони захисту [307, с. 116].

Прихильники цієї концепції аргументують свою позицію так: недопустимими повинні визнаватися лише докази, здобуті з порушенням закону, що можуть бути покладені в основу обвинувачення [278, с. 105–106]; сторона захисту вправі застосовувати докази, що є недопустимими в руках протилежної сторони, а обвинувачений не може нести відповідальність за помилки слідчого, який утратив виправдувальний доказ [213, с. 77–78; 220, с. 371–372]; отриманий з порушенням прав обвинуваченого доказ може бути визнаний допустимим за клопотанням захисту тому, що фактично ці порушення не досягли своєї мети [136, с. 90–91; 305, с. 75–76]; якщо доказ представлений або здобутий стороною захисту, то питання допустимості має вирішуватися відповідно до правил допустимості доказів без будь-яких обмежень [3, с. 16] та ін. Опоненти концепції “асиметрії правил допустимості доказів” обґрунтовують свою позицію тим, що ані сторона обвинувачення, ані сторона захисту не можуть встановлювати різний правовий режим або створювати різноманітні “вагові категорії” для подання та використання доказів у кримінальній справі [145, с. 95–105; 175, с. 146–147; 302, с. 35]. Утім, можна погодитися, що твердження “обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом”, є принциповим у цій дискусії та виступає ще одним аргументом на користь можливості застосування правил “асиметрії правил допустимості” [308, с. 2].

Одним із важливих завдань, які вирішує державний обвинувач в судовому розгляді, є захист обвинувальних доказів, допустимість яких

викликала чи може викликати сумніви у суду. Звісно, не завжди в розпорядженні державного обвинувача можуть бути відповідні законні аргументи та дії щодо захисту таких доказів. Часто помилки, допущені на стадії досудового розслідування, є настільки кричущими, що годі й сподіватися врятувати їх з позиції допустимості. Водночас у разі, коли сторона обвинувачення виявила і подала суду аргументовані докази на користь неістотності (можливість відновлення допустимості доказів) або істотності (безумовна недопустимість доказів) тієї чи іншої помилки, порушення закону, то в державного обвинувача є шанс домогтися визнання таких доказів допустимими [86, с. 33].

Подібна ситуація загалом відповідає положенням ч. 2 ст. 87 КПК, де зазначається, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини й основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

- 1) вчинення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;
- 2) отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи погрози застосування такого поводження;
- 3) порушення права особи на захист;
- 4) отримання показань чи пояснень від особи, яку не було повідомлено про її право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;
- 5) порушення права на перехресний допит;
- 6) отримання показань від свідка, якого надалі буде визнано підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні.

Водночас, говорячи про допустимість доказів, доречно звернути увагу на їх очевидну недопустимість, стосовно якої на сьогодні триває широка наукова дискусія, оскільки в законодавчому плані визнання доказів допустимими недостатньо розроблено. У цьому зв'язку постає проблема такого визнання як на стадії досудового розслідування, так і на

стадії судового розгляду, коли це робить суд. Практика, вирішуючи це питання, йде різними шляхами – на початку дослідження доказів або наприкінці їхнього дослідження. Наприклад, суд, заслухавши інших учасників судового провадження, а в разі потреби – думку експерта чи спеціаліста, встановивши очевидну недопустимість доказу, тобто отримання його в порядку, не передбаченому КПК чи з його порушенням, визнає відповідно до ч. 2 ст. 89 КПК такий доказ недопустимим і припиняє його дослідження в судовому засіданні [271].

Тому, зважаючи на відсутність у чинному КПК чіткого визначення поняття “очевидна недопустимість доказу в кримінальному провадженні” та його різного тлумачення і сприйняття в науковому і суддівському середовищі, що у практиці судового розгляду призводить до виникнення ситуацій, коли судді важко зорієнтуватися і визначитися зі змістом цього поняття, вважаємо за доцільне вирішувати це питання в рамках окремої процедури судового засідання як з власної ініціативи суду, так і за клопотанням сторін кримінального провадження чи потерпілого з постановленням відповідної ухвали. Із цього приводу думки 98 опитаних нами суддів розділилися, і то 60 з них вважають доцільним визнавати докази недопустимими під час ухвалення вироку (в нарадчій кімнаті) [329]. Крім того, в суді будь-який доказ може бути поставлений під сумнів у сенсі його достовірності, належності, допустимості. Тому сторона захисту має подбати про посилення своїх доказів і послаблення доказів сторони обвинувачення. А це вже – справа техніки перехресного допиту, де сторони намагаються дискредитувати свідка та його свідчення (ч. 8 ст. 95 та ст. 96 КПК).

Відомий російський юрист дев’ятнадцятого століття П. Сергеїч прямо наголошував: “Перехресний допит – це те мистецтво, за допомогою якого можна змусити людину зректися всього, що вона знає, і назвати себе не своїм ім’ям” [287, с. 151].

Автори Науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу України за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила слушно наголошують: після прямого допиту сторонам надається можливість перехресного допиту свідка, тобто відбувається його допит сторонами кримінального провадження з приводу одних і тих самих обставин. Перехресний допит свідка дає змогу перевірити його свідчення як з точки зору обвинувачення, так і з точки зору захисту, виявляє окремі неточності та суперечності в показаннях, усуває їхню неповноту, допомагає уникнути помилок під час з'ясування окремих обставин справи [166, с. 733]. Як бачимо, перехресний допит виступає як контраргумент у спростуванні доказів протилежної сторони кримінального провадження. Будь-яке судження в суді набуває належної повноти лише після випробування його перехресним допитом. Сторона повинна мати право на перехресний допит, і вже тільки сама можливість його проведення (хоча й нереалізована) може правити за гарантію правильності встановлюваних фактів (погроза сильніше за її втілення). Брак заперечень протилежної сторони перетворює (умовно кажучи) відомості на доведені факти. Відомо, що консенсусною істиною в суді визнається результат згоди сторін, яка досягається у процесі дослідження доказів у судовому засіданні [132]. Звідси можна зробити висновок, що ненадання права на перехресний допит може потягнути неповноту судового слідства і недопустимість використання таких показань. Саме це підтверджує практика ЄСПЛ.

Наприклад, у рішенні ЄСПЛ у справі “Луценко проти України” (“Lutsenko v. Ukraine” No. 30663/04, § 52, 18 December 2008) суд констатував, що допущено порушення права на перехресний допит, оскільки заявника засуджено головним чином за показаннями особи, яку він не мав можливості допитати у суді. Суд зазначив: “З огляду на те, що М. Л., якого заявник не міг допитати в суді, дав викривальні показання за відсутності процесуальних гарантій не давати проти себе

показань і саме вони переважно були використані для встановлення фактів, які мали значення для кваліфікації дій заявника... право захисту обмежено було настільки, що це поставило під сумнів справедливість провадження в цілому” [255]. Отже, відповідно до підпункту “d” п. 3 ст. 6 Конвенції, кожний обвинувачений, щонайменше, має право допитувати свідків, які свідчать проти нього, або право на те, щоб і свідки були допитані [151]. В українському кримінальному процесі це право належним чином не реалізовано, судді не завжди наважуються зробити необхідні висновки.

Отже, в умовах змагального процесу неможливо уявити формування доказової бази без перехресного допиту. Тому будь-яке його обмеження є порушенням права на захист та утвердженням інквізиційності в судовому провадженні. Доречно підкреслити, що ст. 87 КПК зобов’язує суд визнати порушення права на перехресний допит істотним порушенням прав людини та основоположних свобод. Тому, враховуючи, що культура змагального судочинства та перехресного допиту як його невід’ємної частини в Україні перебуває на початковому етапі формування, головуючий кожного разу мусить роз’яснювати підсудному наявність цього права і пропонувати скористатися ним.

Формуючи нормативну конструкцію неможливості покладання функцій державного обвинувачення, захисту та судового розгляду на один і той самий орган чи службову особу, законодавець у такий спосіб намагається розмежувати напрями діяльності сторін обвинувачення, захисту і суду у кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 22 КПК). Як правильно стверджує В. О. Попелюшко, “...перед суб’єктами здійснення цих функцій законодавець ставить різні завдання та цілі їх діяльності” [229, с. 144]. На жаль, чинне кримінальне процесуальне законодавство, визначаючи наявність сторін, чітко не систематизує, не унормовує і не розмежовує такі напрями діяльності. Наприклад, напрями діяльності державних органів зі сторони обвинувачення включено до змісту засади

законності: “Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов’язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом’якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень” (ч. 2 ст. 9 КПК).

До змісту засади “змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості” законодавець включив один з обов’язків сторони обвинувачення, зазначивши: “Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення в суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених цим Кодексом, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником” (п. 4 ст. 22 КПК).

У наукових джерелах неодноразово зверталася увага на несумісність у діяльності суб’єктів сторони обвинувачення обов’язку з дослідження обставин, що виправдовують підозрюваного і обвинуваченого, а також обставин, що пом’якшують покарання (ч. 2 ст. 9 КПК). Законодавцеві також вартує зважати на те, що одній особі психологічно важко виконувати роботу з суперечливими цілями.

Звернімо увагу ще на одну суттєву обставину. Так, ч. 1 ст. 92 КПК покладає на прокурора та слідчого обов’язок доказувати обставини, які пом’якшують покарання, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження. Практично такі самі обов’язки покладаються й на захисника (ч. 1 ст. 47 КПК). Тобто, в даному разі законодавець визначив напрями діяльності основного суб’єкта сторони захисту – захисника, який відповідно до

ст. 47 КПК“... зобов’язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з’ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом’якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого”.

Зрозуміло, що діяльність захисника із забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з’ясування обставин, що спростовують підозру чи обвинувачення або виключають кримінальну відповідальність, є взаємопов’язаними. Наприклад, порушення прав і свобод підозрюваного чи обвинуваченого під час процесуальних дій зі збирання доказів може негативно вплинути на їх допустимість (ст. 87 КПК), що може викликати сумніви у змісті та обґрунтованості підозри або обвинувачення. Для реалізації даних напрямів захисної діяльності КПК наділяє захисника, підозрюваного, обвинуваченого комплексом прав, передбачених ст. 42. Зокрема, правом на участь захисника у проведенні слідчих (розшукових) дій, збирання та подання слідчому, прокуророві, слідчому судді доказів, заявлених клопотань, відводів, ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, одержання копій процесуальних документів та письмових повідомлень, участі під час судового засідання у допиті свідків обвинувачення або вимагання їх допиту. Захисник також має право вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, збирати і подавати суду докази, виступати в судових дебатах тощо.

Надані стороні захисту права дають їй змогу вживати перед судом заходів зі спростування обвинувачення чи з’ясування обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Це передбачає виконання цілої низки практичних дій та інтелектуальних операцій, зокрема, зі збирання, перевірки та оцінки доказів на предмет їхньої допустимості,

належності й достатності для заперечення змісту обвинувачення. Програма дій сторони захисту в змагальному процесі визначається, виходячи з умов доказової ситуації у конкретному кримінальному провадженні. Характерно, що чинний КПК, формулюючи основні напрями діяльності сторони захисту зі спростування підозри і обвинувачення (ст. 47 КПК), встановлює в разі їхнього успіху можливість ухвалення кінцевих процесуальних рішень на стадії досудового розслідування (п.п. 1,-3 ч. 1 ст. 284 КПК) та за результатами судового розгляду в суді першої інстанції (ч. 1 ст. 373 КПК). Так, відповідно до п.п. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК, кримінальне провадження закривається в разі, якщо: встановлено відсутність події кримінального правопорушення; встановлено відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; не встановлено достатні докази для доведення винуватості особи в суді та вичерпано можливості їх отримати тощо. Згідно з ч. 1 ст. 373 КПК виправдувальний вирок ухвалюється в разі, якщо не доведено, що: вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; кримінальне правопорушення вчинено обвинуваченим; у діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

Виправдувальний вирок ухвалюється судом також у разі встановлення підстав для закриття кримінального провадження, передбачених п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК, а саме: встановлено відсутність події кримінального правопорушення; встановлено відсутність в діянні складу кримінального правопорушення. Зокрема, виправдувальні вирок з підстав не доведення вчинення кримінального правопорушення ухвалюються в ситуаціях, коли матеріали кримінального провадження не підтверджують, що певне діяння може бути оцінене як кримінальне правопорушення. Нариклад, ухвалюючи виправдувальний вирок щодо Н. Г. за ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 185 КК за відсутністю доказів про вчинення зазначених кримінальних

правопорушень, Кегичівський районний суд Харківської області мотивував своє рішення тим, що судово-медичний експерт лікар Б. у ході визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень малолітньому Н. Д. допустив порушення вимог “Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень”, затверджених наказом Міністерства охорони здоров’я України № 6 від 17.01.199., у зв’язку з чим у суді не було об’єктивно доведено факт заподіяння тілесних ушкоджень обвинуваченим Н. Г. його сину Н. Д. та їхня тяжкість, бо експерт не мав достатніх відомостей, на підставі яких готувався висновок. Суд також узяв до уваги показання двох свідків – класного керівника та голови сільської ради, які не підтвердили факт заподіяння легких тілесних ушкоджень Н. Д. саме 1 лютого 2013 року.

З підстави недоведеності вчинення кримінального правопорушення виправдувальний вирок постановив суддя Обухівського районного суду Київської області від 27 листопада 2013 року. Така собі Петренко відповідно до матеріалів кримінального провадження обвинувачувалась у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК, – у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання неповнолітніх дітей (аліментів). За результатами судового розгляду суддя встановив, що матеріали кримінального провадження не містять належних та допустимих доказів, які б підтверджували поінформованість обвинуваченої про її обов’язок сплачувати аліменти. У вирозі зазначено, що надані стороною обвинувачення документальні докази не містять підписів обвинуваченої у документах виконавчого провадження, бракує відомостей про фактичне відправлення таких документів поштою, виклики надсилалися на неправильну адресу проживання боржника, немає навіть даних про його обізнаність зі змістом судового рішення, відкриття виконавчого провадження, початок процедури примусового виконання судового рішення.

Таким чином, відсутність належних та допустимих доказів, представлених стороною обвинувачення, які б підтверджували вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК, стало підставою для констатації суддею факту недоведеності вчинення кримінального правопорушення та ухвалення законного та обґрунтованого виправдувального вироку відповідно до вимог п. 1 ч. 1 ст. 373 КПК.

Ухвалення виправдувального вироку, якщо не доведено, що кримінальне правопорушення вчинено обвинуваченим, мають місце у процесуальних ситуаціях, коли, зокрема, матеріалами кримінального провадження підтверджується сам факт вчинення кримінального правопорушення, однак не знаходить підтвердження факт учинення порушення саме цим обвинуваченим. Наприклад, вироком Зарічного районного суду м. Суми від 25 жовтня 2013 року Б. було визнано невинуватим у висуненому обвинуваченні за п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 187, ч. 4 ст. 187 КК та виправдано. Інкриміноване Б. обвинувачення базувалося на його визнавальних показаннях, наданих на досудовому слідстві в ході його першого допиту й відтворення обстановки та обставин події, висновках експертиз, а також на показаннях свідків та експертів. Підставою ж для виправдання Б. стала недоведеність стороною обвинувачення його участі у вчиненні кримінальних правопорушень. Суд присяжних встановив, що кримінальне правопорушення мало місце, але сторона обвинувачення не довела в суді поза розумним сумнівом, що обвинувачений Б. проник у домоволодіння потерпілих, учинив на останніх напад з метою заволодіння їхнім майном, заподіявши тяжкі тілесні ушкодження потерпілому М. та вчинивши з корисливих мотивів убивство потерпілого Б. Рішення місцевого суду залишено без змін за результатами його перегляду судом апеляційної інстанції.

З цих підстав обґрунтовано ухвалюються також виправдувальні вироки й у разі суперечностей між різними доказами та, відповідно, внаслідок обґрунтованих сумнівів у винуватості конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК виправдувальний вирок ухвалюється, якщо стороною обвинувачення не доведено, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення. Йдеться про те, що надані стороною обвинувачення докази не підтверджують наявність у діяннях обвинуваченого всіх елементів складу кримінального правопорушення, яке йому інкримінується. Наприклад, вирок Комсомольського районного суду Сумської області від 31 жовтня 2013 року обвинуваченого В. визнано невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК, та виправдано у зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину. Відповідно до мотивувальної частини вироку підставою для виправдання став той факт, що В. не порушував Правила дорожнього руху України і як водій транспортного засобу не мав можливості уникнути дорожньо-транспортної пригоди та її наслідків. У вирозі зазначено, що всі сумніви стосовно доведеності вини В. суд першої інстанції згідно з ч. 3 ст. 17 КПК витлумачив на його користь. Вирок залишено без змін ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 23 січня 2014 року.

Аналізована підстава обґрунтовано застосовується судами й у разі, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не наділена ознаками спеціального суб'єкта цього злочину. Наприклад, вирок Комсомольського районного суду Полтавської області від 30 травня 2013 року виправдано підсудного І., котрий обвинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 389 КК. Підставою для виправдання стала констатація суддею відсутності в особи ознак спеціального суб'єкта цього злочину, оскільки обвинувачений відповідно до матеріалів кримінального провадження не був засуджений до покарання

у вигляді виправних робіт, а це покарання було призначене йому в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким [333].

У такий спосіб законодавець встановлює концентровані правові вимоги реалізації кінцевих результатів захисної діяльності сторони захисту. Для ухвалення подібних рішень високого рівня складності конче потрібно досягти певної множинності підцілей для кожної підстави винесення виправдувального вироку чи закриття кримінального провадження за реабілітаційними підставами. Як уперше в науковій літературі зазначає В. О. Попелюшко, в основі такої програми лежить предмет виправдання, який за своїм змістом є протилежним предмету обвинувачення. На його думку, загальний предмет виправдання може бути сконструйовано таким чином: “Сторона захисту зобов’язана використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, для доказування відсутності:

- 1) елементів об’єктивної сторони складу злочину;
- 2) елементів суб’єктивної сторони складу злочину;
- 3) об’єкта злочинного посягання;
- 4) суб’єкта вчинення кримінального правопорушення;
- 5) доведеності вчинення кримінального правопорушення особою”.

В. О. Попелюшко пропонує такі різновиди предметів виправдання залежно від підстав останнього:

- 1) відсутність (не встановлення) події злочину (п. 1 ч. 2 ст. 6, ч. 5 ст. 327 КПК України 1960 року);
- 2) відсутність у діянні складу злочину (п. 2. ч. 1, ст. 6, ч. 5 ст. 327 КПК України 1960 року). Крім цього, вчений виділяє особливості предмета виправдання у справах про злочини неповнолітніх та про застосування примусових заходів медичного характеру [229, с. 156].

Підтримуючи наукову модель предметів виправдання, запропоновану В. О. Попелюшком, вважаємо за можливе їх структурувати на три групи за такими критеріями:

1) заперечення стороною захисту факту доведеності елементів складу злочину у діяннях особи. Це – загальний предмет виправдання, він лежить в основі всіх подібних рішень;

2) недоведеність: вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим; що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення; що кримінальне правопорушення вчинено обвинуваченим;

3) наявність обставин, які виправдовують обвинуваченого, пом'якшують його відповідальність чи виключають кримінальну відповідальність.

На нашу думку, предмет виправдання є основою (програмою) для вчинення процесуальних дій стороною захисту зі спростування обвинувачення. Її реалізація можлива лише у форматі практичної реалізації вимог засади змагальності: збиранні доказів, заявленні клопотань, відстоюванні своїх позицій перед судом стосовно доведення безпідставності й необґрунтованості обвинувачення. Це передбачає активність сторони захисту, системність її дій, правильний вибір методики захисту, прогнозування і планування захисної діяльності.

Утім, як свідчить практика, ефективність у цьому напрямі сторони захисту, на жаль, надто низька. Однією з принципових причин такого стану речей є обмеженість дії принципу змагальності, закладена в конструкцію моделі чинного досудового розслідування. Річ у тім, що рішення щодо повідомлення про підозру за чинним КПК ухвалює прокурор або слідчий за згодою прокурора. Це – важливий акт органів досудового розслідування, який є однією з умов для застосування процесуального примусу, суттєво впливає на правомірність обмеження прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві. Наприклад, у п. 1 ч. 3 ст. 132 КПК вказується, що до загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження належить доведеність слідчим чи прокурором обґрунтованої підозри про вчинення

кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, котрий може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Зважаючи на процесуальну вагу рішення щодо повідомлення про підозру для подальшого досудового розслідування, а також з метою належного забезпечення прав підозрюваного вважаємо за потрібне запровадити змагальну процедуру перевірки обґрунтованості й законності підозри з участю слідчого судді, прокурора (або слідчого), захисника, самої запідозреної особи. Процесуальна форма такого судового засідання, на нашу думку, має передбачати участь захисника і запідозрюваної особи у дослідженні доказів, відстоюванні їхньої правової позиції перед неупередженим слідчим суддею.

У зв'язку з допустимим (розумним) розширенням змагальності на стадії досудового розслідування постає проблема судової легалізації доказів. Вона має неабияке значення для реалізації предмета виправдання, бо підозра й обвинувачення ґрунтуються на доказах, зібраних, перевіреніх і оцінених стороною обвинувачення, на підставі яких обмежуються права особи без участі сторони захисту. Таке становище суперечить конституційним засадам судочинства (ст. 129 Конституції), принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК).

Доцільність такої пропозиції зумовлюється також суперечливістю окремих положень чинного КПК щодо визнання відомостей доказами. З одного боку, у ч. 1 ст. 84 КПК вказано, що доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. З іншого боку, у п. 2 ст. 23 КПК на рівні засади безпосередності

дослідження показань, речей і документів підкреслено, що не можуть бути визнаними доказами відомості, які містяться в показаннях, речах і документах, котрі не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Суд може прийняти як доказ показання осіб, котрі не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених цим Кодексом.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що в контексті функції засади змагальності діяльність сторони захисту зі спростування предмета обвинувачення відбувається шляхом його заміщення предметом виправдання з використанням логічних засобів діяльності доказування – сукупності інтелектуальних операцій із виявлення хибності або необґрунтованості тези, аргументів, демонстрації. Саму діяльність сторін обвинувачення та захисту з дослідження доказів у судовому розгляді можна умовно поділити на два етапи: процедура легалізації судових доказів та визначення їхньої переконливості в обґрунтуванні обвинувальної тези.

З метою більш чіткого розподілу функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи по суті пропонуємо надати право закривати кримінальне провадження у порядку, передбаченому ст. 284 КПК і звільняти особу від кримінальної відповідальності згідно з вимогами ст. 288 КПК, винятково слідчому судді. Це дасть змогу реалізувати прогресивні ідеї дореволюційних юристів, спрямовані на реалізацію засади змагальності, а також позитиви правосуддя, здійснюваного в англо-американській правовій системі, де будь-які рішення у справі ухвалюються винятково судом (суддею), що зрештою виключає будь-яку монополію органів досудового розслідування на остаточні процесуальні рішення.

Пропонуємо також доповнити ст. 89 КПК України частиною четвертою, яку викласти у такій редакції: “4. Суд або слідчий суддя

вирішує питання допустимості доказів за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи потерпілого.

Клопотання про визнання доказу недопустимим може бути заявлене як в усній, так і в письмовій формі. Клопотання про визнання доказу недопустимим повинно містити вказівку на доказ, який підлягає визнанню недопустимим, і підставу для визнання його недопустимим.

Клопотання про визнання доказу недопустимим підлягає вирішенню судом чи слідчим суддею одразу після його надходження. Клопотання про визнання доказу недопустимим розглядається слідчим суддею, судом після заслуховування думки сторін кримінального провадження чи потерпілого.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя виносить мотивовану постанову, а суд – ухвалу про:

- 1) повне задоволення клопотання та визнання доказу недопустимим;
- 2) часткове задоволення клопотання та визнання доказу недопустимим у певній частині;
- 3) відмову у задоволенні клопотання про визнання доказу недопустимим.

Відмова в задоволенні клопотання про визнання доказу недопустимим не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав.

Копія постанови слідчого судді, ухвали суду надається сторонам кримінального провадження чи потерпілому та може бути оскаржена у порядку, передбаченому цим Кодексом”.

Зазначене дасть можливість чітко визначити процедуру визнання доказів недопустимими, а також забезпечити єдність слідчої та судової практики на всіх етапах кримінального провадження у справі.

2.3. Правова і фактична незалежність суду як головна умова можливості виправдання

Формування, забезпечення системи справедливого, неупередженого правосуддя є запорукою становлення і невід'ємною частиною громадянського суспільства та правової держави, де захист прав людини є визначальним та основоположним критерієм її існування, забезпечення безпеки. Саме тому на шляху нових перетворень, проголошеному нашою державою після Революції Гідності, створенню якісно нової судової системи, здатної забезпечити справедливе й неупереджене правосуддя відводиться одне з ключових місць. Такі владні наміри знаходять вираження у документах доктринального характеру. Наприклад, Стратегією сталого розвитку “Україна – 2020”, затвердженою указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, забезпечення чесного й неупередженого правосуддя проголошено основою безпеки держави, а здійснення судової реформи визнане одним із першочергових пріоритетів державної політики. Метою судової реформи визначено реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права, забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа покликана забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням стосовно незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини [336].

У межах стратегічного напрямку реформи судової системи особливої актуальності набувають проблеми захисту незалежним судом

прав та законних інтересів людини і громадянина у кримінальному провадженні. Індикатором їхнього розв'язання має бути суттєве зменшення у кримінальному процесі проявів юридичного феномену обвинувального ухилу, коли виправдання особи вважається скоріше винятком з правил, помилкою органів досудового розслідування, недоопрацюванням системи кримінальної юстиції, ніж одним із позитивних результатів належного здійснення правосуддя та реалізації принципу верховенства права.

Вивченню проблем незалежності суду в науці кримінального процесуального права приділяють значну увагу такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О. Б. Абросімова, М. С. Алексєєв, Л. Б. Алексєєва, П. Арчер, В. Ф. Бойко, В. О. Гринюк, В. І. Кононенко, О. М. Курило, П. А. Лупинська, В. Т. Маляренко, О. М. Овчаренко, І. Л. Петрухін, В. Ф. Погорілко, О. І. Потильчак, Н. В. Радутна, В. М. Савицький, В. С. Стефанюк, Р. Уолкер, В. П. Шибіко та інші. Проблеми виправдання, у свою чергу, досліджували О. В. Абрамов, К. Ф. Гуценко, В. В. Крижанівський, В. Т. Маляренко, О. О. Подопрігора, В. О. Попелюшко, Ю. М. Седлецький, Ю. Ю. Чурілов та інші. Окремі вчені – О. М. Коваль, Ю. В. Охотіна, та І. Л. Петрухін – у межах своїх тематичних досліджень розглядали взаємовплив незалежності суду та категорії виправдання. Зазначимо, що переважна більшість згаданих дослідників розробляли проблему незалежності суду та виправдання або в контексті свого національного процесуального законодавства, або ж у кримінальному процесі України до ухвалення Закону України “Про судоустрій і статус суддів” у 2016 році та КПК – у 2012 році. Проте наукові дослідження проблем виправдання, здійснені крізь призму чинного кримінального процесуального законодавства, мають поодинокий характер, а стосовно співвідношення феноменів виправдання та незалежності суду на рівні окремих наукових праць взагалі відсутні. Ситуація, що склалася,

підкреслює актуальність обраної дисертантом теоретично-прикладної проблеми – вивчення взаємозв'язку нормативного закріплення засади незалежності суду з практикою його існування в юридичній дійсності системи кримінальної юстиції. Визначення місця незалежності суду в контексті проблеми виправдання має актуальний характер і з огляду на їхню взаємопов'язаність і взаємодію у практиці ухвалення вироків у кримінальних справах.

На думку В. М. Точиловського, гарантією додержання прав особи в кримінальному процесі є не “ідеальна” модель процесу, а незалежний та неупереджений суд. За умов незалежності та неупередженості суду, будь-яка з наявних моделей спроможна забезпечити справедливість процесу. За відсутності цієї умови навіть найпрогресивніші процесуальні норми залишаються лише декларацією.

Треба також підкреслити, що про вагу засади незалежності суду свідчить її широке закріплення в основоположних міжнародних нормативно-правових актах. Так, відповідно до ст. 10 Загальної декларації прав людини кожна особа для визначення її прав і обов'язків, встановлення обґрунтованості виставленого їй кримінального обвинувачення має на основі повної рівності право на те, щоб її справу було розглянуто прилюдно з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом [121]. Статтею 6 Конвенції закріплено право кожного “при визначенні його громадянських прав та обов'язків... на справедливий та публічний розгляд його справи... незалежним та безстороннім судом, встановленим законом” [151]. Право особи на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону, закріплено також у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [196]. Окрім зазначених міжнародних нормативних документів, основні засади незалежності суду закріплено резолюціями Генеральної асамблеї ООН № 40/32 від 29 листопада 1985 року та №

40/146 від 13 грудня 1985 р., якими визначено: незалежність судових органів гарантується державою, закріплюється конституцією і законами держави, державам запропоновано дотримуватися принципів незалежності суддів.

Своєю чергою, в Україні засаду незалежності суддів закріплено в Конституції (ст. 126, 129) [155], у КПК (відповідно до ст. 21 кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону) [168], а також у законах “Про судоустрій і статус суддів”(ст. 6) [129], “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” (ст. 3) [126], “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” (ст. 5) [127].

Зазначимо, що в науці кримінального процесу засада незалежності суду розкривається через систему гарантій, питанням дослідження та класифікації яких приділено чималу увагу. Науковці класифікують гарантії за різними групами та критеріями. Так, Н. В. Радутна, досліджуючи засаду незалежності суддів, обґрунтовано вважає, що її належне забезпечення зумовлене системою гарантій – політичних, ідеологічних, економічних, організаційних. Також, на думку вченої, на реалізацію цієї засади чинять істотний вплив культура, традиції, моральний клімат суспільства чи окремих громадських структур, компетентність суддів, рівень їх правової та загальної освіченості [241, с. 9].

Є. Г. Мартинчик до гарантій забезпечення засади незалежності суддів відносить організаційно-правові (порядок виборів суддів, припинення їхніх повноважень, притягнення до кримінальної відповідальності), процесуальні (таємниця нарадчої кімнати, заборона розголошення міркувань, які мали місце під час наради, засади оцінки доказів та ухвалення рішень) та ідеологічні чинники [187, с. 54].

Подібною, але дещо розвиненою є, на наш погляд, класифікація П. М. Шабанова, який гарантії незалежності судді поділяє на три групи: організаційно-правові, соціально-правові та процесуальні. До організаційно-правових гарантії незалежності судді він відносить встановлений порядок відбору на цю посаду, просування по службі, присвоєння кваліфікаційних класів, притягнення до відповідальності, застосування оперативного-розшукових заходів, призупинення та припинення повноважень судді.

Соціально-правовими гарантіями незалежності, на його думку, є встановлений законом особливий порядок забезпечення життєдіяльності громадянина, наділеного суддівськими повноваженнями, та членів його сім'ї: недоторканність, особливий захист життя та здоров'я суддів та членів їх сімей, надання коштом держави матеріального та соціального забезпечення. Правові гарантії незалежності суддів – організаційно-правові та соціально-правові – вчений пропонує розглядати в контексті кримінального судочинства лише як передумову незалежності судді у кримінальному процесі.

Основними ж, з погляду П. М. Шабанова, є процесуальні гарантії незалежності суддів, і саме на них він пропонує сконцентрувати увагу в межах вивчення кримінального процесу. До таких гарантії учений відносить установлені кримінально-процесуальним законом засоби, що дають змогу виконати призначення кримінального судочинства, виключають механізми підкорення судді у кримінальному процесі, забезпечують вільне та самостійне ухвалення ним процесуальних рішень у кримінальній справі на підставі закону [359, с. 65–67].

Позитивно оцінюючи наукову позицію П. М. Шабанова, хотілося б висловити сумнів щодо слушності його судження про виняткову важливість для кримінального процесу лише процесуальних гарантії незалежності суду, бо такий підхід орієнтує не на комплексність у дослідженні проблеми незалежності суду, а на предметну заданість.

Тому попри існування численних класифікацій гарантій незалежності суду ми підтримуємо наукову позицію В. О. Гринюка та С. С. Аскерова, які стверджують, що класифікації гарантій незалежності суду є суто теоретичними [95; 15], й будучи такими конструктами, вони фактично не впливають на правову дійсність і не змінюють її.

На законодавчому рівні гарантії незалежності судді, окрім Конституції України, встановлені Законом України “Про судоустрій і статус суддів”, відповідно до ст. 48 якого незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку [129].

Треба підкреслити, що окремо також закріплено незалежність суддів від органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Так, відповідно до ч. 6 ст. 48 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” [129], органи державної влади, місцевого самоврядування, їхні посадові та службові особи, а також фізичні та юридичні особи, їхні

об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді й не посягати на неї. Утім нормативне закріплення Конституцією і законами України гарантій незалежності суддів та заборони впливати на них у будь-який спосіб через брак реального практичного механізму їх забезпечення зостається, на жаль, лише чорнильною реальністю тексту закону. Тому слід законодавчо закріпити ефективний механізм реалізації цих гарантій і відповідальність за їх недотримання [222, с. 2–4].

Подібної точки зору притримується С. С. Аскеров, який, характеризуючи організаційні гарантії незалежності суддів, зазначає, що не лише наявність законодавчого закріплення, а й реальне втілення їх у практику впливають на рівень фактичної незалежності судочинства [15, с. 98]. Цілком поділяємо цю сентенцію, оскільки закріплені правовими нормами гарантії незалежності суду визначають лише її потенційність. Реально бо впливати та змінювати правову дійсність вони зможуть лише в разі наявності дійової системи їхнього практичного втілення. Саме реалізація таких правових норм в обсязі, достатньому для забезпечення дотримання відповідних гарантій, може свідчити про реальну незалежність суду. Саме тому цей факт, на нашу думку, треба розглядати крізь призму нормативно закріпленої незалежності суду. На підтвердження можливості подібного підходу можна навести позицію Н. М. Чепурної, яка стверджує: забезпечити незалежність судової влади означає забезпечити незалежність судді у процесі розгляду й вирішення конкретних справ шляхом закріплення в законі правових гарантій її забезпечення та реалізації цих приписів на практиці [353, с. 10].

На думку Ю. В. Охотіної, рівень неупередженості, незалежності та справедливості судової влади можна визначити за кількістю виправдувальних вироків у кримінальних справах, що є свідченням її незалежності та високого престижу [215, с. 53].

Проте, гадаємо, що не лише виправдувальний вирок є показником

незалежності та високої суспільної ваги судової влади, а навпаки – незалежність судової влади є доконечною умовою ухвалення виправдувального вироку. Справді, що вищий рівень незалежності суду, то більша частка виправдувальних вироків у загальному масиві ухвалених вироків. Для прикладу: у США кількість виправдувальних вироків в їх загальній чисельності становить 17–25% [211], у державах Євросоюзу – 25–50% [346, с. 113]. А в Україні, за даними судової статистики, в першому півріччі 2015 року частка виправдувальних вироків становила 0,94% від загальної кількості, тобто менше відсотку [216]. Не вплинуло на збільшення числа виправдувальних вироків і ухвалення 2012 року нового КПК [197]. Як бачимо, виправдувальний потенціал, закладений в чинному КПК, мимо всіх райдужних очікувань, істотно не вплинув на показники судової статистики: якщо до ухвалення нового КПК частка виправдувальних вироків в загальній кількості постановлених становила у 2009–2010 рр. відповідно 0,23%–0,22%, то після прийняття у 2014–2015 рр. – лише 0,77% та 0,94% відповідно [216].

Констатуючи ці невтішні дані, М. І. Хавронюк нагадує, що в часи дії сумнозвісного “закону про три колоски” у 1935–1945 рр. частка виправдувальних вироків народних судів щороку становила від 9% до 13%, справедливо поєднуючи їх кількість з незалежністю суду. При цьому дослідник особливо підкреслює, що основною причиною такого становища в сьогоденній Україні є реальний брак справжньої незалежності суддів [346]. Підтримуючи цю наукову позицію, акцентуємо увагу на тому, що науковець мав на увазі саме фактичну незалежність суду, яка визначається умовами практичної діяльності судді. А тому є підстави методологічного висновку про існування “розриву” між правовою і фактичною незалежністю суду. Це переконливо ілюструється даними (2014 р.) Центру суддівських студій, згідно з якими 70% опитаних суддів вказали, що вони зазнавали впливу під час розгляду справи. Із 98 опитаних нами суддів 14 зазначили, що

зазнавали утисків, коли ухвалювали виправдувальні вирокі. Це підкріплює висновок, що наявність у законодавстві гарантій незалежності суддів є лише потенційною можливістю їх реалізації. Тому залишається остаточно невизначеною проблема механізмів впровадження і встановлення відповідальності за їх недотримання. Про реальний стан відносин понятійної пари “незалежність суду – виправдання” в сучасному українському судочинстві свідчить так званий “казус судді Ноздрякова”. Цей служитель феміди всупереч вимогам офіційної сторони обвинувачення у кримінальних справах, ухвалив кілька виправдувальних вироків, після чого, зазнаючи тиску з боку представників прокуратури на засіданні Вищої ради юстиції України, заледве відстояв своє право на ухвалення виправдувальних вироків [346; 318].

Далі підкреслимо, що для формування розуміння незалежності суду як умови виправдання у кримінальному провадженні треба з’ясувати зміст поняття “умова виправдання”. На сьогодні з-поміж процесуалістів немає єдиного розуміння поняття “умова виправдання”, не закріплене воно й нормативно. Це поняття розглядається дослідниками переважно в контексті більш розробленого питання підстав виправдання. Так, на думку М. Ф. Малікова, підставою виправдання є всебічно перевірені й оцінені судом конкретні фактичні дані, що свідчать про неспроможність висунутого проти особи звинувачення [184, с. 7]. О. В. Абрамов, своєю чергою, виправдувальними підставами називає формулювання підстав для постановлення виправдувального вироку, що містяться у кримінально-процесуальному законодавстві [1, с. 99]. Дещо ширше розглядає зміст “виправдувальних підстав” О. В. Коваль, яка визначає їх як установлені процесуальним законом обставини, у разі виявлення яких на стадії досудового розслідування прокурор, а на стадії судового розгляду – суд, мають визнати особу невинуватою, ухваливши виправдувальне рішення

(у формі постанови/ухвали про закриття кримінального провадження чи вироку суду) [149, с. 8].

Підтримуючи викладені наукові позиції, зазначимо, що в ст. 373 КПК визначено відповідні виправдувальні підстави та встановлено, що виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що:

- 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа;
- 2) кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим;
- 3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 7 ст. 284 КПК суд також зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок, якщо під час судового розгляду виявляться обставини, передбачені пунктами 1, 2 частини першої цієї статті. Такими обставинами є встановлена відсутність події кримінального правопорушення та встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення. Розглядаючи підстави виправдання особи у кримінальному судочинстві у співвідношенні з умовами виправдання, Ю. В. Охотіна наголошує: підстава виступає джерелом, причиною, що призводить до певного наслідку, а вже спричинений наслідок залежить від умов, установлених нормою права. Самостійно умова не впливає на правовідносини, вона лишень визначає коло обставин, за наявності яких у встановлених фактах виникне юридична підстава [215, с. 80].

Звернімося до лінгвістики. Вона визначає умову як необхідну обставину, яка уможлиблює здійснення, створення, утворення чогось або сприяє чомусь [294, с. 442]. Виходячи з наведеного, можемо стверджувати, що правова і фактична незалежність суду як передумова виправдання покликана усунути сторонній вплив на суд та забезпечити реалізацію законодавчо визначених підстав постановлення виправдувального вироку. Проте сама незалежність суду не може

автоматично спричинити ухвалення виправдувального вироку та виправдання особи, адже за фактичного браку підстав, визначених законом, ухвалення виправдувального вироку є неможливим. Одночасно законодавець не встановлює вимогу обов'язкової незалежності суду як умови для ухвалення виправдувального вироку, хоча такі вимоги зумовлені самим фактом існуванням судової влади, в якій незалежність суду є однією з її основних ознак та водночас невід'ємною засадою її продуктивного функціонування.

Крім того, з'ясування правової та фактичної незалежності суду безпосередньо пов'язане з нормативно встановленими гарантіями незалежності суду, а також із їхньою практичною реалізацією. Як відомо, гарантії незалежності суду визначено Законом України “Про судоустрій і статус суддів”. Однією з них є особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів. Ці питання регулюються Конституцією України (ст. 126, 127, 128, 131), а також детально регламентуються розділами IV-VII Закону України “Про судоустрій і статус суддів”. І хоча в цілому зазначений порядок характеризується правовою визначеністю, тим не менш є положення, котрі суттєво впливають на стан фактичної незалежності суду. Так, наріжним каменем у призначенні суддів тривалий час залишався встановлений (до внесення відповідних змін у 2016 році) ст. 126 Конституції України обмежений строк (5 років) для суддів, що призначаються на посаду вперше. Цей термін від самого початку критикувався Європейською комісією “За демократію через право” (далі – Венеційська комісія) як такий, що суперечить загальному принципу незмінності суддів та може обмежити їх безсторонність і незалежність унаслідок того, що суддя може виносити певні рішення чи вироки з метою забезпечення свого майбутнього обрання безстроково.

На думку фахівців, встановлення п'ятирічного строку можна вважати випробувальним, оскільки його основним призначенням є

перевірка професійної компетенції судді [72]. Водночас, зважаючи на те, що саме лиш призначення на посаду вже передбачає спеціальну підготовку та кілька етапів перевірки рівня кваліфікації кандидатів – складання відбіркових та кваліфікаційних іспитів, проходження спеціальної перевірки, існування відповідного випробувального строку у п'ять років вважалось фахівцями невиправданим. Тому в новому Законі України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” норма про п'ятирічний термін вилучена з Основного Закону. Заслуговує на окрему увагу й питання обрання суддів безстроково, яке тривалий час відповідно до п. 27 ст. 85 Конституції України та ст. 76 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” (2010 року) здійснювалося ВРУ щодо суддів, строк повноважень яких закінчується. Попри те, що призначення суддів було одним із конституційно закріплених повноважень єдиного законодавчого органу нашої держави, вважаємо, що таким чином автоматично порушено засадничу ідею про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Іншими словами, судову владу узалежнено від виконання конституційних повноважень законодавчою владою. На практиці це створило ситуацію, за якої (станом на лютий 2016 року) близько 900 суддів місцевих судів не здійснювали правосуддя, оскільки спливав п'ятирічний строк їхнього першого призначення на посаду судді. Це становить п'яту частину суддів, які працюють у місцевих судах. Близько 700 із них пройшли всі необхідні перевірки та процедури для обрання на посаду безстроково, отримали позитивні рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Проте ці подання не розглядаються [134].

На поліпшення ситуації зі станом фактичної незалежності суддів від інших гілок влади спрямовано нові закони, ухвалені в рамках судової реформи, а саме: закони України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” та “Про судоустрій і статус суддів” (нова

редакція закону). Так, згідно з п.п. б п. 6 ст. 1 Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” виключено п. 27 ст. 85 Основного Закону про повноваження Верховної Ради України щодо призначення суддів, строк повноважень яких закінчується. Відповідно у ст. 80 нового Закону України “Про судоустрій і статус суддів” закріплено єдине правило, за яким призначення на посаду судді формально здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради правосуддя без перевірки додержання встановлених цим законом вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору чи кваліфікаційного оцінювання кандидатів.

Проведений у цьому зв’язку аналіз іноземного досвіду таких країнах, як Австрія, Бельгія, Індія, Нідерланди, США та Франція, де професійні судді призначаються главою держави [365, с. 152–156, 284–288], дає підстави вважати, що нововведення про призначення суддів Президентом України як особливим суб’єктом державної влади, котрий не належить ані до законодавчої, ані до виконавчої гілок влади, матиме позитивний вплив на стан забезпечення реальної незалежності суду та дозволить очікувати збільшення числа виправдувальних вироків у середньостроковій і довгостроковій перспективі.

Уважаємо, що вирішенню проблеми правової та фактичної незалежності судової влади сприятиме реорганізація Вищої ради юстиції у Вищу раду правосуддя та розширення її повноважень як колегіального, постійно діючого незалежного органу, відповідального за формування незалежного високопрофесійного суддівського корпусу з питань призначення та звільнення суддів загальної юрисдикції, їхнього притягнення до відповідальності. Стосовно останнього положення варто зауважити: якщо раніше для затримання чи арешту судді до винесення обвинувального вироку судом потребувалася згода Верховної Ради України, то з прийняттям Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” для затримання, утримання під

вартою чи арешту судді обов'язковою є згода Вищої ради правосуддя. Цим прописом законодавець, на наш погляд, додатково захистив суддів від впливу політиків та зробив крок уперед у формуванні дійсної незалежності суду.

Поряд з названими вище існують інші реальні проблеми щодо притягнення до відповідальності, звільнення суддів та припинення їхніх повноважень. Про це свідчать відповідні моніторинги стану незалежності суддів, які проводяться шляхом анонімних опитувань українських суддів про стан їхньої незалежності. Результати одного з таких опитувань, проведених Центром суддівських студій в 2014 році, демонструють неефективність судової реформи 2010 року в питаннях дисциплінарної практики. Як і раніше, більшість суддів (82,1%) вважає незрозумілими підстави “порушення присяги” для звільнення судді з посади, а 70,6% із них – недостатньо формалізованими і зрозумілими підстави для дисциплінарної відповідальності. Для порівняння: підстави для дисциплінарної відповідальності суддів були недостатньо формалізованими і зрозумілими для 58% респондентів у 2007 році, 62% – в 2008 році, 64% – в 2009 році, а підстави “порушення присяги”, відповідно, були незрозумілими для 72% – в 2007 році, 74% – в 2008 році, 75% – в 2009 році [198].

На наш погляд, таку ситуацію допоможуть поліпшити скориговані законами України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” та “Про судоустрій і статус суддів” підстави звільнення та припинення повноважень суддів. Приміром, одну з підстав звільнення, а саме – порушення суддею присяги замінено на вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді, або його невідповідність займаній посаді. Позитивними також вбачаються кроки законодавця, якими додано такі підстави звільнення суддів, як: незгода на переведення до іншого суду в разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя

обіймає посаду; порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна. І хоча подібні новели також потребують додаткової нормотворчої роботи, є підстави сподіватися, що вони сприятимуть підвищенню рівня незалежності суддів.

Проблема персональної відповідальності суддів за ухвалені ними рішення, зокрема, за постановлені виправдувальні вироки є справжнім каменем спотикання для Окремим форпостом всієї системи кримінальної юстиції, оскільки судді, перебуваючи під тиском “обвинувального ухилу”, уникають ухвалення виправдувальних вироків. На думку І. Л. Петрухіна, існують суворі настанови судової бюрократії, що знеохочують суддів постановляти виправдувальні вироки. Вони базуються на хибній думці, що виправдувальний вирок є перешкодою у справі боротьби зі злочинністю, ознакою слабкості судової влади та правоохоронної системи, засобом уникнення злочинців належної відповідальності [221, с. 62]. У цьому контексті саме посилення відповідальності суддів за ухвалення ними рішень, рівноправна участь сторін захисту та обвинувачення в реалізації права на оскарження поведінки судді, вможливить забезпечення справжньої справедливості вироків, ставлячи перешкоди для ухвалення неправосудних рішень.

Зазначимо, що в цьому напрямі почали здійснюватися окремі законодавчі рухи. Так, Закон України “Про забезпечення права на справедливий суд” від 12 лютого 2015 року №192–VIII викладено в новій редакції ЗУ “Про судоустрій і статус суддів”. Зокрема у ст. 93 цього Закону конкретизовано визначення поняття дисциплінарного провадження щодо судді як процедури розгляду звернення з метою встановлення обставин, що можуть бути підставою його дисциплінарної відповідальності. Одночасно встановлено, що право на звернення зі скаргою (заявою) щодо поведінки судді, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність, має будь-яка особа; крім того, визначено перелік осіб, які вправі звертатися зі скаргою (заявою) щодо

поведінки судді, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність. З-поміж цих осіб саме адвокату надається переважне право звернення з відповідною скаргою (заявою) щодо поведінки судді за тим винятком, коли фізична особа особисто здійснює вказане право або його реалізує орган державної влади чи місцевого самоврядування. Важливо, що в ч. 2 ст. 93 аналізованого закону визначено: адвокат зобов'язаний перевірити факти, які можуть тягнути дисциплінарну відповідальність судді до подання відповідної скарги (заяви). Річ у тім, що згідно з вимогами частини 4 вказаної статті не допускається зловживання правом звернення без достатніх підстав, використання такого права як юридичного засобу тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя. За подання свідомо безпідставної скарги адвокат може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності згідно із законом.

На нашу думку, дискусійним є положення цієї ж ст. 93, відповідно до якого звертатися зі скаргою (заявою) на поведінку судді може тільки адвокат, який не є учасником судового процесу, в якому бере участь суддя, на поведінку якого подається відповідне звернення, оскільки незрозуміло, в який саме спосіб цей адвокат зможе перевірити достовірність фактів, які тягнуть дисциплінарну відповідальність судді [185].

Наступною гарантією незалежності суддів є порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом. Одним із проблемних питань практичної реалізації цієї гарантії є надмірна завантаженість судів, яка стає на заваді розгляду справ у розумні строки. І хоча дані судової статистики (2014–2015 рр.) свідчать про зменшення кількості матеріалів, що надходять для судового розгляду, причиною цього, на думку Голови ВСУ, є припинення діяльності більшості українських судів на окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також в

окремих районах Донецької і Луганської областей. Насправді ж навантаження на суддів залишається вельми значним [134].

Ще однією гарантією незалежності суддів, від якої залежить виправдання особи, є заборона втручання у здійснення правосуддя. Зазначена гарантія є певною деталізацією закріпленої в ч. 1 ст. 126 Конституції України заборони впливу на суддю в будь-який спосіб, а також визначеної в ч. 1 ст. 6 ЗУ “Про судоустрій і статус суддів” вимоги, за якою, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Метою втручання в діяльність судді відповідно до ч. 1 ст. 376 КК може бути або перешкоджання виконанню ним своїх обов’язків, або спонукання до винесення неправосудного рішення. Фахівці зазначають, що втручання є певною формою впливу на свідомість та волю судді. Для юридичної кваліфікації не має значення, в якій формі (у який спосіб і за допомогою яких засобів) здійснюється такий вплив (прохання, рекомендація, вказівка, вимога, критика в засобах масової інформації до вирішення справи, обіцянка всіляких вигод, погрози судді або його близьким тощо) [317].

Аналіз судової практики та проведені Центром суддівських студій у 2014 році опитування свідчать про наявність проблем у фактичній реалізації цієї заборони. Так, майже 70% опитаних суддів відповіли, що вони зазнають впливу під час розгляду справи. До речі, така ситуація зберігається вже багато років. Найбільший вплив неправомірного втручання відбувається від учасників мітингів та пікетувань – 61,5%, політичних партій – 48,2%, засобів масової інформації – 47,3%, народних депутатів – 45,4% та представників громадських організацій – 45,4% [198]. Про значне збільшення впливу на діяльність суддів свідчать і дані судової статистики. Так, якщо питома вага злочинів проти правосуддя у загальній кількості зареєстрованих у 2004–2005 рр. становила 0,7-0,8%, то вже у 2013–2014 рр. – 1,6-1,8%. Мало того, істотно зросла кількість злочинів, пов’язаних із втручанням у діяльність судових органів. Якщо у

2005–2006 рр. було зареєстровано 3-7 злочини, кваліфіковані за ст. 376 КК “Втручання в діяльність судових органів”, то в 2013–2014 рр. їх частка збільшилась вже до 21–44 злочини [131, с. 15–16]. Такі тенденції спричинено безпосередньою діяльністю окремих представників судової влади, які через свою упередженість, особливо у ході розгляду резонансних кримінальних справ, скомпрометували себе та всю судову систему України. Це тягне за собою зниження авторитету суддів та довіри до судової влади, яка, на жаль, не спромоглась вчасно й адекватно відреагувати на негативні прояви у своєму середовищі та налагодити відкритий зв’язок з громадськістю.

Виходячи з комплексності, багатоаспектності цієї проблеми, вважаємо, що її розв’язання лежить не лише у правовій площині, а передбачає також проведення взаємної інформаційної роботи як із суб’єктами, котрі чинять вплив на діяльність суддів, так і з об’єктами впливу, тобто судьями, які можуть убезпечити себе від нього, діючи справедливо та неупереджено в межах чинного законодавства. Захист від впливу на суддю від зовнішніх чинників та заборона втручання у здійснення правосуддя спрямовані на максимальне забезпечення його самостійності в ухваленні процесуальних рішень за своїм внутрішнім переконанням, ґрунтованому на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Слід підкреслити, що самостійність у прийнятті процесуальних рішень за своїм внутрішнім переконанням одночасно поєднує в собі дві психологічні категорії – самостійності та внутрішнього переконання. Під самостійністю в психології розуміють свідому вмотивованість дій та їх обґрунтованість, без сторонніх впливів та навіювань, прагнення і здатність чинити відповідно до своїх особистих переконань [275]. Відповідно внутрішнє переконання судді це – складне і багатогранне поняття, котре виступає передумовою, процесом та результатом його пізнавальної діяльності [354, с. 150]. Під внутрішнім переконанням судді

вчені розуміють стан його свідомості, що відображає результат розумової діяльності судді у процесі судочинства, спрямованої на оцінку доказів з метою достовірного встановлення фактичних обставин, які входять до предмета доказування конкретної кримінальної справи, результат якої відтак втілюється в судовому рішенні [107, с. 253].

Виходячи з викладеного вище, можемо констатувати, що самостійність у прийнятті судового рішення – це свідома вмотивованість та обґрунтованість процесуальних дій судді, яка формується у процесі його пізнавальної діяльності у справі, без сторонніх впливів і полягає у прагненні та здатності встановити фактичні обставини справи й об'єктивно відобразити їх у відповідному акті правосуддя. Саме для забезпечення незалежності суддів та самостійності прийняття ними судових рішень у формі вироку у справі про кримінальне правопорушення існують процесуальні умови постановлення вироку. Основною з таких процесуальних умов є таємниця наради суддів. Згідно зі ст. 367 КПК таємниця наради суддів забезпечується наявністю відповідних вимог (заборон), серед яких: заборона присутності в нарадчій кімнаті інших осіб, крім складу суду, який здійснює розгляд; заборона під час перерви спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні; заборона розголошувати хід обговорення та ухвалення вироку в нарадчій кімнаті. КПК визнає таємницю наради суддів важливою умовою постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, забезпечуючи таємницю міркувань та обговорень і усунення зовнішнього впливу на суддів. Її недотримання є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону, що тягне за собою скасування вироку [215, с. 151].

Наступний блок гарантій незалежності судді стосується порядку фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установлений законом, а також належне матеріальне й соціальне забезпечення судді. Відповідно до чинного законодавства єдиним

джерелом фінансування судів є Державний бюджет України. Це положення закріплене у ч. 1 ст. 130 Конституції України, згідно з якою держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів; видатки на утримання судів у Державному бюджеті визначаються окремо з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя. Засади та порядок фінансування судів конкретизовано в ст. 148 ЗУ “Про судоустрій і статус суддів”. Зокрема, передбачені фінансування всіх судів за рахунок коштів Державного бюджету та захищеність вказаних статей видатків. Головними розпорядниками державних коштів є відповідно: ВСУ, Вища рада правосуддя – щодо фінансового забезпечення діяльності цих органів; Державна судова адміністрація України – щодо фінансового забезпечення діяльності всіх інших судів, діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування, Національної школи суддів України, Служби судової охорони та Державної судової адміністрації України. Функції розпорядника бюджетних коштів щодо місцевих судів здійснюють територіальні управління Державної судової адміністрації України. Закон закріплює також неприпустимість скорочення видатків у поточному фінансовому році.

Особливості матеріального та соціального забезпечення суддів визначаються розділами IX, X нового Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, якими закріплено положення про суддівські винагороди (ст. 135), відпустки (ст. 136), стаж роботи судді (ст. 137), забезпечення житлових умов судді (ст. 138), забезпечення потреб судді, пов’язаних з його діяльністю (ст. 139), державний захист суддів та членів їхніх сімей (ст. 140), соціальне страхування судді (ст. 141), пенсії та щомісячне довічне грошове утримання судді у відставці (ст. 142), вихідну допомогу судді у зв’язку з відставкою (ст. 143), медичне обслуговування та санаторно-курортного лікування суддів та членів їхніх сімей (ст. 144), припинення відставки судді (ст. 145).

Водночас зазначимо, що у забезпеченні й зазначених гарантій були та є істотні проблеми (меншою мірою в 2016 році) стосовно незалежності суддів. Так, Законом України “Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні” від 27 березня 2014 року № 1166–VII виключено із Закону України “Про судоустрій і статус суддів” ст. 136, встановлено виплату вихідної допомоги суддям, котрі вийшли у відставку, а також зменшено розмір щомісячного грошового утримання з 80% до 70% від заробітної плати [128]. Більше того, розмір 70% не залишився на визначеній межі, а в подальшому був зменшений Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення” від 2 березня 2015 року № 213–VIII до 60 % з вилученням норми про 2%-ий перерахунок за кожен рік роботи на посаді понад 20 років [125]. Такі законодавчі кроки, на думку суддів, стали істотним порушенням їх конституційно визначених прав, незалежності, є формою впливу на них та прямо суперечать ст. 22, 126 Основного Закону України [282; 303]. Такі дії законодавця призвели до декларативності правових норм, що становлять правову незалежність суду.

Наведені проблеми мають практичне значення у світлі вдосконалення судової системи України, пов’язаної зі здійсненням державою певних кроків у напрямі приведення національного законодавства у відповідність до норм законодавства країн ЄС, яке у практиці відповідних проваджень оперує поняттями формальної і фактичної незалежності суду, що, по суті, відображають проблему цього дослідження.

Одним із важливих факторів незалежного статусу судової влади є також можливість суддів (у тому числі й вищих рад юстиції) впливати на зміну законодавства у сфері своєї діяльності. Саме про це наголошується у рамковій системі Європейської мережі рад з питань правосуддя (European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ)), яка у 2013–2014

рр. розробила набір показників для оцінки незалежності та підзвітності судових систем Європейського Союзу. Отримані критерії було перевірено в межах пілотного проекту в чотирьох країнах, зокрема, в Бельгії та Нідерландах, а згодом рекомендовано до застосування в усіх країнах ЄС та країнах–спостерігачах. Розробка та вимірювання показників наразі використовуються для визначення слабких та сильних сторін правових систем країн–учасників [204].

У звіті ENCI за 2013–2014 рр. викладено концептуальні засади незалежності та підзвітності суду. По-перше, зазначалося, що незалежність та підзвітність судової влади – взаємозалежні категорії. Без підзвітності судова влада не завоює довіри суспільства, а підзвітність без незалежності зводить судову владу до рівня урядового агентства. По-друге, формальна (тобто правова) незалежність не є достатньою. Фактична незалежність – це сприйняття суду суспільством як незалежного. По-третє, незалежність судової системи проявляється як у незалежності суду в цілому, так і в незалежності окремого судді. По-четверте, для реальної підзвітності мають виконуватися не лише формальні вимоги, а й населення, зі свого боку, мусить сприймати судову владу як підзвітну. І тут суб'єктивне сприйняття громадян відіграє не менш важливу роль. По-п'яте, підзвітність, як і незалежність, стосується як судової системи в цілому, що проявляється у звітуванні про її діяльність, так і окремого судді, тобто прозорості його рішень.

Рамкова система встановила відмінність між об'єктивною (спосіб структурування судової системи) і суб'єктивною (сприйняття судової влади різними групами з різними інтересами) незалежністю та підзвітністю. До показників об'єктивної незалежної системи в цілому, яка, по суті, відображає правову, формальну сторону, ENCI відносить: правові основи незалежності (гарантії незалежності, того, що судді діють лише на підставі закону, законодавчі методи визначення заробітної плати суддів, офіційні гарантії їхньої участі у проведенні правової та судової

реформ); організаційну автономію судових органів (формальний статус ради юстиції, дотримання принципів ENCI, повноваження ради юстиції); фінансування судової системи (бюджетні механізми, система фінансування, врегулювання спорів з приводу бюджетів, достатність фінансування); повноваження з адміністрування в судах.

Показниками об'єктивної незалежності окремого судді є кадрові рішення (добір, призначення/обрання та звільнення суддів, голів судів і голови Верховного Суду, дотримання принципів ENCI під час призначення, обрання, просування суддів); незмінюваність суддів (законодавчі гарантії незмінюваності суддів та процедури переведення суддів без їхньої згоди); внутрішня незалежність (вплив вищих за рівнем судів, використання і статус правових позицій, вплив керівників судів).

До показників об'єктивної підзвітності судової системи в цілому належить наявність прозорого механізму розподілу справ, процедур розгляду скарг та можливість їх оскарження, періодична звітність суддів, стосунки з пресою (роз'яснення судових рішень у ЗМІ, телетрансляції судових засідань та наявність рекомендацій для ЗМІ), зовнішня оцінка судів. До показників об'єктивної підзвітності окремих суддів ENCI відносить наявність кодексу суддівської етики, запровадження правил відводу та самовідводу (у тому числі порушення такого обов'язку, оскарження відмови та статус органу, що вирішує таке клопотання), допустимість зайняття суддею іншої посади та наявність фінансових інтересів (що включає політику держави стосовно прийнятності іншої діяльності, наявність публічного реєстру іншої діяльності та реєстру фінансових інтересів судді), що є також прозорими і зрозумілими, тощо. Суб'єктивними показниками незалежності судді та суду, які відображають фактичний, реальний бік незалежності, є дані національних досліджень сприйняття громадянами, учасниками процесу та самими суддями незалежності суду і судді, довіри до судової системи

порівняно з рівнем довіри до інших органів держави, уявлень громадян про рівень судової корупції тощо.

Результати дослідження ENCJ свідчать, що, зазвичай, країни отримують кращі бали з об'єктивної незалежності, ніж із суб'єктивної, що зумовлено і браком даних для показників, і тим, що сприйняття суду є швидше негативним у багатьох країнах, у тому числі й в Україні. ENCJ веде постійне обговорення достатності зазначених показників для проведення конструктивного діалогу про незалежність та підзвітність суду. За результатами останнього такого обговорення, проведеного ENCJ у 2015 році, констатовано нагальну потребу звернути увагу на проблему фінансування судової влади, врахування якості правосуддя, а також наявність складних питань, що стосуються сприйняття корупції у судах, взаємовідносин зі ЗМІ та розробки активної медіа-стратегії, якої на сьогодні не вистачає багатьом країнам [204].

Отже, досліджуючи співвідношення правової та фактичної незалежності суду, можемо стверджувати про наявність *розриву* між ними, що полягає в існуванні численних проблем стосовно реалізації правових приписів, які визначають незалежність суду на практиці. Це девальвує реалізацію засаду незалежності суду у правовій дійсності сучасної України, зберігає сталий обвинувальний ухил кримінального судочинства, свідченням чого є дані судової статистики. Досвід організації судової влади у країнах ЄС вказує на потребу під час оцінки судової системи України зважати як на об'єктивні показники роботи суду і суддів, так і на суб'єктивні думки та потреби суспільства, що сукупно може стати підґрунтям для встановлення загальних і прозорих правил діяльності вітчизняної судової системи. Тому сподіваємося, що новели, пов'язані з конституційними змінами в системі здійснення правосуддя в Україні, стануть тим ключовим моментом, який у найближчій перспективі наблизить, принаймні частково, об'єктивну та суб'єктивну складові незалежності судді та суду. Це дасть змогу

упевнено говорити про фактичну їх незалежність, і насамперед завдяки відновленню довіри суспільства до судової влади, здатної реально захищати інтереси своїх громадян.

Правова та фактична незалежність суду взаємопов'язані, вони перебувають у постійній взаємодії. Фактична незалежність суду щодо правової має первинний характер, вона є метою правової незалежності. З розвитком кримінально-процесуальних відносин зазнає свого розвитку і фактична незалежність суду, в якій з'являється дедалі більше елементів та складових, котрі, відповідно, теж потребують свого впорядкування та закріплення через систему правових норм. Правова незалежність суду, у свою чергу, будучи вторинною, закріплює та формує фактичну незалежність суду, визначає її функцію та зміст, проявляючись у сприйнятті суспільством діяльності судової влади. Розвиток правової незалежності та її нормативного закріплення є наслідком науково опрацьованої та усвідомленої потреби вдосконалення фактичної незалежності суду. Досягнення мети правової незалежності впливає на розвиток фактичної незалежності.

Підкреслимо, що як фактична, так і правова незалежність суду є тенденціями, перебуваючи в постійному русі, вони створюють потребу подальшого вдосконалення та розвитку одна одної. Разом вони є невід'ємними та визначальними складовими правового поняття “незалежність суду”, тому, лише забезпечивши їхню максимальну взаємодію, можна досягти мети кримінального провадження, пов'язаної, зокрема, і з ухваленням виправдувального вироку, забезпеченням прав і свобод людини та громадянина.

Теоретично-прикладний аналіз дав змогу встановити наявність сталого взаємозв'язку та взаємовпливу між правовою й фактичною незалежністю суду та виправданням. Постановлення виправдувального вироку можливе й за умов порушення принципу незалежності суду, коли на нього вчинено відповідний тиск для ухвалення виправдувального

вироку. Відтак можемо стверджувати: ключовою умовою справедливості та законності судового розгляду за таких умов є незалежність судової системи, виражена через можливість використання зацікавленими особами захисних механізмів кримінального процесуального законодавства, що полягають у перевірці винесеного вироку іншим судом, який є колегіальним та незалежним від суду, який цей вирок ухвалив.

Висновки до розділу 2

У даному розділі дисертаційного дослідження запропоновано власний підхід до визначення правових передумов ухвалення виправдувального вироку крізь призму трьох ключових елементів: виправдання як складова мети кримінального провадження; змагальність у дослідженні доказів як передумова виправдання; правова і фактична незалежність суду як головна умова виправдання.

За результатами аналізу наукових і нормативних джерел та судової практики сформульовано наступні положення.

1. Поняття “призначення кримінального процесу” має вказувати на його *соціальну функцію* в механізмі державі – забезпечувати захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень. “Безпосередня мета кримінального провадження” має іншу функцію – встановлення органом судової влади юридичного факту доведеності чи недоведеності обвинувачення в суді першої інстанції, аби кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини і щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Відповідно поняття “завдання кримінального процесу” повинно нормативно вказувати на перелік послідовних кроків, які треба зробити, щоб досягти поставленої мети – здійснити швидке, повне й неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінального провадження, застосувати до кожного учасника кримінального провадження належну правову процедуру.

2. У контексті послідовної реалізації засади змагальності діяльність сторони захисту зі спростування предмета обвинувачення відбувається в рамках його заміщення предметом виправдання з використанням логічних засобів діяльності доказування – сукупності інтелектуальних

операцій із виявлення хибності або необґрунтованості тези, аргументів, демонстрації.

3. Правова і фактична незалежність суду є *coditio sine qua* судової *здатності* постановити у справі правосудне рішення (І. Я. Фойницький). Іншими словами, вони покликані забезпечити можливість реалізації *потенціалу*, закладеного у законодавчо визначених підставах ухвалення виправдувального вироку, шляхом виправдання особи, захисту її законних прав та інтересів. Саме ця незалежність створює можливості для застосування правових механізмів для провадження неупередженого, справедливого правосуддя, захисту прав та законних інтересів людини та громадянина.

4. Ухвалення виправдувального вироку, з одного боку, є результатом *негативної* оцінки судом неналежного виконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку, встановленого для неї ст. 62, п. 2 ч. 1 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 17 КПК України довести винуватість особи поза розумним сумнівом, а з іншого – *позитивним фактом*, що вказує на виконання судом свого юридичного обов'язку – виправдати особу, винуватість якої не доведено стороною обвинувачення в рамках належної правової процедури.

5. З метою більш чіткого розподілу функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи по суті пропонується надати право закривати кримінальне провадження у порядку, передбаченому ст. 284 КПК і звільняти особу від кримінальної відповідальності згідно з вимогами ст. 288 КПК, винятково слідчому судді. Це дасть змогу реалізувати прогресивні ідеї дореволюційних юристів, спрямовані на реалізацію засади змагальності, а також позитиви правосуддя, здійснюваного в англо-американській правовій системі, де будь-які рішення у справі ухвалюються винятково судом (суддею), що зрештою виключає будь-яку монополію органів досудового розслідування на остаточні процесуальні рішення.

6. Пропонується також доповнити ст. 89 КПК України частиною четвертою, яку викласти у такій редакції: “4. Суд або слідчий суддя вирішує питання допустимості доказів за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи потерпілого.

Клопотання про визнання доказу недопустимим може бути заявлене як в усній, так і в письмовій формі. Клопотання про визнання доказу недопустимим повинно містити вказівку на доказ, який підлягає визнанню недопустимим, і підставу для визнання його недопустимим.

Клопотання про визнання доказу недопустимим підлягає вирішенню судом чи слідчим суддею одразу після його надходження.

Клопотання про визнання доказу недопустимим розглядається слідчим суддею, судом після заслуховування думки сторін кримінального провадження чи потерпілого.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя виносить мотивовану постанову, а суд – ухвалу про:

- 1) повне задоволення клопотання та визнання доказу недопустимим;
- 2) часткове задоволення клопотання та визнання доказу недопустимим у певній частині;
- 3) відмову у задоволенні клопотання про визнання доказу недопустимим.

Відмова в задоволенні клопотання про визнання доказу недопустимим не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав.

Копія постанови слідчого судді, ухвали суду надається сторонам кримінального провадження чи потерпілому та може бути оскаржена у порядку, передбаченому цим Кодексом”.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ВИПРАВДУВАЛЬНОГО ВИРОКУ

3.1. Юридичні підстави ухвалення виправдувального вироку

Розпочинаючи аналіз проблеми спеціально зазначимо: у вітчизняній процесуальній науці ще й подосі не сформовано єдиного підходу до визначення поняття “підстави ухвалення виправдувального вироку”, тому не дивно, що позиції науковців із цього питання вельми різняться. Наприклад, М. І. Пастухов під підставами виправдання розуміє *ситуацію*, що склалася у зв’язку з судовим розглядом [219, с. 43-44], а М. Ф. Маліков вважає, що підставою виправдання є всебічно перевірені й оцінені судом конкретні *фактичні дані*, які свідчать про неспроможність висунутого проти особи обвинувачення [184, с. 7]. Н. Г. Стойко згадує *виправдання* як підставу для закриття провадження (справи) [306, с. 4]. Ю. М. Грошевой і О. В. Капліна під підставами виправдання розглядають *підстави для ухвалення виправдувального вироку* [165, с. 435]. Своєю чергою, Г. І. Загорський зазначає, що між двома видами вироків (обвинувальним і виправдувальним) є якісна розбіжність за підставами прийняття рішення [122, с. 62]. О. В. Абрамов називає виправдувальними підставами *формулювання підстав* для ухвалення виправдувального вироку, що містяться у кримінально-процесуальному законодавстві [1, с. 99]. Інший дослідник – Ю. Ю. Чурілов пов’язує ухвалення виправдувального вироку зі встановленням *виправдувальних підстав*, що регламентуються законом у вичерпному вигляді й мають однаковий правовий наслідок у вигляді

реабілітації виправданого [358, с. 6]. Н. М. Суханова вважає, що підставами виправдання є наявність у суду *достатніх доказів*, які вказують на невинуватість обвинуваченого чи на відсутність доказів її винуватості. Відповідно до обставин кримінальної справи та їх доведеності, виникають підстави для ухвалення виправдувального вироку [320, с. 81].

Підстави виправдання, передбачені КПК, істотно відрізняються між собою і тому мають бути чітко визначені і викладені у виправдувальному вироді. На думку В. Т. Маляренка, наведення мотивів і підстав виправдання є дуже важливим і вимагає точності, оскільки запобігає виникненню різних сумнівів у тлумаченні вироку і є конче потрібним для його правильного виконання [169, с. 688]. Г. І. Алейніков уважав, що встановлення різних підстав виправдання обумовлено найважливішою вимогою щодо законності та обґрунтованості вироку [4, с. 28].

Зрештою, узагальнюючи зміст перелічених позицій, можна виокремити два аспекти поняття “підстави постановлення виправдувального вироку”, зокрема:

- 1) встановлені законом умови, за наявності яких суддя повинен постановити виправдувальний вирок;
- 2) установлення в судовому засіданні фактів, що відповідають визначеним законом умовам постановлення виправдувального вироку.

Констатуючи зазначений вище наукознавчий факт, треба задля наукової справедливості підкреслити, що згадана різноманітність у поглядах є певним віддзеркаленням *складності* соціально-правового феномену, досліджуваного з позицій апологетики досягнення об’єктивної (матеріальної) істини як мети кримінального процесу, спираючись на процесуальне законодавство радянського періоду.

Узвичаєну дослідницьку ситуацію *радикально* змінила закріплена в КПК 2012 року *нова* парадигма виправдання, в основі якої лежать

вимоги закріпленого в ч. 2 ст. 17 КПК європейського стандарту забезпечення доведеності винуватості “поза розумним сумнівом”, а також чіткої *демаркації* доказових *матеріалів*, сформованих стороною обвинувачення на досудовому провадженні й *кримінальних судових доказів*, сформованих у процесуальному трикутнику “сторона обвинувачення – суд – сторона захисту” в рамках належної правової процедури судового розгляду (ч. 2 ст. 23 КПК), що потягло за собою зміну самих *методологічних* основ діяльності доказування вітчизняного кримінального процесу.

Ми також виходимо й із того, що підстави для виправдання у кримінальному процесі – це *узагальнювальна теза*, формування якої закладає потребу виявити спільні ознаки у змісті юридичних конструкцій, зазначених у пунктах 1-3 ч. 1 ст. 373 КПК. У них встановлюється: “Виправдувальний вирок ухвалюється в разі, якщо *не доведено*, що: 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; 2) кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим; 3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення”. Отже, зі змісту наведеної норми логічно випливає, що в результаті критики доказів обвинувачення суд доходить до висновку про невиконання прокурором юридичного обов’язку *довести* поза розумним сумнівом *фактів*: вчинення злочину, інкримінованого особі; скоєння саме нею цього злочину; наявності в діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення. Можна згадати, що в ч. 4-5 ст. 327 КПК 1960 року також встановлювалось аналогічне процесуальне правило: “Виправдувальний вирок постановляється у випадках, коли не встановлено події злочину, коли в діянні підсудного немає складу злочину, а також коли не доведено участі підсудного у вчиненні злочину. Якщо при постановленні виправдувального вироку за недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину особа, яка вчинила цей злочин, залишається не

виявленою, суд після набрання вироком законної сили виносить ухвалу про направлення справи прокурору для вжиття заходів до встановлення особи, винної у вчиненні цього злочину”. Як бачимо, у своїй основі підстави для виправдання, фактично залишаються *незмінними*. Проте відмінності полягають у наступному. Так, у ст. 327 КПК 1960 року мова йшла про те, що суд доходить до висновку про факт недоведеності стороною обвинувачення обставин, викладених у пунктах 1-3 ч. 1 цієї норми. Йдемо далі. В ч. 4, 5 ст. 327 КПК 1960 року наголошувалось, що суд ухвалює виправдувальний вирок, коли *не встановлено* фактів події злочину, коли в діях підсудного відсутній складу злочину, а також коли недоведено участь підсудного у вчиненні злочину.

Таким чином, із змісту даної норми цілком природньо слідувало, що саме на суд покладався юридичний обов’язок доказувати факти й обставини, що виправдовують обвинуваченого, якщо, на думку суду, останні мали місце в минулій дійсності. Прямим підтвердженням цього є ст. 14 Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік (1958 р.), якою однозначно встановлювалось: суд, прокурор, слідчий і особа, що проводить дізнання *зобов’язані* вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об’єктивного дослідження обставин справи, виявляти як ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом’якшують і обтяжують його відповідальність. Це призвело, по-суті, до виникнення в реальності радянського кримінального процесу феномену фактичної *нерозчленованості* функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи по суті. Слідчо-судова практика, отже, була конкретно “заточена” на позитивну кооперацію дій обвинувальної та судової влади: якщо сторона обвинувачення неспроможна довести шукані обставини, то суд, як повноцінний суб’єкт доказування був зобов’язаний сам доводити їх існування, що призводило до порушення права обвинуваченого на захист та презумпцію невинуватості.

Принципово інший підхід і нову доказову філософію, яка відповідає вимогам засад презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК) запроваджує імператив ч. 1 ст. 373 КПК 2012 року: *ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення, і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь цієї особи.* Тому у рамках змагальної процедури суд передовсім виконує обов'язок встановити *доведено чи не доведено обвинувачення*, підтримуване прокурором, а предметом судового доведення вже стає не питання того, що було “насправді”, а перевірка “на міцність”, доказову надійність *аподиктичного* судження державного обвинувача. Зрозуміло, що в такій конфігурації суд як процесуальний *dominus litis*, ухвалюючи виправдувальний вирок, не має юридичного обов'язку самостійно досліджувати питання, чи мав місце злочин та чи винувата особа в його скоєнні. Оскільки засада змагальності передбачає, що *змагання* сторін відбувається перед судом, то на нього закон покладає лише *юридичний обов'язок* здійснення функції *судового процесуального керівництва* діяльністю сторін (В. Гмирко).

Завдання суду полягає у перевірці обґрунтованості обвинувачення, так і позиції захисту про невинуватість обвинуваченого. Якщо стороні обвинувачення вдалося переконати суд у вірогідності своєї версії, то він ухвалює обвинувальний вирок. При цьому суд вважає винуватість особи у скоєнні злочину доказаною, оскільки обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях (п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК України). На противагу цьому, виправдувальний вирок ухвалюється при підтвердженні невинуватості особи, а також ймовірній винуватості, коли версія обвинувачення викликає у суду розумний сумнів. У таких випадках суд зобов'язаний, керуючись засадою презумпції невинуватості, ухвалити виправдувальний вирок.

Треба зазначити, що правова позиція суду, який дійшов висновку про недоведеність обвинувачення, аж ніяк не означає, що в судовому засіданні доведено факт невинуватості особи у вчиненні злочину; вона лише констатує той “технічний” факт, що прокурор не впоралося з обов’язком довести обвинувачення. У змагальному процесі обов’язок доведення того, що було “насправді” й на чому ґрунтується обвинувачення, покладається на прокурора. Така процесуальна конструкція передбачає його *обов’язок* зібрати необхідну й достатню сукупність переконливих доказів на обґрунтування свого судження про доведеність обвинувачення. Згаданий обов’язок змушує прокурора так організувати *демонстрацію* сили й переконливості своїх доказів, щоб спромогтися переконати суд у законності й обґрунтованості свого висновку. Суд бо, своєю чергою, оцінює підставність доказових претензій сторони обвинувачення, керуючись “стандартами доказування”.

Недоведеність вчинення кримінального правопорушення, в якому обвинувачується особа (п. 1 ч. 1 ст. 373 КПК).

Зазначимо відтак, що феномен недоведеності обвинувачення (виправдання) проявляється у наступних формах:

- 1) недоведеність кримінального правопорушення, в якому обвинувачується особа;
- 2) недоведеність вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення;
- 3) недоведеність в діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення.

У даному формулюванні акцентується увага на факті недоведеності кримінального правопорушення. Іншими словами, в подібній ситуації у суду виникає раціональний сумнів щодо обґрунтованості висновку сторони обвинувачення про самий факт учинення особою інкримінованого кримінального правопорушення,

оскільки, наприклад, сама правнорелевантна подія могла бути не результатом дій людини, а наслідком дії стихійних сил природи чи самого потерпілого (випадки самогубства; нещасні випадки, що сталися внаслідок необережних дій потерпілого; смерть від стихійного лиха тощо). Так, суд, виправдовуючи підсудного за недоведеністю вчинення ним кримінальне правопорушення (вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 28 березня 2016 року у справі № 415/2189/14-к [56]), у мотивувальній частині вироку спростував версію, викладену в обвинувального акті про встановлений факт події злочину; суд переконливо продемонстрував брак доказів в матеріалах кримінального провадження, які б достовірно підтверджували обґрунтованість обвинувачення. [4, с. 116]. На практиці це досягається шляхом визнання судом *юридичної дефектності* матеріалів досудового розслідування, (їхньої неналежності, недопустимості чи недостатності) або ж їхньої *невідповідності висновкам*, сформульованим у формі підозри та обвинувачення. В такому разі суд у своєму рішенні демонструє логічну неспроможність висновків обвинувальної влади, показуючи, що з наданої нею сукупності матеріалів із необхідністю може впливати лише висновок про недоведеність обвинувачення [326, с. 71; 4, с. 117].

Недоведення вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК).

Недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні правопорушення можлива у випадках, коли: достовірно встановлено, що правопорушення вчинено не обвинуваченим, а іншою особою; не встановлено винуватість обвинуваченого, коли доказів його винуватості недостатньо, а зібрати додаткові докази неможливо; коли доведено, що діяння здійснила конкретна особа, проте не доведено деякі обставини, котрі могли б бути елементами складу злочину; коли вставлено, що злочин вчинено не обвинуваченим, а іншою особою, проте не встановлено, ким саме [148, с. 81].

Суд, постановляючи виправдувальний вирок на підставі недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, у мотивувальній частині ([66; 63; 52; 42; 46; 49; 41; 35; 50; 47; 62; 68; 36; 53]) констатує факт недостатності доказів, на яких ґрунтувався обвинувальний акт; одночасно суд наводить докази сторони захисту, які спростовують обвинувачення, а також наводить мотиви, за якими докази сторони обвинувачення визнаються недопустимими, суперечливими чи неконкретними. Інколи у виправдувальних вироках суди зазначають *декілька* підстав для виправдання обвинуваченого. Тому суд, щоб забезпечити правову *визначеність* та категоричність виправдувального вироку та щоб не залишити на обвинуваченому хоча б якнайменшої підозри, повинен у мотивувальній частині прямо вказати на його *непричетність* до вчинення злочину, а також на *невстановлення* самої події злочину [4, с. 130].

Якщо ж особа обвинувачувалась у вчиненні *кількох* злочинів, кваліфікованих за *різними* статтями (пунктами, частинами) кримінального закону, або у вчиненні кількох злочинів, кваліфікованих однією нормою кримінального закону, а підстави виправдання *різні*, то в мотивувальній частині виправдувального вироку судом обґрунтується і викладається висновок про виправдання за кожним епізодом обвинувачення з зазначенням підстав і мотивів, за якими суд відкидає докази обвинувачення [232].

Недоведеність в діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК).

Згадана підстава виправдання застосовується в тих випадках, коли прокурор не спроможний довести те, що в діянні обвинуваченого наявні *всі* елементи складу злочину. Йдеться, в першу чергу, про: цивільні або адміністративні делікти; дії, що хоча формально і мають ознаки злочину, у той же час через свою малозначність, не є суспільно небезпечними; вчинення суспільно небезпечного діяння без вини; вчинення злочину в

стані необхідної оборони чи крайньої необхідності; добровільну відмову від доведення злочину до кінця за умови, що вчинені дії не утворюють іншого складу злочину та ін.

Наприклад, у вироках Драбівського районного суду Черкаської області від 23 травня 2016 року у справі № 692/225/16-к [43] та Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 12 серпня 2016 року № 539/1924/16-к [58] суд констатував, що діяння, яке ставилось у вину обвинуваченим, формально містить ознаки злочину, проте через свою малозначність не є суспільно небезпечним. У вироках Олександрівського районного суду Донецької області від 15 червня 2016 року у справі № 240/270/16-к [60] та Катеринопільського районного суду Черкаської області від 14 березня 2016 року у справі № 698/911/13-к [51] суд констатував відсутність у діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення через те, що діяння вчинено у стані необхідної оборони.

Ухвалюючи виправдувальні вироки через відсутність у діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення ([67; 43; 31; 61; 39; 54; 70; 48; 33; 58; 34; 45; 37; 32; 57; 59; 40; 60; 65; 51; 44; 55; 64; 38]) суди повинні навести мотиви, які не дають йому можливості зробити висновок про доведеність наявності в діях обвинуваченого складу кримінального правопорушення [166, с. 619; 323, с. 15].

Як відомо, підставою кримінальної відповідальності відповідно до ст. 2 КК є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом [164]. У зв'язку з цим суд зобов'язаний оцінити всі досліджувані ним докази в справі про кримінальне правопорушення і переконатися в їхній достатності для висновку, що дії підсудного не тільки доведено, але й те, що вони створюють конкретний склад злочину. Постановляючи вирок, суд зобов'язаний керуватися не лише вимогами норм Особливої частини КК, які містять перелік злочинних діянь, а також і положеннями його

Загальної частини, які дотичать його засад, дії кримінального закону в часі та просторі, поняття злочину та його видів, підстав кримінальної відповідальності, вини, обставин, що виключають злочинність діяння тощо [122].

Суд зобов'язаний також зважати на праві позиції ВСУ. Так, наприклад суд розглядаючи 24 грудня 2015 року справу № 5-221кс 15, визначився, що специфіка встановлення малозначності діяння в контексті положень ч. 2 ст. 11 КК полягає в обов'язковій сукупності трьох умов:

1) формальна наявність у вчиненому діянні ознак складу злочину, передбаченого КК;

2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, яка є типовою для певного злочину; це виражається в тому, що воно не заподіює взагалі шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі або заподіює їм *вочевидь* незначної (мізерної) шкоди;

3) малозначне діяння не повинно бути суб'єктивно спрямоване на заподіяння істотної шкоди. Якщо існує невідповідність між фактично вчиненим малозначним діянням, і умислом, спрямованим на заподіяння істотної шкоди, має наставати кримінальна відповідальність за замах на той злочин, який особа бажала вчинити [231]. У контексті зазначеного можна підкреслити, що викладена правова позиція ВСУ фактично стала знаряддям діяльності доказування в практиці нижчестоящих судів під час ухвалення виправдувального вироку за недоведеністю в діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення, зокрема за відсутності суб'єктивної сторони складу злочину, наявності необхідної оборони, малозначності діяння.

Треба також звернути увагу й на те, що зі змісту ч. 1 ст. 373 КПК випливає: крім підстав для виправдання, передбачених пунктами 1-3 згаданої норми, існують ніби-то й інші підстави для ухвалення виправдувального вироку. Так, у цій частині зазначеної статті

вказується: “Виправдувальний вирок також ухвалюється при встановленні судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 284 цього Кодексу”. Традиційно дані підстави для закриття кримінального провадження відносяться до числа реабілітаційних, які загалом виключають злочинність діяння, або винуватість особи у вчиненні злочину¹.

У зв'язку із цим виникає необхідність зіставити підстави для виправдання, передбачені пунктами 1-3 ч. 1 ст. 373 КПК і підстави для закриття кримінального провадження, передбачені пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК, де зазначено: кримінальне провадження закривається в разі, якщо: 1) встановлено відсутність події кримінального правопорушення;

¹ У різний період у науці кримінального процесу питанням закриття кримінального провадження (справи) займалися такі науковці, як С. І. Вікторський [30], І. Я. Фойницький [343], М. М. Розін [273], М. С. Строгович [314], С. А. Шейфер [362], А. Я. Дубинський [110], М. Є. Шумило [269] та ін. Ці вчені не лише заклали основи інституту закриття кримінального провадження, розробили поняття та дослідили його в різних правових аспектах, але й розкрили функцію закриття кримінального провадження та довели його вагу для виконання завдань кримінального процесу.

Підстави закриття кримінального провадження систематизуються вченими-процесуалістами шляхом розробки різних класифікаційних груп і підгруп. В юридичній літературі існують такі класифікації підстав закриття кримінального провадження: 1) поділ підстав на матеріально-правові (тобто ті, що виключають кримінальну відповідальність і виключають наявність події або складу злочину, а також можливість застосування покарання), і процесуальні (які в силу процесуального закону перешкоджають подальшому провадженню) [102, с. 10-11]; 2) поділ підстав закриття кримінальних провадження залежно від правових наслідків для особи, щодо якої провадження закривається, на реабілітаційні та нереабілітаційні (ця класифікація є найпоширенішою, її підтримують О. М. Грашичева [94, с. 89], О. М. Ларін [173, с. 57], В. З. Лукашевич [180, с. 100–105], Н. Я. Шило [363, с. 70-72] та інші процесуалісти [200, с. 87; 24, с. 9; 17, с. 41; 166, с. 619]); 3) запропонований М. С. Строговичем поділ підстав закриття провадження на такі групи: а) обставини, які унеможливають провадження у справі; б) обставини, що дають слідчому і прокурору право закрити кримінальну справу (провадження); в) недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину [310, с. 168]; 4) з огляду на стадії кримінального провадження можна запропонувати поділ підстав на ті, за встановлення яких кримінальне провадження закривається на будь-якій стадії (ч. 1 та ч. 2 ст. 284 КПК), та ті, за встановлення яких провадження закривається лише на стадії судового розгляду (пп. 1-3 ч. 1 ст. 373 КПК); 5) окрім наведених, існує класифікація “причин припинення кримінального переслідування”, яку вчені [343, с. 55-56; 30, с. 249; 351, с. 327] розробили наприкінці ХІХ ст. Зокрема, названі причини поділялися на законні (юридичні) та фактичні. Існують й інші критерії класифікації підстав закриття кримінального провадження, однак найпоширенішою є класифікацію за правовими наслідками для осіб, щодо яких провадження закривається, на ті, що надають право на реабілітацію (реабілітаційні), та ті, що не надають права на реабілітацію (тобто не реабілітаційні).

2) встановлено відсутність в діянні складу кримінального правопорушення.

Порівняння змісту згаданих норм КПК дає підстави для висновку про їхню смислову узгодженість; різниця полягає лишень у тому, що в разі *недоведеності* підстав, указаних у пунктах 1-3 ч. 1 ст. 373 КПК, суд ухвалює виправдувальний вирок за *недоведеністю*, а слідчий або прокурор у випадках, визначених ч. 5 ст. 284 КПК – закривають кримінальне провадження в разі *встановлення* відсутності події кримінального правопорушення чи в діянні складу кримінального правопорушення. З наведеного випливає висновок: слідчий та прокурор в ході досудового розслідування доводять, чи мала *насправді* місце подія кримінального правопорушення та чи *винувата* особа в його скоєнні. Негативна констатація означає лише те, що охоплювалось праворозумінням ще римських юристів: *quod non est in actis, non est in mundo* [369, С. 75]. Це зумовлено вимогами чинного кримінального процесуального законодавства, бо ч. 2 ст. 9 КПК встановлює: “Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов’язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом’якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень”.

Крім цього у ст. 91 КПК дається перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення злочину;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають конфіскації одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися для схиляння особи вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагорода за його вчинення або є предметом злочину у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшуканні, виготовленні, пристосуванні або використанні як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Своєю чергою, в ч. 1 ст. 92 КПК України міститься важливе процесуальне правило, що обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 цього Кодексу за винятком випадків, передбачених ч. 2 цієї статті, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках – на потерпілого. Зміст наведених положень доказового права дає нам підстави для висновку, що критерієм оцінки вірогідності доказування підозри є відповідність судження обвинувальної влади фактам і обставинам кримінального провадження.

Звертає на себе увагу також і та обставина, що слідчий, прокурор у чинному КПК України є одночасно суб'єктами доказування і прийняття рішення по суті у кримінальному провадженні. Як уже зазначалося вище,

суд, ухвалюючи виправдувальний вирок, дає тим самим оцінку обвинуваченню і приймає рішення про його недоведеність. Таким чином предметом судового дослідження є проблема доказовості обвинувачення, а не вивчення того, що мало місце насправді. Саме в цьому полягає засаднича відмінність між встановленням підстав для закриття кримінального провадження слідчим або прокурором і ухваленням виправдувального вироку судом. У такий спосіб останній вирішує, наскільки суб'єкт доказування впорався зі своїм обов'язком у процесі доказування.

Отже, порівнюючи зміст підстав для закриття кримінального провадження (пункти 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК України) і підстав ухвалення виправдувального вироку (пункти 1-3 ч. 1 ст. 373 КПК України) можна звиснуватити, що змістово вони збігаються, проте еталон, стандарт оцінки різні. Тому й виникають сумніви щодо доцільності дальшого існування ч. 7 ст. 284 КПК України, в якій вказується, що в разі виявлення підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 цієї статті під час судового розгляду суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок. Це також стосується і припису у ч. 1 ст. 373 КПК України, згідно з яким виправдувальний вирок також ухвалюється при встановленні судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 284 цього Кодексу. Із тексту цих законодавчих положень логічно слідує, що нібито існують інші, додаткові підстави для виправдання. Проте аналіз підстав реабілітаційного характеру свідчить про зворотне – вони практично дублюються, що знаходить своє підтвердження відповідними судженнями в наукових джерелах.

Так, однією з підстав закриття кримінального провадження є встановлення відсутності *події* кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК). На цьому місці треба сказати, що загалом подія в праві трактується як один із видів юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення правовідносин [21, с. 43; 93, с. 206–215.]. Однак сам від себе

факт події ще не означає, що вона підлягає доказуванню, зауважує М. Г. Стойко. Перш за все необхідно мати певні дані, які підтверджують, що подія має злочинний характер. Тобто, наявними мають бути юридичні ознаки злочину [306, с. 17], а якщо вони відсутні, то про подію злочину годі говорити.

За наявності непереборних сумнівів у встановленні події злочину Я. О. Мотовіловкер [200, с. 89-91], В. З. Лукашевич [181, с. 53] та Г. І. Чангулі [350, с. 58-60] пропонували закривати справу з формулюванням “за відсутністю події злочину”. Адже, як зауважив Ф. Фаткуллін, саме формулювання “не встановлено” вживається у значенні того, що неіснування в дійсності відповідного неправомірного діяння *доведено* [338, с. 13-14]. Вочевидь, якщо встановлення події злочину залежить від встановлення участі певної особи у вчиненні цього злочину, то справу треба закрити за недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину, слушно наголошував А. Я. Дубинський [109, с. 15-16]. Схожої позиції дотримуються О. Ю. Александрова [7, с. 15-16], Ю. Ю. Чурилов [358, с. 99]. Проте можна погодитися з окремими думками науковців [161, с. 50], що *неприпустимо* говорити про невстановлення участі особи, яка вчинила злочин, якщо не встановлено самого факту злочину. Як слушно зазначає Г. І. Алейніков, ухвалення виправдувального вироку буде правильним у разі “не доведення події злочину”, у якому обвинувачується особа, так і встановлення відсутності події злочину [4, с. 53].

Цілком поділяємо думку Б. Т. Безлепкіна, що в силу презумпції невинуватості до відсутності події злочину має юридично прирівнюватися ситуація, коли з приводу існування відповідного діяння залишилися неспростовні сумніви, які прирівнюють формулювання “відсутність події злочину” і “недоведення події злочину” [18, с. 37]. Проте, зіставляючи змістове наповнення словосполучень “відсутності

події” і “недоведення кримінального правопорушення”, виникає цілком логічне запитання, а чи була потреба в різних формулюваннях із однаковим змістом? Чи є реально обгрунтована необхідність формулювати підставу для закриття кримінального провадження в п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України, і підставу для ухвалення виправдувального вироку в п.1 ч. 1 ст. 373 цього Кодексу? Як нам видається, обгрунтованим і зручним для практичного вжитку п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти його в наступній редакції: “Кримінальне провадження закривається, якщо не встановлено: 1) кримінальне правопорушення, у якому підозрюється особа”.

Підставою для закриття кримінального провадження або ухвалення виправдувального вироку також є встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення та якщо не доведено, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

Під складом злочину криміналісти розуміють сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об’єктивних і суб’єктивних), що дозволяють кваліфікувати певне суспільно небезпечне діяння як злочин [162, с. 78], [163, с. 85]. На думку С. Д. Шапченка, за своєю сутністю склад злочину є словесною інформаційною (інформаційно-оціночною) моделлю злочину певного виду або окремого його різновиду [360, с. 243]. Склад злочину – це обставини дійсності, що пізнаються в кримінальному судочинстві не абстрактно, а оскільки вони формують той чи інший конкретний склад злочину [306, с. 16]. Доволі переконливою є точка зору А. В. Савченка, що складом злочину є сукупність юридичних (об’єктивних і суб’єктивних) ознак, що характеризують вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин. У такому значенні склад злочину утворює обов’язкова (універсальна) кількість елементів: 1) об’єкт; 2) об’єктивна сторона; 3) суб’єкт; 4) суб’єктивна сторона [279, с. 262].

Кожен із названих елементів, у свою чергу, характеризується відповідними ознаками. Наприклад, ознаками об'єкта складу злочину є суспільні відносини, на які посягає злочин, предмет злочину, тобто будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [162, с. 93]. А тому для встановлення кожного елементу складу треба встановити зв'язок між обставинами справи і наявними достатніми доказами [306, с. 20].

Відсутність хоча б одного з елементів складу злочину означає відсутність самого складу злочину. Тому логічно, що у випадках, коли в діянні обвинуваченого немає хоча б одного з елементів складу злочину, суд має ухвалити виправдувальний вирок. Отже, провадження закривається, а виправдувальний вирок ухвалюється за відсутністю складу злочину в таких випадках: 1) відсутність об'єкта правопорушення, тобто відсутність правовідносин, відповідальність за посягання на які передбачена кримінальним законом; 2) відсутність об'єктивної сторони складу злочину, в тому числі такого її елементу, як причинний зв'язок між протиправною дією (бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками. Відповідно до ст. 40 КК України не є злочином діяння, вчинене під фізичним чи психічним примусом. Слушною виглядає позиція Ю. Ю. Чурилова, що виправдувальний вирок у разі браку причинного зв'язку має бути ухвалений через невстановлення події злочину, оскільки відсутнє таке діяння, яке могло б бути оцінене з точки зору наявності або відсутності в ньому складу злочину [358, с. 112].

Відсутність суспільно небезпечного діяння буде також і в таких випадках: а) коли хоча діяння мало місце та формально містить ознаки певного складу злочину, проте воно є малозначним та не становить суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11 КК); б) коли була добровільна відмова при незакінченому злочині, якщо діяння особи не містить складу іншого

злочину (ст. 17 КК); в) коли вчинене діяння є суспільно корисним, а не суспільно небезпечним (ст. 42 КК). Немає суспільної небезпеки також у випадках: необхідної оборони (ст. 36 КК), крайньої необхідності (ст. 39 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК). Не є злочином виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, якщо особа при цьому не вчинила особливо тяжкого або тяжкого злочину (ст. 43 КК); відсутність суб'єкта злочину (неосудність, недосягнення особою віку, з якого настає кримінальна відповідальність). Неосудність та недосягнення особою віку, з якого настає кримінальна відповідальність на час вчинення кримінального правопорушення це винятки, що не створюють реабілітаційні підстави; відсутність вини, як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину [163, с. 90]; діяння не є протиправним, зокрема у випадку його декриміналізації, тобто виключення діяння з числа злочинних; інші види відсутності складу злочину в діянні конкретної особи за певних обставин.

У контексті питання відсутності складу злочину варто також говорити про “обставини, що виключають злочинність діяння”. Такі обставини, закріплені нормами КК України, становлять систему та можуть бути об'єднані в три групи [29, с. 187]: 1) дії із захисту людиною особистих благ, а також важливих суб'єктивних прав (ст. 36, ст. 37 КК); 2) дії, зумовлені виконанням посадових, службових або професійних обов'язків (ст. 38, ст. 40, ст. 41, ст. 42, ст. 43 КК); 3) дії із захисту від шкоди з боку стихійних сил або від тих сил, які було приведено в дію іншою особою (ст. 39 КК). Отже, викладене вище свідчить, що п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України і п. 2 ч. 1 ст. 373 цього Кодексу змістово збігаються. Відтак пропонується п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти у такій редакції: якщо не встановлено “в діянні підозрюваного” склад кримінального правопорушення.

Зіставлення змісту п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК України “не доведено, що кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим”, і п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК– “не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати”) практично збігаються за своїм змістом. Усталеною є думка про те, що недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні правопорушення можлива у випадках, коли:

- а) достовірно встановлено, що правопорушення вчинено не підозрюваним (обвинуваченим), а іншою особою;
- б) зібрано недостатньо доказів для підтвердження винуватості підозрюваного (обвинуваченого), а отримати додаткові докази – неможливо;
- г) вставлено, що злочин вчинено не підозрюваним (обвинуваченим), а іншою особою, проте не встановлено ким саме.

Якщо у КПК України 2012 року є певні розбіжності у формулюванні реабілітаційних підстав закриття кримінального провадження і ухвалення виправдувального вироку, то в КПК України 1960 року таких не було. Наприклад, у ч. 2 ст. 213 та ч. 2 ст. 327 цього Кодексу вказувалося, що однією з підстав для закриття кримінальної справи і ухвалення виправдувального вироку є відповідно (а) недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину та (б) недоведеність його участі у вчиненні злочину. Незважаючи на це у наукових джерелах з цього приводу точилася жвава дискусія, зокрема, з приводу використання терміну “недоведеність” у тексті норм, які встановлювали зазначені підстав. Наприклад, М. Г. Стойко вважав свого часу, що недоведеність демонструє: процес доказування не може бути фактично завершеним, оскільки результати проведеного розслідування (або розгляду) справи не можуть слугувати підставою для достовірного висновку [306, с. 15-19]. А В. М. Савицький зазначав, що самий термін “не доведено” можна тлумачити по-різному, в тому числі як і “не доведено повністю”, тобто слідство не змогло повністю довести його винуватість [277, с. 48-49]. Як справедливо зауважив

Ю. М. Грошевой, у такій ситуації, суд може додержуватися правила, відповідно до якого недоведена винуватість дорівнює доведеній невинуватості та ухвалити виправдувальний вирок [100, с. 148]. Слушно зауважили Ч. С. Касумов [142, с. 65-66], Ю. М. Грошевой та О. В. Капліна [165, с. 149], що кожен недоведений сумнівний доказ винуватості перетворюється на доказ невинуватості.

Окремі фахівці в галузі права вважали, що вживання словосполучення “недостатність доказів”, що створювали для людини “репутацію невикритого злочинця”, адже залишалися певні сумніви щодо невинуватості обвинуваченого [358, с. 101]. Виходило, що нібито слідство не змогло повністю довести винуватість особи, і тому справу довелося закрити [110, с. 63]. Тому науковцями запропоновано було змінити конструкцію підстави, зокрема, таким чином: “непричетність підсудного до вчинення злочину”, “невчинення підсудним злочину” [206, с. 130], “невчинення обвинуваченим того діяння, що йому ставиться у вину” [310, с. 175], “невинуватість обвинуваченого” [323, с. 91], “встановлена неучасть обвинуваченого в інкримінованому йому діянні” [290, с. 9].

Деякі вчені також пропонують виправдовувати особу за іншими підставами. Так, А. Я. Дубинський та Н. А. Шило, вважали, що в разі встановлення непричетності особи до вчиненого злочину треба ухвалювати виправдувальний вирок у зв'язку з відсутністю в діянні складу злочину [109, с. 23], [363, с. 94-95]. Однак з таким твердженням важко погодитися, адже відсутність складу та невстановлена участь у злочині є двома самостійними підставами для закриття кримінального провадження. Як з цього приводу слушно зауважив М. Є. Шумило, в розпорядженні суду є й обвинувальні докази, й ті, які не підтверджують висновок про вчинення злочину конкретною особою. Про недоведеність участі особи у вчиненні злочину варто говорити тоді, коли суб'єкт доказування не в змозі зробити однозначний висновок про винуватість

особи у вчиненні злочину, а здобути їх додатково видається неможливим [369, с. 88]. У таких доказових ситуаціях правозастосовниками слід керуватися положеннями принципу презумпції невинуватості.

Відповідно до п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” від 1 листопада 1996 № 9 суди при розгляді кримінальних справ мають суворо додержуватись закріпленого у ч. 1 ст. 62 Конституції принципу презумпції невинуватості. А відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь підсудного. Європейський суд з прав людини дотримується думки, що згідно з позицією “*in dubio pro reo*” (у значенні сумніву на користь обвинуваченого), не повинно бути жодної якісної розбіжності між закриттям досудового розслідування чи судового розгляду через брак доказів та закриттям в результаті визнання безсумнівної невинуватості особи. Ця позиція була зафіксована в справі “Василіос Ставропулос проти Греції”. Відповідно до п. 2 ст. 6 Конвенції 1950 року висловлення сумніву щодо вини, в тому числі й того сумніву, який міститься в мотивах виправдувального вироку, не є сумісним із презумпцією невинуватості [234].

Тому з метою усунення редакційних розбіжностей, що можуть ускладнювати правозастосування реабілітаційних підстав для закриття кримінального провадження і підстав ухвалення виправдувального вироку, пропонується внести до КПК України наступні зміни і доповнення.

1. Пункти 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти в такій редакції:
“Кримінальне провадження закривається, якщо не встановлено, що:
 - 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому підозрюється особа;
 - 2) кримінальне правопорушення вчинене підозрюваним;

3) у діянні підозрюваного є склад кримінального правопорушення”.

2. Вилучити із ч. 1 ст. 373 КПК України речення “Виправдувальний вирок також ухвалюється в разі встановлення судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 284 цього Кодексу”.

3. Зважаючи на те, що прокурор, обґрунтовуючи обвинувачення, ставить питання перед судом про винуватість особи у скоєнні злочину, суд першої інстанції зобов’язаний дати на нього відповідь у формі виправдувального або обвинувального вироку. Саме тому пропонується п. 1 ч. 2 ст. 373 КПК України викласти у наступній редакції:

“Виправдувальний вирок також ухвалюється:

1) у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення за умови відмови потерпілого від його підтримання;

2) якщо в суді встановлено, що: а) набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою; б) існує вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або постановлено ухвалу суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням; в) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення”.

З метою забезпечення права особи на виправдувальний вирок:

4. Статтю 417 КПК України викласти у такій редакції: “Суд апеляційної інстанції, встановивши обставини, передбачені пунктами 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК зобов’язаний скасувати обвинувальний вирок суду першої інстанції та ухвалити виправдувальний вирок”.

5. Уточнити редакцію ст. 440 КПК, у якій вказати: “Суд касаційної інстанції встановивши обставини передбачені пунктами 1-3 ст. 284 цього кодексу скасовує обвинувальний вирок і повертає

кримінальну справу до апеляційного суду для ухвалення виправдувального вироку”.

3.2. Зміст і форма виправдувального вироку

У кримінальному процесі вирок є найважливішим актом правосуддя, тому ухвалення законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні пов’язане не лише з дослідженням та процесуальним закріпленням доказів, а й з мотивуванням такого варіанту рішення, у правильності якого суддя не сумніватиметься, і яке, на його переконання, буде єдино можливим у відповідній справі [98, с. 172]. При ухваленні рішення суддівське переконання має бути позбавлене будь-якої ірраціональності. Це – тверда й обґрунтована впевненість у винуватості або невинуватості обвинуваченого, яка будується на тому, що саме цей висновок впливає з обставин справи, а решта можливих варіантів її вирішення суперечать її обставинам і не відповідають дійсності [309, с. 337].

Визначеність і точність мотивів судового рішення надають акту правосуддя переконливості, викликають у громадян упевненість в істинності того, що відображено у рішенні. Переконливість вироку зумовлюється належною організацією всього провадження у справі, культурою судового засідання, суворим дотриманням засад кримінального процесу протягом усього розслідування та розгляду конкретної справи про кримінальне правопорушення, а також чіткою формою цього процесуального акту [98, с. 172]. Під формою вироку розуміється встановлена законом структура та послідовність

викладення питань, які підлягають вирішенню в даному процесуальному акті. Форма вироку є способом зв'язку між його елементами (відповідями на запитання, що відображаються у вироці) [98, с. 174]. Процесуальна форма вироку, будучи його структурою, завжди змістовна, а його зміст – сформований. Це означає, що зміст вироку та його процесуальна форма пов'язані між собою та не існують окремо. Зв'язок між формою та змістом вироку проявляється в тому, що форма є засобом вираження законності та обґрунтованості висновків суду, а зміст може бути визнано вірогідним, якщо йому надано належної процесуальної форми. Форма вироку не тільки виражає, але і зв'язує в єдине ціле висновки суддів про наявність або відсутність фактів, що належать до предмета доказування у кримінальному провадженні. При цьому не слід забувати, що форма вироку стійка, визначена кримінальним процесуальним законом, а його зміст залежить не лише від специфіки кримінального провадження, а й від характеру висновків суду. Форма і зміст вироку є логічним вираженням системних юридичних утворень.

Зміст вироку – це взаємодія фактів, які встановлюються судом та входять до предмета доказування у кримінальному провадженні та до правових висновків, які випливають із цього. Форма ж вироку є зовнішнім вираженням визначеності та категоричності встановлених у справі фактів і висновків суду, фактичних, логічних та правових мотивів ухваленого рішення [98, с. 174].

Виправдувальний вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин. Вступна частина покликана індивідуалізувати вирок як основний акт правосуддя, тобто дати уявлення про те, коли, де, яким складом суду і за участю кого з представників сторін обвинувачення та захисту, в якому судовому засіданні, стосовно кого, яке кримінальне провадження було розглянуто та ін. Зміст вступної частини вироку визначається ч. 2 ст. 374 КПК.

Зокрема, у ній вказується: дата та місце ухвалення вироку; назва і склад суду, секретар судового засідання; найменування (номер) кримінального провадження; прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу обвинуваченого, що мають значення для справи; закон України, що передбачає кримінальну відповідальність за правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа; сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження [168].

Вступні частини обвинувального й виправдувального вироку за своїм змістом фактично не відрізняються.

Належне мотивування також є неодмінною умовою ухвалення правосудного рішення. Отримання належним чином мотивованого судового рішення є процесуальним елементом права людини на справедливий суд [97, с. 563]. Процес мотивування рішення є своєрідним фільтром, який відсіює несуттєву або недостовірну інформацію, що міститься в матеріалах кримінального провадження. Переконавання суддів внутрішньо поєднано з мотивуванням ухвалюваного рішення. Функція мотивування вироку полягає в допомозі суддям обґрунтувати вірогідність фактів, котрі лежать в основі їх знання, осмислити підстави, за якими вони визнають недостовірною інформацію про подію злочину, яка є у справі, винуватість обвинуваченого, усвідомити мотиви власного рішення [98, с. 174].

Система фактичних, правових, логічних та етичних мотивів сприяє процесу формування внутрішнього переконання суддів. Зважаючи на вимоги закону про обов'язковість мотивування акту правосуддя, судді заздалегідь знають, що у вирозі мають бути викладені мотиви й докази, котрі привели до певних висновків. Все це спонукає їх детально розібратися у наявних доказах, дати їм правильну оцінку з позицій закону і моральних засад, використовуючи наукові досягнення,

професійний та життєвий досвід [326, с. 18]. Оцінювальна розумова діяльність під час обґрунтування вироку дає суддям змогу виявити прогалини в дослідженні фактичних обставин, знайти помилки у застосуванні норм права, запобігти ухваленню неправосудного акту [326, с. 18]. Мотивування лише тоді сприяє винесенню законного, обґрунтованого та справедливого вироку, коли воно відповідає вимогам повноти й переконливості. Формування повноти мотивування вироку забезпечують такі умови, як предметність, категоричність, конкретність.

Крім цього, мотивування акту правосуддя має бути викладено в логічній послідовності й аргументовано. Тому однією з вимог, що висуваються до мотивування вироку, є його переконливість, тобто аргументованість і логічна несуперечливість.

Переконливість мотивування виправдувального вироку забезпечує впевненість учасників кримінальної процесуальної діяльності, громадян у справедливості цього акту. Переконливість мотивування забезпечується переважно високою мовною культурою, ясністю викладення. Судження, котрі містяться в мотивувальній частині вироку, мають бути викладені зрозуміло, стилістично витримано, з урахуванням точності й допустимості термінів та зворотів. Специфіка судової діяльності зумовлює застосування в мотивуванні вироку спеціальної, у тому числі юридичної термінології, усталених словосполучень. Застосування багатозначних, незрозумілих слів, словосполучень, висловів може призвести до помилок [326, с. 23].

Аналіз 118 судових рішень, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, засвідчив, що якість складання окремими суддями процесуальних документів не досить висока, їх зміст не завжди зрозумілий, мають місце лексичні, орфографічні, синтаксичні, стилістичні та інші помилки, інколи відсутні висновки тощо. Про низьку якість складання та оформлення судових рішень говорив свого часу колишній Голова ВСУ В. В. Онопенко: “Ще одна ключова проблема, на

якій я хочу акцентувати увагу, – низька якість складання та оформлення судових рішень, що не лише зумовлює негативне ставлення до суду, а й відкриває двері для судового суб'єктивізму та свавілля. Деякі судді “примудряються” сформулювати мотивувальну частину без зазначення ключових фактичних обставин справи, а резолютивну – таким чином, що взагалі неможливо встановити висновок суду по суті справи. Я вже не кажу про загальний рівень ділової мови написання судових рішень” [212, с. 259].

Венеційська комісія у своїх висновках вказувала: “Недостатньо лише цитувати законодавчі положення, а потім приймати рішення. Суддя повинен послідовно поєднувати закон із фактами у справі й наводити чіткі аргументи, яким чином було вирішено справу в конкретному випадку. Якщо цього не робити, це буде очевидним порушенням права на справедливий суд, яке гарантує ст. 6 Європейської конвенції з прав людини” [171].

Даючи юридичну кваліфікацію встановленим обставинам, суд має зробити висновок про те, як врегульовані відповідні правовідносини, які саме порушення і ким були допущені та до яких наслідків це призводить. Він повинен вмотивувати вибір положень законів (норм права), якими керувався, зокрема, пояснити, як долає неповноту законодавства, неясність чи суперечність, якщо такі є. У випадку ж, коли хтось із осіб, які беруть участь у справі, посилався на положення закону (норми права), однак суд їх не застосував, він зобов'язаний дати цьому відповідні пояснення. Тож кожен доречний і важливий аргумент осіб, які беруть участь у справі (особливо тієї сторони, що її прогнала), має бути проаналізований і одержати відповідь [171].

У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 “Незалежність, дієвість та роль суддів” від 13 жовтня 1994 року зазначено: судді зобов'язані чітко та повністю вмотивовувати своє рішення, користуючись легкозрозумілою термінологією [242]. У

постанові Пленуму ВСУ № 5 від 29 червня 1990 року “Про виконання судами законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і винесення вироку” підкреслено: “Зважаючи на те, що наспіх, непослідовно, неохайно написаний вирок може викликати сумніви у його законності, обґрунтованості та справедливості, судді повинні постійно вдосконалювати стиль написання вироку, який має бути викладений офіційно-діловою мовою, юридично грамотно, з коротким, точним і ясним описом обставин справи, результатів дослідження доказів і висновків суду” [232].

На думку дисертанта, слушною є позиція тих науковців, котрі пропонують розв’язати проблему низької якості складання та оформлення судових рішень шляхом запровадження анонімного написання твору як одного з етапів відбору кандидатів на посаду суддів [76, с. 13–14; 106, с. 56]. Це дасть змогу перевірити здібності претендентів до складання документів професійної спрямованості та відсіювати осіб, не спроможних виконувати цю роботу належним чином. Наприклад, у Франції претенденти на суддівську посаду складають декілька письмових іспитів [345, с. 125]. Першим є анонімний твір із соціальних, економічних, політичних і культурних сфер сучасного світу. Це випробування дає змогу з’ясувати рівень логічного мислення та мовної підготовки кандидата. Наступний екзамен, залежно від спеціалізації, – кримінальне, цивільне, адміністративне або європейське право. Останнє випробування – узагальнення низки документів (окремі статті нормативно-правових актів, наукові статті, публікації в засобах масової інформації тощо) [345, с. 125; 106, с. 56].

Слід підкреслити, що мотивувальна частина виправдувального вироку за своїм змістом, характером відповідей на питання, які обговорюються і вирішуються під час ухвалення вироку, відрізняється від мотивувальної частини. Така відмінність є очевидною. Мотивувальна

частина виправдувального вироку має ґрунтуватися на доводах, які повністю спростовують обвинувачення або ж переконливо свідчать про недостатню кількість зібраних доказів для засудження підозрюваного та слугують підставами для виправдання особи.

Умотивованість виправдувального вироку означає наведення у судовому рішенні пояснень (мотивів), чому суд вважає ту чи іншу обставину доведеною чи недоведеною, чому взяв до уваги одні докази й відхилив інші, чому обрав ту чи іншу норму права (закону), а також чому застосував або не застосував встановлений той чи інший юридичний наслідок. Кожен доречний і важливий аргумент особи, яка бере участь у справі, повинен бути проаналізований і одержати відповідь суду [171]. Суддя Федерального апеляційного суду округу Колумбія (США) С. Уільямс щодо змісту й мотивування судового рішення писав: ...“Працюючи над текстом судового рішення, американський суддя має на меті ряд цілей. Передусім він хоче переконати тих, хто сумнівається, або навіть опонентів, що прийняте рішення є юридично правильним. Це домінантна мета. “Я вважаю корисним, – пише далі суддя, – запитати себе: чи зрозуміє сторона, що програла, чому вона програла? Я не очікую, що сторона, котра програла, буде переконана в цьому, але сподіваюся, що, прочитавши судові рішення, той, хто програв, переконається, що, по-перше, суд вислухав і зрозумів його аргументи, по-друге, що кожний чесний, відповідальний і розумний суддя дійде такого ж висновку” [335, с. 33].

Висловлені американським служителем феміди міркування вбачаються важливими і для нашого судочинства, позаяк усі рішення вітчизняних судів розміщуються в Єдиному державному реєстрі судових рішень і є відкриті для доступу користувачів зазначеної електронної бази. Тому дотримання вимоги мотивування вироку не лише має значення для оцінки рішення суду у конкретній справі, а й відіграє важливу роль у формуванні поваги до судових рішень узагалі та та

судової системи в цілому. Добре вмотивоване судове рішення з чітко сформульованою правовою позицією може стати прикладом для розв'язання аналогічних справ іншими суддями цього ж суду, а також і судами не лише нижчого, а й того самого рівня. Відсутність же мотивування або неналежне мотивування у вирокі дає привід сумніватися в його правильності, що підриває авторитет суду.

Відповідно до ст. 374 КПК у мотивувальній частині виправдувального вироку зазначаються: формулювання обвинувачення, інкриміноване особі й визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого із зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення; мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, котрі вирішуються судом під час ухвалення вироку, та положення закону, що ними керувався суд [168].

Аналіз практики ухвалення виправдувальних вироків на предмет їх відповідності змісту і формі свідчить, що при мотивуванні виправдання поширені такі помилки:

- не зазначаються нормативні підстави для визнання доказів недопустимими (вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 25 лютого 2016 року у справі № 489/3640/15-к [55]);
- не звертається увага на суперечливий характер доказів та їхню невідповідність змісту обвинувачення (вирок Біляївського районного суду Одеської області від 20 січня 2016 року у справі № 496/4305/15-к [32]);
- непереконливо обґрунтовуються підстави виправдання викладені в п. 2 ст. 373 КПК України (вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 21 липня 2016 року у справі № 562/3702/14-к [47]).

Мотивувальна частина виправдувального вироку повинна містити аналіз доказів, які привели суддів до висновку про невинуватість обвинуваченого в інкримінованому йому діянні або у відсутності події

злочину, з чітким викладенням мотивів виправдання та детальним аргументуваним поясненням, чому суд відкинув докази, якими оперувало обвинувачення [98, с. 175–176]. Суд зобов'язаний проаналізувати зібрані у справі докази, тобто всі фактичні дані, що впливають із показань свідків, потерпілих, обвинувачених, із висновків експерта або з інших джерел доказів, досліджених у судовому засіданні, не обмежуючись тільки посиланням на прізвища свідка, потерпілого, назву проведеної експертизи [98, с. 175]. Зважаючи на особливості пізнання у кримінальному судочинстві як процесу переходу від імовірного до вірогідного знання, у виправдувальному вирокі належить не лише описувати встановлені обставини, що стали відомими, а й указувати на зв'язок між ними, розкрити їх значення, навести мотиви, з яких взято до уваги одні докази, а решту відкинуто, чому обставини, що входять до предмета доказування, вважаються встановленими або невстановленими.

Для визнання вироку законним та обґрунтованим необхідно, щоб його мотивація була послідовною, не містила внутрішніх суперечностей, щоби судження, наведені у вирокі з усіх питань, які вирішуються, цілковито відповідали матеріалам кримінального провадження та впливали з них [98, с. 176]. При цьому недопустимо включати у виправдувальний вирок формулювання, які ставлять під сумнів невинуватість виправданого [232]. Логічні помилки, суперечності між даними судового слідства та фактами, які суд визнав у вирокі встановленими, між мотивувальною та резолютивною його частинами роблять мотивування хибним, а сам вирок втрачає силу акта правосуддя [98, с. 176].

Вимога мотивації вироку є важливою гарантією здійснення права обвинуваченого на захист. Мотивуючи рішення, суддя повинен навести обставини та власні міркування, що спонукали його до прийняття певного рішення в конкретній ситуації, беручи на себе високу

відповідальність встановлення права у кожному кримінальному провадженні [270, с. 384]. Спростовуючи пред'явлене обвинувачення, спочатку слід викласти всі доводи сторони обвинувачення та, проаналізувавши їх, навести аргументи, що спростовують позицію обвинувачення. Можливий інший варіант, за яким докази аналізуються і спростовуються по чергово. Вибір того чи іншого способу залежить від конкретних обставин, зокрема, від підстав виправдання. Але в будь-якому разі доцільно починати аналіз доказів зі свідчень обвинуваченого [4, с. 107]. Мотивувальна частина вироку завершується висновком про наявність однієї з підстав для ухвалення виправдувального вироку. Він має бути викладений так, щоб його зміст чітко виражав одну з підстав виправдання [4, с. 115], із визначенням яких у окремих суддів виникають труднощі (про це зазначили 7 із 98 опитаних нами суддів).

У Висновку Консультативної ради європейських суддів № 11 (2008) щодо якості судових рішень зазначено: "...Виклад підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, але, насамперед, є гарантією проти свавілля. По-перше, це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати на твердження, що лежать в основі рішення й забезпечують його правомірність; по-друге, – дає можливість суспільству зрозуміти, яким чином функціонує судова система... Підстави прийняття рішення повинні бути узгодженими, чіткими, недвозначними й несуперечливими. Вони мають давати можливість читачеві простежити логіку міркувань, які привели суддю до ухваленого ним рішення" (п.п. 34–37) [73].

Викладення підстав для ухвалення рішення не повинно неодмінно бути розлогим. Важливо знайти оптимальний баланс між стислістю та правильним розумінням ухваленого рішення [73].

В одному кримінальному провадженні незалежно від кількості обвинувачених ухвалюється лише один вирок. Якщо обвинуваченому повідомлено про підозру у вчиненні декількох злочинів, суд, за

наявності підстав, має право стосовно нього ухвалити один вирок, котрий може за кількома епізодами обвинувачення виправдати, а за іншими – засудити (вирок Дарницького районного суду міста Києва від 7 липня 2016 року у справі № 753/18122/13-к [42], вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 21 липня 2016 року у справі № 562/3702/14-к [47]). У такому випадку суд у мотивувальній частині вироку викладає мотиви визнання обвинуваченого винуватим у скоєнні одних злочинів і виправдовує у вчиненні інших, а в резолютивній частині формулює відповідне рішення про визнання обвинуваченого винуватим за одними статтями і про виправдання – за іншими. Такий вирок урешті-решт є обвинувальним.

У справах стосовно декількох підсудних тих, кого визнають винуватими, суд засуджує, інших, кого визнано невинуватими, – виправдовує (вирок Гусятинського районного суду Тернопільської області від 21 січня 2016 року у справі № 596/2038/15-к [41], вирок Кам'янського районного суду Черкаської області від 5 лютого 2016 року у справі № 696/1556/14-к [50]). У такому випадку вирок стосовно засуджених є обвинувальним, а стосовно виправданих – виправдувальним. Висновок суду про невинуватість обвинуваченого, а отже і про його виправдання, міститься у резолютивній частині виправдувального вироку. Вона має бути короткою, чіткою та зрозумілою, щоб не виникло жодних сумнівів під час виконання вироку; базуватися на змісті мотивувальної частини й, по суті, бути її логічним продовженням.

У резолютивній частині виправдувального вироку зазначаються: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого; а також рішення про: визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та виправдання; закриття провадження щодо юридичної особи; поновлення у правах, обмежених під час кримінального провадження; заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжні, до

набрання вироком законної сили; речові докази і документи; процесуальні витрати; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості [168].

Якщо особа обвинувачувалась у вчиненні декількох злочинів, кваліфікованих однією статтею (пунктом, частиною) кримінального закону, а підстави виправдання за ними різні, у резолютивній частині вироку має зазначатися, за якою з передбачених законом підстав та у вчиненні яких злочинів обвинуваченого виправдано (вирок Шосткінського міськрайонного суду Сумської області від 20 січня 2016 року у справі № 589/6914/13-к [69], вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області від 22 квітня 2016 року у справі 604/1192/15-к [63], вирок Зарічного районного суду міста Суми від 8 квітня 2016 року у справі № 591/7809/15-к [45]).

У виправдувальному вирозі не варто вказувати на протиправність дій осіб, не притягнутих до кримінальної відповідальності. Водночас саме у виправдувальному вирозі іноді слід указувати на неправомірну поведінку потерпілих, оскільки саме ця обставина може свідчити про невинуватість обвинуваченого. Наприклад, виправдати обвинуваченого у зв'язку з наявністю в його діях ознак необхідної оборони можна не інакше, як встановивши, що інша особа вчинила суспільно небезпечне посягання на об'єкт, що охороняється законом [4, с. 149–150]. Аналіз судової практики засвідчив, що в окремих рішеннях судів мають місце помилки у вигляді відсутності посилань на підстави виправдання. Подібною вадю хвибує виправдувальний вирок від 20 січня 2016 року Біляївського районного суду Одеської області [32], а також інші його рішення [43] та ін.

Резолютивна частина виправдувального вироку повинна бути чітким вираженням невинуватості виправданого, а тому до слова “виправдати” в ній обов'язково слід указати на визнання обвинуваченого

невинуватим у пред'явленому обвинуваченні. Це впливає з того, що виправдання є висновком суду тільки у разі визнання обвинуваченого невинуватим.

Виправдувальний вирок виконується негайно після його проголошення. У разі перебування обвинуваченого під вартою його звільняють у залі судового засідання, про що вказується в резолютивній частині вироку. Виконання виправдувального вироку негайно, до набрання ним законної сили, є послідовним здійсненням конституційного принципу недоторканності особи. Жоден орган або посадовець не мають права припиняти приведення у виконання виправдувального вироку, що навіть не набрав законної сили [4, с. 147]. Резолютивна частина виправдувального вироку закінчується роз'ясненням порядку і строку його оскарження.

Узагальнюючи викладене, можна зробити такі висновки та пропозиції.

Прийняття законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні є складною практичною і розумовою діяльністю суддів, яка залежить, головним чином, від суб'єкта пізнання, його професійної підготовки, моральних якостей, бажання та вміння виконувати приписи закону, нести відповідальність за прийняте рішення.

Правильний за своїм змістом виправдувальний вирок, викладений у встановленій формі, відповідатиме вимозі закону про необхідність ухвалення судами обґрунтованих та справедливих вироків.

Вітчизняні суди, ухвалюючи виправдувальні вироки, припускаються типових помилок. Зокрема, вони не зазначають нормативні підстави для визнання доказів недопустимими, не звертають увагу на суперечливий характер доказів та їх невідповідність змісту обвинувачення, непереконливо обґрунтовують підстави виправдання, викладені в пунктах 1, 2 ст. 373 КПК, не вказують на порушення

органами досудового розслідування презумпції невинуватості, нерідко бракує також посилань на підстави виправдання.

З метою більш якісного складання рішень у кримінальних провадженнях, а також для підвищення загального мовностилістичного рівня судових рішень вважаємо за доцільне, з урахуванням зарубіжного досвіду, на нормативному рівні закріпити анонімне написання тесту однією зі стадій добору кандидатів на посаду судді. Це дасть змогу відсіювати претендентів, не спроможних зрозуміти та осмислити суть проблемних питань та/або викладати й вирішувати їх належним чином.

Зокрема, пропонуємо ч. 1 ст. 70 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” доповнити новим підпунктом (5-1) такого змісту: “Складення особою, допущеною до участі у доборі, письмового іспиту з анонімного написання тесту”.

3.3 Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на ухвалення рішення про спростування обвинувачення

Застосування правових позицій ЄСПЛ під час ухвалення виправдувальних вироків є надзвичайно важливим для нашої держави, оскільки від цього залежить якість здійснення правосуддя й авторитет судової гілки влади. Проте дані аналізу виправдувальних вироків вітчизняних судів, постановлених у 2016 році, свідчать, що у більшості судових рішень (75%) не враховано правові позиції ЄСПЛ. Лише 25% з них ([62; 53; 64; 44; 47; 68; 38; 56; 66; 55; 36]) містять посилання на конкретне рішення ЄСПЛ із зазначенням співвіднесеності його з нормами національного права й обставинами конкретної справи.

Констатуючи факт невиконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку довести винуватість особи поза розумним сумнівом, судді вітчизняних суддів застосовували переважно правові позиції ЄСПЛ, викладені у рішеннях у справах “Джон Мюррей проти Сполученого Королівства”, “Тельфнер проти Австрії”, “Барбера, Мессегу і Хабардо проти Іспанії”, “Капо проти Бельгії”, “Ван Мехелен та інші проти Нідерландів”, “К. проти Нідерландів”, “Тейксейра де Кастро проти Португалії”, “Раманаускас проти Литви”, “Аксенов проти Болгарії”, “Імакаєва проти Росії”, “Ваньян проти Росії”, “Шабельник проти України”, “Федорченко та Лозенко проти України”, “Веренцов проти України”, “Нечипорук і Йонкало проти України”, “Ушаков та Ушакова проти України”, “Чопенко проти України”, “Яременко проти України” та інші, в яких йдеться про порушення ст. ст. 3, 5, 6, 8 Конвенції.

У цьому зв'язку треба наголосити, що однією із засад кримінального провадження, яка є джерелом процесуальних прав та гарантій підозрюваного, обвинуваченого, без яких неможливо здійснити справедливе кримінальне судочинство, є презумпція невинуватості. Згідно зі ст. 62 Основного закону України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [155]. Обов'язок суду щодо забезпечення презумпції невинуватості та права на справедливий судовий розгляд, передбачених ст. 62 Конституції України, поєднуються з аналогічними положеннями ч. 2 ст. 6 Конвенції, де зазначено: “Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку” [151].

В основі цього права лежить засада, за якою особа, котру обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, має право на

виправдувальний вирок у разі браку доказів проти неї. Юридичний обов'язок подання достатніх доказів для доведення вини покладається на сторону обвинувачення. Недопустимість порушення цієї засади ЄСПЛ засвідчив у справах “Тельфнер проти Австрії” від 20 березні 2001 року [262], “Джон Мюррей проти Сполученого Королівства” від 8 лютого 1996 року [68] та ін. Наприклад, у справі “Барбера, Мессегу й Хабардо проти Іспанії” від 6 грудня 1998 року (п. 146) ЄСПЛ зазначив: принцип презумпції невинуватості, серед іншого вимагає, щоб судді не розпочинали розгляд справи з упередженої думки, що підсудний скоїв злочин, який ставиться йому в провину, обов'язок доведення лежить на обвинуваченні, всі сумніви мають тлумачитися на користь обвинуваченого. В цій справі ЄСПЛ також підкреслив, що, як випливає зі змісту п. 2 ст. 6 Конвенції, докази, покладені в основу висновку суду про винуватість обвинуваченого, мусять відповідати вимогам як достатності, так і переконливості [44].

Про невиконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку довести винуватість особи з посиланням на зазначене рішення ЄСПЛ ідеться у виправдувальних вироках Лисичанського міського суду Луганської області від 28 березня 2016 року [56], Галицького районного суду м. Львова від 26 травня 2016 року [38], Жовківського районного суду Львівської області від 8 серпня 2016 року [44], Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 13 квітня 2016 року [66], Чигиринського районного суду Черкаської області від 22 липня 2016 року [68] та ін. Для прикладу: у виправдувальному вирокі від 28 березня 2016 року Лисичанський міський суд Луганської області констатував, що докази, на які посилається сторона обвинувачення, не були підтверджені безпосередньо в суді, у зв'язку з чим вони не відповідають вимогам достатності для доведення обвинувачення, інкримінованого обвинуваченому. На цій підставі суд дійшов висновку про недоведеність події злочину, у скоєнні якого він

обвинувачується [56]. У виправдувальному вирокі Галицького районного суду м. Львова від 26 травня 2016 року також робиться висновок, що твердження сторони обвинувачення про умисел обвинувачених на заволодіння чужим майном, заволодіння коштами шляхом обману та зловживання довірою побудовані на припущеннях. З огляду на це суд виправдав обвинувачених через відсутність у їхніх діяннях складу кримінального правопорушення. У мотивувальній частині виправдувального вироку суд правильно підкреслив, що, як того вимагає презумпція невинуватості, обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях [38].

У виправдувальному вирокі від 8 серпня 2016 року Жовківський районний суд Львівської області застосував правову позицію, викладену в п. 25 рішення ЄСПЛ у справі “Капо проти Бельгії” від 13 січня 2005 року: “У кримінальних справах питання прийняття доказів належить досліджувати загалом у світлі п. 2 ст. 6 Європейської конвенції прав людини і основоположних свобод, який вимагає, окрім іншого, щоб тягар доказування лежав на стороні обвинувачення” [44]. У виправдувальному вирокі від 9 березня 2016 року Володимир-Волинський міський суд Волинської області дійшов висновку, що у судовому засіданні не було здобуто достатніх доказів, які б доводили скоєння саме обвинуваченими інкримінованого їм злочину. Ухвалюючи рішення про виправдання обвинувачених, суд визнав усі надані стороною обвинувачення докази недопустимими.

Регулювання питання про допустимість доказів є прерогативою національного права і, за загальним правилом, саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази (рішення у справі “Ван Мехелен та інші проти Нідерландів” [246], рішення у справі “Тейксейра де Кастро проти Португалії” [261], рішення у справі “Раманаускас проти Литви” [258], рішення у справі “Шабельник проти України” [266]). Водночас

порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним правам, визнаним Конвенцією [36].

Наведений вище аналіз окремих справ у контексті застосування презумпції невинуватості не може претендувати на вичерпне дослідження всіх аспектів утілення цього принципу, однак спосіб оцінки – через практику ЄСПЛ – створює методологічне підґрунтя для тлумачення та застосування відповідних норм вітчизняного законодавства, насамперед положень ст. 62 Основного Закону України: під час розгляду справи в суді не можуть братися до уваги докази, отримані з порушенням вимог кримінального процесуального закону. Проте, на жаль, аналіз виправдувальних вироків вітчизняних судів, постановлених у 2016 році, вказує, що надання стороною обвинувачення доказів, отриманих з порушенням встановленого КПК, є вельми поширеною практикою. Зокрема, у виправдувальному вирокі Чигиринського районного суду Черкаської області від 22 липня 2016 року суд констатував, що в ході огляду місця події слідчий провів особистий обшук усупереч вимогам кримінального процесуального закону, яким не передбачена можливість проведення такої слідчої дії до внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тому суд дійшов висновку, що доказ, отриманий з порушенням вимог ч. 4 ст. 208 та ст. 214 КПК, слід визнати недопустимим. З цього випливає, що в діях працівників правоохоронних органів наявне порушення ст. 8 Конвенції. Мотивуючи таке рішення, суд послався на рішення ЄСПЛ у справі “Імакаєва проти Росії” від 9 листопада 2006 року, в якому зазначено, що обшук і вилучення у цій справі проведені без санкції або належних гарантій. За таких обставин ЄСПЛ зробив висновок, що розглянуте втручання не було “передбачено законом”, а отже порушено ст. 8 Конвенції [68].

У виправдувальному вирокі від 21 липня 2016 року Здолбунівський районний суд Рівненської області констатував, що

надані стороною обвинувачення докази отримані з порушенням встановленого КПК порядку, а тому є недопустимим. Викладаючи свою правову позицію, суд у мотивувальній частині виправдувального вироку підкреслив: “Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що допустимість доказів є прерогативою національного права і, за загальним правилом, саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази (§ 34 рішення у справі Тейксейра де Кастро проти Португалії від 9 червня 1998 року, § 54 рішення у справі Шабельника проти України від 19 лютого 2009 року), а порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним правам, визнаним Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод” [47].

У виправдувальному вироку від 8 серпня 2016 року Жовківський районний суд Львівської області зазначив, що, оцінюючи всі докази в їх сукупності, він виходить із того, що практика ЄСПЛ вказує на потребу оцінювати докази, керуючись критерієм доведення “поза розумним сумнівом”. Таке доведення може впливати зі співіснування достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою висновків або подібних неспростованих презумпцій фактів (п. 53 рішення ЄСПЛ у справі “Федорченко та Лозенко проти України” від 20 вересня 2012 року [264]). Суд також має брати під увагу якість доказів, вирішуючи, чи не ставлять під сумнів їх надійність і точність обставини, за яких вони були отримані (п. 86 рішення ЄСПЛ у справі “Веренцов проти України” від 11 липня 2013 року [247]; рішення ЄСПЛ у справі “Яллог проти Німеччини” від 11 липня 2006 року [268]) [44].

На окрему увагу заслуговує правова позиція ЄСПЛ щодо використання доказів, отриманих у результаті провокації з боку працівників правоохоронних органів. Аналіз виправдувальних вироків свідчить, що навмисне створення працівниками міліції (поліції) умов для провокації злочину інколи відбувається у справах щодо

незаконного придбання, зберігання та збуту наркотичних засобів, а також стосовно одержання неправомірної вигоди службовою особою. Наприклад, у виправдувальному вирокі від 24 лютого 2016 року Ленінський районний суд м. Миколаєва у справі щодо вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 307, ч. 1 ст. 321, ч. 3 ст. 321 КК, дійшов висновку про навмисне створення працівниками міліції умов для провокації злочину [54]. Дослідивши всі обставини справи, а також надані сторонами обвинувачення і захисту докази, суд застосував практику ЄСПЛ (“Ваньян проти Росії”, “Раманаускас проти Литви”), вказавши, що після виявлення злочинної діяльності особи відпадає потреба у здійсненні негласних заходів перевіркою закупівлі, що має характер провокації. Так, у п. 46 рішення у справі “Ваньян проти Росії” від 15 грудня 2005 року ЄСПЛ зазначив: “...вимоги справедливого судового розгляду в кримінальних справах, які містяться у ст. 6 Конвенції, свідчать, що публічні інтереси у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів не можуть слугувати підставою для використання доказів, отриманих у результаті провокації з боку міліції (Постанова ЄСПЛ у справі “Тейшейра де Кастро проти Португалії”, р. 1463 – 1464, § 35 – 36)” [244, с. 109]. Відповідаючи на запитання про допустимість такого способу отримання інформації, як повторно проведена оперативна закупка наркотичних засобів уже після виявлення такого кримінального правопорушення, Ленінський районний суд м. Миколаєва підкреслив: у п. 55 рішення у справі “Раманаускас проти Литви” від 5 лютого 2008 року ЄСПЛ зазначено: “Підбурювання з боку поліції має місце тоді, коли відповідні працівники правоохоронних органів або особи, які діють за їхніми вказівками, не обмежуються пасивним розслідуванням, а з метою встановлення злочину, тобто отримання доказів і порушення кримінальної справи, впливають на суб’єкта, схилиючи його до вчинення злочину, який в іншому випадку не був би вчинений” [258].

У виправдувальному вироку від 20 травня 2016 року Подільський районний суд м. Києва у справ щодо отримання неправомірної вигоди службовою особою (ч.3 ст. 368 КК), дійшов висновку, що дії ОСОБА_4 (відповідно до позначення в Єдиному державному реєстрі судових рішень) та представників правоохоронних органів є провокаційними стосовно обвинуваченого [64]. Мотивуючи таке рішення, суд підкреслив, що ЄСПЛ чітко визначає межі дозволеного під час проведення правоохоронними органами негласних слідчих дій. Так, якщо в ході проведення негласних слідчих дій має місце судовий контроль за дотриманням прав та свобод особи, а представники правоохоронних органів обмежуються пасивним спостереженням за злочинною поведінкою особи, зібрані докази відповідатимуть усім критеріям належності, допустимості та достовірності. Натомість у ситуації, коли спеціально залучається підготовлена особа, котра надалі під контролем поліції активними діями провокує “злочинця” до вчинення кримінального правопорушення, то докази на підтвердження винуватості, здобуті в ході такої провокації, є недопустимими [64]. Тому в п. 60 рішення ЄСПЛ у справі “Раманаускас проти Литви” від 5 лютого 2008 року зазначено: “...з метою забезпечення права на справедливий судовий розгляд справи в розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції всі докази, отримані внаслідок підбурювання з боку поліції, мають визнаватися недопустимими” [258]. Таким чином, відповідно до практики ЄСПЛ, отримання доказів за допомогою провокації з боку працівників правоохоронних органів доказів є неприпустимим та тягне визнання їх недопустимими.

Наступним важливим питанням, на якому варто акцентувати увагу, є практика ЄСПЛ щодо використання доказів, отриманих у результаті застосування тортур до осіб, які перебувають у залежному від держави становищі (утримуються під вартою, зазнають інших обмежень прав). У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово підкреслює, що ст. 3 Конвенції

захищає одну із фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Саме ця стаття забороняє будь-яке катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження, незалежно від обставин справи чи поведінки потерпілого (рішення у справі “Лабіта проти Італії”). Суд також установлює, що поняття “катування” та “нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження” розмежовуються для того, щоб “позначити особливий рівень жорстокості умисного нелюдського поводження, котре призводить до тяжких і жорстоких страждань” (рішення у справі “Ірландія проти Великої Британії”) [332]. Порушення ст. 3 Конвенції ЄСПЛ констатував у таких справах проти нашої держави: “Тригор’єв проти України” [249], “Клішин проти України” [253], “Коробов проти України” [254], “Ошурко проти України” [257], “Нечипорук і Йонкало проти України” [256], “Савін проти України” [259], “Ушаков та Ушакова проти України” [263] тощо.

Основними причинами ухвалення ЄСПЛ рішень з констатацією порушення ст. 3 Конвенції є: відсутність правдоподібного та достовірного пояснення державними органами причин появи у заявників чи їхніх близьких родичів тілесних ушкоджень під час їх перебування під вартою; малоефективне розслідування скарг заявників чи їхніх близьких родичів на погане, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження та катування з боку представників держави; недотримання балансу застосування сили працівниками правоохоронних органів під час подолання непокори заявників у контексті обставин події.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) неодноразово наголошував на потребі зважати у кримінальному судочинстві на правові позиції ЄСПЛ щодо офіційного тлумачення ст. 3 Конвенції у матеріальному та процесуальному аспектах як на джерела права [332].

Отримання доказів за допомогою катувань є недопустимим. Тому в рішенні ЄСПЛ у справі “Нечипорук і Йонкало проти України” від 15

березня 2011 року зазначено: “Згідно з практикою ЄСПЛ допустимість як доказів свідчень, отриманих за допомогою катувань, з метою встановлення відповідних фактів у кримінальному провадженні призводить до його несправедливості в цілому, незалежно від доказової сили таких показань і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження підсудного судом” (п. 259) [209]. У цьому зв’язку слушно підкреслюється: коли особа висуває небезпідставну скаргу стосовно неналежного поведження щодо неї з боку суб’єктів владних повноважень на порушення ст. 3 Конвенції, цей припис, якщо його тлумачити як загальний обов’язок держави відповідно до ст. 1 Конвенції, вимагає ефективного офіційного розслідування з метою виявлення і покарання відповідальних осіб.

Органи влади мусять завжди прагнути встановити події та не покладатися на поспішні або безпідставні висновки для закінчення розслідування чи для обґрунтування своїх рішень [332]. Так, у виправдувальному вирокі від 13 квітня 2016 року Кременецький районний суд Тернопільської області дійшов висновку, що надані стороною обвинувачення докази є недопустимими, оскільки отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією України. У мотивувальній частині рішення суддя зазначив: перевірка показань обвинуваченого щодо неправомірних методів слідства була проведена неретельно й неефективно, як цього вимагають ст. 3 Конвенції та рішення ЄСПЛ “Assenov and Othes v Bulgaria”. В п. 102 останнього рішення, на яке посилається український суд, зазначено: “Суд вважає, що... у випадку, якщо особа подає обґрунтовану скаргу на неправомірне жорстоке поведження з боку поліції або інших органів державної влади, що порушує ст. 3 Конвенції, це положення, розглядається в поєднанні із загальним обов’язком держави відповідно до ст. 1 Конвенції “забезпечити кожній особі, що знаходиться під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в...

Конвенції”, передбачає обов’язок проведення ефективного офіційного розслідування. Таке розслідування має дати потенційну можливість встановити й покарати винних (див. у зв’язку зі ст. 22 Конвенції: рішення у справі Макканн (McCann) та інші проти Об’єднаного Королівства від 27 вересня 1995 р., Серія А, т. 324, с. 49, п. 161; рішення у справі Кайя (Kaуа) проти Туреччини від 19 лютого 1998 р., Зб. 1998-I, с. 324, п. 86, і Яша (Yaşa) проти Туреччини від 2 вересня 1998 р., Зб. 1998-VI, с. 2438, п. 98)”. Таким чином, органи держаної влади повинні завжди намагатися встановити події та не покладатися на поспішні або безпідставні висновки для обґрунтування своїх рішень, чого у випадку з поясненнями обвинуваченого у справі № 601/1377/15-к зроблено не було [53].

Аналізуючи рішення у справі “Ушаков та Ушакова проти України” від 18 червня 2015 року, в якому ЄСПЛ визнав порушення ст. 3 Конвенції, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на п. 94, де йдеться про таке: “Суд зазначає, що в рішенні у справі “Каверзін проти України” (Kaverzin v. Ukraine) (заява № 23893/03, пп. 173-180, від 15 травня 2012 року) він встановив, що небажання органів влади забезпечити проведення оперативного та ретельного розслідування за скаргами на жорстоке поводження підозрюваних у вчиненні злочинів становить проблему системного характеру в розумінні ст. 46 Конвенції. Суд доходить висновку, що з огляду на обставини справи та відповідно до попередньої практики національні органи влади не виконали свій процесуальний обов’язок провести ефективне розслідування за скаргами на жорстоке поводження також у цій справі” [263].

Як бачимо з неодноразової констатації подібних порушень у справах проти України, ЄСПЛ визнав проблеми, які призводять до цього, *системними* і зобов'язав нашу державу негайно вжити заходів щодо відповідної зміни законодавства та адміністративної практики.

Далі треба підкреслити, що у п. 1 ст. 6 Конвенції серед прав, які мають гарантуватися державами, закріплено фундаментальне право кожного на справедливий суд. Виходячи з цього, в рішенні у справі “Чопенко проти України” від 15 січня 2015 року ЄСПЛ, констатує порушення п. 1 ст. 6 у поєднанні з п.п. “с” п. 3 ст. 6 Конвенції, зазначив: гарантоване у ст. 6 Конвенції забезпечення права кожного на справедливий судовий розгляд застосовується й до досудового провадження. Зокрема, в п. 48 цього рішення йдеться: “Навіть якщо першочерговою метою ст. 6 Конвенції у тому, що стосується кримінального провадження, є забезпечення справедливого розгляду “судом”, уповноваженим встановлювати обґрунтованість “будь-якого висунутого кримінального обвинувачення”, це не означає, що стаття не застосовується до досудового провадження. Отже, ст. 6 Конвенції... може застосовуватися ще до того, як справу передано до суду... Крім того, першочерговим завданням Суду за п. 1 ст. 6 Конвенції є оцінка загальної справедливості кримінального провадження” [265].

Про порушення права на справедливий суд ідеться у виправдувальному вирокі Підволочиського районного суду Тернопільської області від 18 лютого 2016 року. Суд, критично оцінивши докази, надані стороною обвинувачення, застосував правову позицію, викладену в рішенні ЄСПЛ “Чопенко проти України”, та констатував порушення права на справедливий суд на підставі того, що з'явлення з каяттям отримано під час незаконно утримання особи під вартою [62].

Далі звернімо увагу на ще одне з важливих питань, дотичне забезпеченню права на справедливий суд, – застосування практики

ЄСПЛ стосовно забезпечення участі захисника у кримінальному провадженні. На це він неодноразово вказував у своїх рішеннях, оскільки участь адвоката у кримінальному провадженні є важливою гарантією прав і законних інтересів осіб, котрим він надає правову допомогу, а також необхідною умовою реалізації принципу змагальності сторін. Відповідно до п.п. “с” п. 3 ст. 6 Конвенції кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи скористатись юридичною допомогою захисника, вибраного на власний розсуд. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ у справі “Нечипорук і Йонкало проти України” від 21 квітня 2011 року йдеться про порушення щодо обвинуваченого статей 3, 5, 6, Конвенції під час досудового розслідування. Зокрема, ЄСПЛ зазначив, що забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією права не свідчити проти себе та основною гарантією недопущення негідного поведіння стосовно заявника. При цьому ЄСПЛ зважав на особливу вразливість обвинуваченого на початкових етапах провадження, коли він потрапляє у стресову ситуацію і водночас стикається з дедалі складнішими положеннями кримінального законодавства. Суд також наголосив, що міліція, застосувавши до заявника адміністративне затримання, а фактично повівшись із ним, як із підозрюваним у вчиненні злочину, позбавила його доступу до захисника, участь котрого була б обов’язковою за законодавством України, якби заявник обвинувачувався у вбивстві, вчиненому групою осіб та/або з корисливих мотивів, тобто у злочині, у зв’язку з яким його фактично допитували (п. 264).

На перших допитах заявник декілька разів зізнавався у вчиненні розбійного нападу і вбивства, оскільки не мав допомоги захисника, позаяк, що цілком очевидно, був обмежений у доступі до нього. Його зізнання, надані працівникам міліції, були використані для засудження. Далі ЄСПЛ у цій справі констатував, що обмеження права заявника на

захист на самому початку не було усунуто під час судового розгляду, через відсутність адекватної реакції суддів на його скаргу щодо негідного поводження (п. 265). До того ж, після залучення захисника заявник не мав безперешкодного доступу до нього (п. 58, п. 84) [256].

ЄСПЛ, ухвалюючи рішення у цій справі, констатував що, окрім недотримання вимог п.п. “с” п. 3 ст. 6 Конвенції, мали місце такі порушення: ст. 3 – відсутність ефективного розслідування тверджень заявника про його катування працівниками міліції; п. 1 ст. 5 – затримання заявника; п. 3 ст. 5 щодо права заявника “негайно постати перед судом” та на “розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження”; п. 4 ст. 5 – відсутність адекватної процедури судового розгляду питання законності тримання заявника під вартою під час судового провадження; п. 1 ст. 6 – права заявника не свідчити проти себе; п. 1 ст. 6 – обґрунтування рішень національних судів, якими заявника було засуджено [256].

Наслідком рішення ЄСПЛ у справі “Нечипорук і Йонкало проти України” стало скасування обвинувального вироку щодо заявника й ухвалення стосовно нього виправдувального вироку, а також перегляд іншого обвинувального вироку щодо особи, котру було визнано винною у вчиненні злочинів у групі разом із заявником, і ухвалення стосовно неї виправдувального вироку. Зокрема, постановою ВСУ від 6 лютого 2012 року обвинувальний вирок колегії суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської області від 31 серпня 2007 року та ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах ВСУ від 20 березня 2008 року щодо заявника у справі “Нечипорук і Йонкало проти України” було скасовано, а справу передано на новий судовий розгляд до суду першої інстанції. Виправдувальним вирокком Хмельницького міськрайонного суду від 3 червня 2013 року особу, яка була заявником у справі “Нечипорук і Йонкало проти України”, за п.п.6,12 ч.2 ст.115, ч.4 ст.187, ч.1 ст.263 КК

України було визнано невинуватою і виправдано через недоведення її участі у вчиненні інкримінованих злочинів [62]. Таке рішення Хмельницького міськрайонного суду потягло за собою перегляд Підволочиським районним судом Тернопільської області вироку колегії суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської області від 31 серпня 2007 року, яким було засуджено особу, котра звинувачувалась і була визнана винною у вчиненні злочинів у групі разом із заявником у справі “Нечипорук і Йонкало проти України”, за нововиявленими обставинами.

У виправдувальному вироку від 18 лютого 2016 року Підволочиський районний суд Тернопільської області констатував, що докази обвинувачення, покладені в основу вироку, який переглядається (з’явлення з каяттям, протоколи допитів під час попереднього слідства, протокол очної ставки, протоколи допитів співучасника), не мають доказової сили, оскільки отримані за допомогою недозволених методів слідства (катувань). Отже, проаналізувавши всі докази та обставини справи у сукупності, колегія суддів дійшла висновку, що під час судового провадження не було отримано, не надано достатніх та безсумнівних доказів, які би свідчили про вчинення грабежу та вбивства потерпілої [62]. Таким чином, завдяки рішенню ЄСПЛ у справі “Нечипорук і Йонкало проти України” було постановлено два виправдувальних вироки стосовно осіб, яких було засуджено до 15 років позбавлення волі.

Варто також зазначити, що останніми роками ЄСПЛ у справах проти України неодноразово зазначав про порушення п. 1 та п.п. “с” п. 3 ст. 6 Конвенції. Такі порушення було констатовано у рішеннях “Балицький проти України” [245], “Григор’єв проти України” [249], “Жуковський проти України” [251], “Загородній проти України” [252], “Довженко проти України” [250], “Чопенко проти України” [265], “Ушаков та Ушакова проти України” [263] та ін.

Так, у рішенні у справі “Балицький проти України” [245] ЄСПЛ констатував порушення п.1 та п.п. “с” п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки особа надала показання, що стали приводом для обвинувачення і в подальшому були використані судом для засудження заявника. Слід наголосити, що в цьому разі показання одержувалися формально, зокрема, попередньо як у свідка під час його адміністративного арешту. Водночас особу фактично допитували як підозрюваного, не забезпечуючи при цьому права на захисника та права не свідчити проти себе [118, с. 83]. Як ще один із прикладів можна навести рішення у справі “Чопенко проти України” від 15 січня 2015 року, де ЄСПЛ указав на гарантії підпункту “с” п. 3 ст. 6 Конвенції як на конкретні елементи права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 цього положення, які належить враховувати оцінюючи справедливість провадження (п. 48) [265].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що ЄСПЛ у своїх рішеннях регулярно констатує порушення органами кримінальної юстиції нашої країни підпункту “с” п. 3 ст. 6 Конвенції. Тому проблема кваліфікованого використання вітчизняними юристами правових позицій ЄСПЛ, сформованих у результаті скарг на порушення вимог ст. 3 Конвенції, є важливою й актуальною для практики українського кримінального процесу.

У розглядуваному плані наступним невід’ємним елементом реалізації права особи на справедливий і публічний розгляд її справи незалежним і безстороннім судом є дотримання положень про свободу від самовикриття та права не свідчити проти себе, близьких родичів та членів сім’ї, гарантоване ст. 6 Конвенції. У виправдувальному вирокі від 8 серпня 2016 року Жовківський районний суд Львівської області застосував правову позицію, викладену у п. 77 рішення ЄСПЛ у справі “Яременко проти України” [269]. За її змістом право обвинуваченого не свідчити проти себе та не давати показання є загальноновизнаним міжнародним стандартом та складовою права на справедливий суд, яке

гарантується ст. 6 Конвенції. Право не свідчити проти себе передбачає, що сторона обвинувачення у кримінальному провадженні має доводити провину обвинуваченого без використання доказів, отриманих шляхом застосування методів примусу або пригнічення волі обвинуваченого [44]. Одночасно ЄСПЛ спеціально наголошує, що наявність публічного інтересу не може слугувати виправданням для відступу від права зберігати мовчання. У цьому сенсі це право тісно пов'язане з презумпцією невинуватості, що міститься у п. 2 ст. 6 Конвенції [260]).

З огляду на викладене можна зробити такі висновки:

1. Більшість виправдувальних вироків (75%), ухвалених вітчизняними судами загальної юрисдикції у 2016 році, не містять посилання на практику ЄСПЛ, а в судових рішеннях зустрічаються неконкретизовані посилання на практику ЄСПЛ без вказівок на конкретне рішення міжнародної інституції.

2. Основною причиною звернення вітчизняних судів до положень Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права є прагнення дослідити правові позиції стосовно їх суті, а також змісту та обсягу гарантованих Конвенцією прав задля покращення якості власних судових рішень.

3. У світлі наявного в українському соціумі запиту на посилення захисту прав і свобод людини увага вітчизняних юристів має бути спрямована на творче осягнення духу й букви висновків ЄСПЛ. Ухвалюючи виправдувальні вирокі, конче треба ширше застосовувати норми міжнародного права та тематичні рішення ЄСПЛ. Використання правових позицій ЄСПЛ у практиці вітчизняних суддів може істотно поліпшити якість судових рішень та збільшити кількість законних та обґрунтованих виправдувальних вироків.

4. Позитивні зрушення в дотриманні прав і свобод людини у сфері кримінального процесу України залежить не лише від заходів законодавчого характеру, бо на ситуацію впливають й інші чинники.

Зокрема, порочна практика правоохоронних органів та судів, успадкована від традицій слідчого процесу часів СРСР, коли слідчий і оперативні співробітники апріорі сприймають людей, стосовно яких виникла підозра, винуватими у скоєнні злочину.

Розв'язати цю проблему можна, на нашу думку, двома шляхами – “революційним” і “еволюційним”. Перший потребує повного “перезавантаження” кадрового складу правоохоронних органів та судів загальної юрисдикції. Другий, який вважаємо більш прийнятним, – це перманентний процес зміни свідомості осіб, наділених владними повноваженнями, впровадження у вітчизняне законодавство, а також у навчально-виховний процес спеціалізованих вищих закладів освіти таких стандартів професійної підготовки, які відповідають європейським зразкам і загальнолюдським цінностям.

Висновки до розділу 3

У даному розділі дисертантом досліджено підстави ухвалення виправдувальних вироків, розкрито особливості складання та оформлення судових рішень, проаналізовано вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на прийняття рішення про спростування обвинувачення, окреслено проблеми та шляхи їх розв'язання.

Проаналізовано спірні питання щодо підстав ухвалення виправдувального вироку. Зокрема, дано критичну оцінку позиції дослідників, котрі вважають, що підставами для ухвалення виправдувального вироку є “виправдувальні обставини, вказані в законі”, “встановлені в суді виправдувальні факти”, “фактичні обставини виправдувального характеру”, що *вказують* на невинуватість особи у вчиненні злочину. Виходячи з *інформаційної* природи управлінських рішень зроблено логічний висновок, що юридичною підставою виправдання є встановлений *факт* невиконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку довести винуватість особи поза розумним сумнівом. Невиконання згаданого обов'язку є, як правило, сукупним наслідком скоєння стороною обвинувачення помилок різноманітної *юридичної етіології*.

Встановлено, що вітчизняні суди, ухвалюючи виправдувальні вирoki, припускаються типових помилок. Зокрема, вони не зазначають нормативні підстави для визнання доказів недопустимими, не звертають увагу на суперечливий характер доказів та їх невідповідність змісту обвинувачення, непереконливо обґрунтовують підстави виправдання, викладені в пунктах 1, 2 ст. 373 КПК, не вказують на порушення

органами досудового розслідування презумпції невинуватості, нерідко бракує також посилань на підстави виправдання.

З метою усунення редакційних розбіжностей, що можуть ускладнювати правозастосування реабілітаційних підстав для закриття кримінального провадження і підстав ухвалення виправдувального вироку, пропонується внести до КПК України наступні зміни і доповнення.

1. Пункти 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України викласти в такій редакції:

“Кримінальне провадження закривається, якщо не встановлено, що: 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому підозрюється особа; 2) кримінальне правопорушення вчинене підозрюваним; 3) у діянні підозрюваного є склад кримінального правопорушення”.

2. Вилучити із ч. 1 ст. 373 КПК України речення “Виправдувальний вирок також ухвалюється в разі встановлення судом підстав для закриття кримінального провадження, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 284 цього Кодексу”.

3. Зважаючи на те, що прокурор, обґрунтовуючи обвинувачення, ставить питання перед судом про винуватість особи у скоєнні злочину, суд першої інстанції зобов’язаний дати на нього відповідь у формі виправдувального або обвинувального вироку. У зв’язку з цим пропонується п. 1 ч. 2 ст. 373 КПК України викласти у наступній редакції:

“Виправдувальний вирок також ухвалюється:

1) у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення за умови відмови потерпілого від його підтримання;

2) якщо в суді встановлено, що: а) набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою; б) існує вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або постановлено ухвалу суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням; в) потерпілий, а у випадках,

передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення”.

З метою забезпечення права особи на виправдувальний вирок:

Статтю 417 КПК України викласти у такій редакції: “Суд апеляційної інстанції, встановивши обставини, передбачені пунктами 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК зобов’язаний скасувати обвинувальний вирок суду першої інстанції та ухвалити виправдувальний вирок”.

Уточнити редакцію ст. 440 КПК, у якій вказати: “Суд касаційної інстанції встановивши обставини передбачені пунктами 1-3 ст. 284 цього кодексу скасовує обвинувальний вирок і повертає кримінальну справу до апеляційного суду для ухвалення виправдувального вироку”.

4. Встановлено, що більшість виправдувальних вироків (75%), ухвалених вітчизняними судами загальної юрисдикції у 2016 році, не містять посилання на практику ЄСПЛ, а в судових рішеннях зустрічаються неконкретизовані посилання на практику ЄСПЛ без вказівок на конкретне рішення міжнародної інституції.

5. Позитивні зрушення в дотриманні прав і свобод людини у сфері кримінального процесу України залежить не лише від заходів законодавчого характеру. На ситуацію впливають й інші чинники. Зокрема, порочна практика правоохоронних органів та судів, успадкована від традицій слідчого процесу часів СРСР, коли слідчий і оперативні співробітники апріорі сприймають людей, стосовно яких виникла підозра, винуватими у скоєнні злочину.

Розв’язати цю проблему можна, на нашу думку, двома шляхами – “революційним” і “еволюційним”. Перший потребує повного “перезавантаження” кадрового складу правоохоронних органів та судів загальної юрисдикції. Другий, який вважаємо більш прийнятним, – це перманентний процес зміни свідомості осіб, наділених владними повноваженнями, впровадження у вітчизняне законодавство, а також у

навчально-виховний процес спеціалізованих вищих закладів освіти таких стандартів професійної підготовки, які відповідають європейським зразкам і загальнолюдським цінностям.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено наукові результати, спрямовані на розв'язання проблемної ситуації вітчизняного правосуддя у кримінальних справах, яка склалась у діяльності судів першої інстанції в контексті ухвалення виправдувальних вироків. Головними новими теоретичними та практичними результатами дослідження гносеологічної і правової природи виправдувального вироку є:

1. У діяльнісному сенсі феномен юридичної помилки у кримінальному процесі може трактуватися як наслідок апостеріорного виявлення невідповідності знання, сформованого суб'єктами кримінального провадження, досліджуваному об'єктові пізнання. Виникнення цієї невідповідності спричинено *неусвідомленим* процесом формування помилкових *de facto* висновків через роботу з недоброякісною інформацією, дефектами правосвідомості, браком життєвого та/або професійного досвіду, спеціальних знань, а також *особистісними* якостями юриста. Хибне уявлення правознавця, який здійснює кримінальне провадження, може також зумовлюватися *складністю* самого *об'єкта* процесуального пізнання та недосконалістю засобів діяльності доказування.

На відміну від юридичної помилки кримінальне процесуальне правопорушення являє собою *усвідомлене, винне, суспільно небезпечне діяння*, вчинене суб'єктом кримінальних процесуальних правовідносин усупереч вимогам чинного законодавства України, що завдає шкоду правам і законним інтересам учасників процесу.

2. Феномен *процесуальності* знання характеризує його *етапність і стадійність* у русі від *імовірного до вірогідного* у встановленні фактів і обставин кримінального провадження як процесу

послідовного *розв'язання невизначеності* в перебігу вирішення основного питання кримінального судочинства. Виходячи з цих міркувань, початок кримінального провадження дисертант обґрунтовує наявністю *ймовірного знання* про передбачуване правопорушення та особу, яка його вчинила. Звідси логічно випливає теза, що всупереч усталеній думці початок кримінальної процесуальної діяльності *детермінується не подією* правопорушення, а саме потребою *встановити, чи справді* мав місце злочин та хто його вчинив.

3. До ухвалення вироку суду процесуальне знання про факт вчинення злочину конкретною особою та її винуватість презюмується *ймовірним* з огляду на інквізиційний (слідчий) спосіб його отримання (В. Гмирко) й підлягає подальшій перевірці в суді першої інстанції у рамках змагальної процедури; усвідомлення цього факту закладає *поліваріантність* судової *перспективи* вирішення справи, тобто *рівновеликої* можливості постановлення як виправдувального, так і обвинувального вироку.

4. Ухвалення виправдувального вироку, з одного боку, є результатом *негативної* оцінки судом належного виконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку, встановленого для неї ст. 62, п. 2 ч. 1 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 17 КПК України довести винуватість особи поза розумним сумнівом, а з іншого – *позитивним фактом, що вказує на* виконання судом свого юридичного обов'язку – виправдати особу, винуватість якої не доведено стороною обвинувачення в рамках належної правової процедури.

5. Поняття “призначення кримінального процесу” має вказувати на його *соціальну функцію* в механізмі державі – забезпечувати захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень. “Безпосередня мета кримінального провадження” має іншу функцію – встановлення органом судової влади юридичного факту доведеності чи недоведеності обвинувачення в суді першої інстанції, аби кожний, хто

вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини і щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Відповідно поняття “завдання кримінального процесу” повинно нормативно вказувати на перелік послідовних кроків, які треба зробити, щоб досягти поставленої мети – здійснити швидке, повне й неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінального провадження, застосувати до кожного учасника кримінального провадження належну правову процедуру.

6. У контексті послідовної реалізації засади змагальності діяльність сторони захисту зі спростування предмета обвинувачення відбувається в рамках його заміщення предметом виправдання з використанням логічних засобів діяльності доказування – сукупності інтелектуальних операцій із виявлення хибності або необґрунтованості тези, аргументів, демонстрації.

7. Правова і фактична незалежність суду є *coditio sine qua* судової *здатності* постановити у справі правосудне рішення (І. Я. Фойницький). Іншими словами, вони покликані забезпечити можливість реалізації *потенціалу*, закладеного у законодавчо визначених підставах ухвалення виправдувального вироку, шляхом виправдання особи, захисту її законних прав та інтересів. Саме ця незалежність створює можливості для застосування правових механізмів для провадження неупередженого, справедливого правосуддя, захисту прав та законних інтересів людини та громадянина.

8. Юридичною підставою ухвалення судом виправдувального вироку є встановлений *факт* невиконання стороною обвинувачення юридичного обов'язку довести винуватість особи поза розумним сумнівом. Невиконання згаданого обов'язку є, як правило, сукупним наслідком скоєння стороною обвинувачення помилок різноманітної *юридичної етіології*.

9. Існує практично обґрунтована потреба внесення низки змін і доповнень до ст. 127 Конституції України, статей 2, 3, 89, 284, 373, 417, 440 КПК України та статей 65, 69, 70 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, сукупно спрямованих на вирішення проблемної ситуації вітчизняного правосуддя у кримінальних справах, яка склалась у діяльності судів першої інстанції при ухваленні виправдувальних вироків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов А. В. Оправдание в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Абрамов А. В. – Н. Новгород, 2005. – 206 с.
2. Абрамова В.М. Экспертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / В.М. Абрамова. – К., 2005. – 18 с.
3. Абросимов И.В. Актуальные вопросы обеспечения допустимости и достоверности доказательств в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. на соиск науч.ст. канд. юрид. наук : 12.00.09 / И.В. Амбросимов – М., 2007. – 26 с.
4. Алейніков Г.І. Виправдувальний вирок у кримінальному процесі України / Г.І. Алейніков. – Херсон: Херсонський обласний Фонд милосердя та здоров'я, 2007. – 200 с.
5. Александров А.С. Пять тезисов из манифеста критических правовых исследований русского уголовно-процессуального права / А.С. Александров, В.В. Терехин // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. – Сер. 5: Юристы. – 2015. – № 1 (26). – С. 8–14.
6. Александров А.С. Назначение уголовного судопроизводства и наказания / А.С. Александров, И.А. Александрова, В.И. Круглов. – Нижний Новгород, Нижегородская академия МВД РФ, 2005. – 100 с.
7. Александрова О.Ю. Оправдательный приговор в уголовном процессе : теоретические основы и правоприменительная практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ольга Юрьевна Александрова. – Красноярск, 2005. – 202 с.
8. Алексеев С.О. Проблемы теории права / С.О. Алексеев. – Свердловск, 1973. – Т.2. – С. 247–248.

9. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2012 році (за даними судової статистики) / Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 6 (154). – С. 20–41.

10. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 році (за даними судової статистики) / Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 5 (165). – С. 31–40.

11. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 році (за даними судової статистики) / Вісник Верховного Суду України, 2015. – № 6 (178). – С. 23–35.

12. Англо-український юридичний словник : близько 75 000 термінів / [упоряд. С.М. Андріанов та ін.] ; за ред. Л.І. Шевченко. – К. : Арій, 2010. – 552 с.

13. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Видавничий Дім “Юридична книга”, 2002–2005. – Т. 7 : Кримінальне право. Кримінальний процес / [упоряд.: О.М. Костенко, О.О. Кваша ; відп. ред. О.М. Костенко]. – 2004. – 616 с.

14. Аристотель. Риторика. – М, 1978 [Електронний ресурс] // веб-сайт бібліотеки Максима Мошкова. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>.

15. Аскеров С.С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану (порівняльно-правове дослідження) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 “кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Садіг Сафар Огли Аскеров. – К., 2008. – 119 с.

16. Астафьев Ю.В. Структура уголовно-процессуального познания (процессуальный и непроцессуальный аспект) / Ю.В. Астафьев // Вестник Воронежского государственного университета. Серия Гуманитарные науки. – 2005. – № 2. – С. 159–172.

17. Барабаш А.С. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования (ст. 62-9 УПК РСФСР) / А. С. Барабаш, Л. М. Володина. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1986. – 154 с.

18. Безлепкин Б.Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Б.Т. Безлепкин. – М. : КноРус, 2010. – 688 с.
19. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А.Р. Белкин. – М.: Норма, 2007. – 528 с.
20. Белкин Р.С. Курс криминалистики / Р.С. Белкин. – М., 1997. – Т.2. – 464 с.
21. Белоусова Е.А. Прекращение уголовного преследования в стадии предварительного расследования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Белоусова Евгения Алексеевна. – СПб., 2004. – 177 с.
22. Бирюков Б.В., Тростников В.Н. Жар холодных чисел и пафос бесстрастной логики. Формализация мышления от античных времен до эпохи кибернетики / Б.В. Бирюков, В.Н. Тростников. – Москва, 1977. – 191 с.
23. Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) / Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е – М., “Советская Энциклопедия”, 1974. – Т. 18. Никко-Отолиты, 1974. – 632 с. с илл., 24 л. илл., 6 л. карт, 1 карта-вкладка.
24. Букша Н.Ю. Назначение института прекращения уголовного дела и уголовного преследования в российском уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Наталья Юрьевна Букша. – Краснодар, 2005. – 22 с.
25. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови : з дод. і допов. / В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
26. Васильева Е.Г. Правовые и теоретические проблемы прекращения уголовного преследования и производства по уголовному делу / Е.Г. Васильева. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 312 с.
27. Васяев А.А. Исследование доказательств в ходе судебного следствия в суде первой инстанции в российском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.А. Васяев. – Саранск, 2008. – 242 с.

28. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел. – [2-ге вид.]. – К. : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

29. Вереша Р.В. Кримінальне право України : загальна частина : навч. посіб. / Р.В. Вереша. – [2-ге вид. перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 320 с.

30. Викторский С.И. Русский уголовный процесс : учеб. пособие [Электронный ресурс] / С.И. Викторский. – М. : Изд. А.А. Карцева, 1912. – 442 с. – Режим доступа: <http://library6.com/books/559091.pdf>.

31. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 5 липня 2016 року у справі № 357/981/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58744610>.

32. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 20 січня 2016 року у справі № 496/4305/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55098507>.

33. Вирок Бородянського районного суду Київської області у справі від 8 серпня 2016 року № 360/644/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59506345>.

34. Вирок Буцацького районного суду Тернопільської області від 25 березня 2016 року у справі № 595/1777/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56709499>.

35. Вирок Василівського районного суду Запорізької області від 24 лютого 2016 року у справі № 311/1148/13-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56041697>.

36. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 9 березня 2016 року у справі 154/1655/15 [Електронний ресурс] // веб-сайт

“Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56284623>.

37. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 1 липня 2016 року у справі № 463/5791/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58695086>.

38. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 26 травня 2016 року у справі № 461/10477/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57946490>.

39. Вирок Голопристанського районного суду Херсонської області від 27 січня 2016 року у справі № 654/214/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55243184>.

40. Вирок Городоцького районного суду Львівської області від 16 червня 2016 року у справі № 461/9144/14-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58387202>.

41. Вирок Густинського районного суду Тернопільської області від 21 січня 2016 року у справі № 596/2038/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55182676>.

42. Вирок Дарницького районного суду міста Києва від 7 липня 2016 року у справі № 753/18122/13-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59074454>.

43. Вирок Драбівського районного суду Черкаської області від 23 травня 2016 року у справі № 692/225/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57821492>.

44. Вирок Жовківського районного суду Львівської області у справі від 8 серпня 2016 року у справі № 444/2638/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59542873>.

45. Вирок Зарічного районного суду міста Суми від 8 квітня 2016 року у справі № 591/7809/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57025831>.

46. Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 10 травня 2016 року у справі № 562/1886/14-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57591182>.

47. Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 21 липня 2016 року у справі № 562/3702/14-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59095381>.

48. Вирок Іваничівського районного суду Волинської області від 28 липня 2016 року № 156/275/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59244548>.

49. Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 12 липня 2016 у справі № 157/554/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58909799>.

50. Вирок Кам'янського районного суду Черкаської області від 5 лютого 2016 року у справі № 696/1556/14-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56166876>.

51. Вирок Катеринопільського районного суду Черкаської області від 14 березня 2016 року у справі № 698/911/13-к [Електронний ресурс] // веб-сайт

“Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56846654>.

52. Вирок Корольовського районного суду міста Житомира від 21 квітня 2016 року у справі № 296/10963/13-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57348825>.

53. Вирок Кременецького районного суду Тернопільської області від 13 квітня 2016 року у справі № 601/1377/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57160944>.

54. Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 лютого 2016 року № 489/3138/14-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56084491>

55. Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 25 лютого 2016 року у справі № 489/3640/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56367219>.

56. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 28 березня 2016 року у справі № 415/2189/14-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56743192>.

57. Вирок Локачинського районного суду Волинської області від 15 січня 2016 року у справі № 160/306/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54988542>.

58. Вирок Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 12 серпня 2016 року № 539/1924/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59639804>.

59. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 10 травня 2016 року [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58052078>.

60. Вирок Олександрівського районного суду Донецької області від 15 червня 2016 року у справі № 240/270/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58450014>.

61. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 2 березня 2016 року у справі № 484/3325/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56217896>.

62. Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області від 18 лютого 2016 року у справі 2218/12406/12 [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56001562>.

63. Вирок Підволочиського районного суду Тернопільської області від 22 квітня 2016 року у справі 604/1192/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57359861>.

64. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 20 травня 2016 року у справі № 758/10421/14-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58280265>.

65. Вирок Старосамбірського районного суду Львівської області від 30 червня 2016 року у справі № 455/599/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58696605>.

66. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 13 квітня 2016 у справі №607/809/16-к [Електронний ресурс] // веб-

сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57114606>.

67. Вирок Центрального районного суду міста Миколаєва від 11 квітня 2016 року у справі №490/910/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58466260>.

68. Вирок Чигиринського районного суду Черкаської області від 22 липня 2016 року у справі № 708/657/16-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59125511>.

69. Вирок Шосткінського міськрайонного суду Сумської області від 20 січня 2016 року у справі № 589/6914/13-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55124797>.

70. Вирок Щорського районного суду Чернігівської області від 4 березня 2016 року у справі № 749/661/15-к [Електронний ресурс] // веб-сайт “Єдиний державний реєстр судових рішень”. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56336325>.

71. Висновки про відповідальність суддів першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів (Туніс, 24-25 жовтня 1980 року). [Електронний ресурс] // веб-сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Режим доступу: vkksu.gov.ua/userfiles/doc/.../vidp-suddiv.doc.

72. Висновок до проекту Закону про внесення змін до Конституції, що посилюють незалежність суддів Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) від 15 червня 2013 року № 722/2013 [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/>.

73. Висновок Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень № 11 (2008) // [Електронний ресурс] // офіційний веб-портал

“Судова влада в Україні”. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.

74. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат/ Л. Витгенштейн. – М.: 1958. – 133 с.
75. Вишневская О.В. Сущность и значение принципа состязательности в уголовном судопроизводстве / О.В. Вишневская // Правосудие в Татарстане. – 2004. – №2 (19) – С. 27–28.
76. Вільгушинський М.Й. Місце і роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у підготовці висококваліфікованих кадрів для судової системи / М.Й. Вільгушинський // Адвокат. – 2013. – № 8(155). – С. 10–14.
77. Владимиров Л.Е. Суд присяжных. Условие действия института присяжных и метод разработки доказательств / Л.Е. Владимиров. – Х., 1873. – 257 с.
78. Владимиров Л.Е. Уголовный законодатель, как воспитатель народа / Л.Е. Владимиров. – Харьков, 1903. – С. 95
79. Влидимиров Л.С. Учение об уголовных доказательствах / Л.С. Влидимиров. – Спб., 1910. – 400 с.
80. Войтюк І.А. Проблеми підготовки професійних суддів / І.А. Войтюк // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2008. – № 3. – С. 108–113.
81. Володина Л.М. Проблемы уголовного процесса: закон, теория, практика / Л.М. Володина. – М.: Юрист, 2006. – 352 с.
82. Володина Л.М. Уголовное судопроизводство: право на справедливую и гласную судебную защиту / Л.М. Володина, А.Н. Володина. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 230 с.
83. Воронина Н. Ф. Следственная ошибка как причина оправдательного приговора / Н.Ф. Воронина, С.Э. Воронин // Уголовный процесс. – 2006. – № 3. – С. 26–37.
84. Гаврилов О.А. Математические методы и модели в социально-правовом исследовании / О.А. Гаврилов. – М.: Наука, 1980. – 184 с.

85. Гаврилюк Р.В. Реабилитация в российском уголовном процессе (вопросы теории и практики) : автореферат дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Руслан Владимирович Гаврилюк. – Нижний Новгород, 2008. – 33 с.

86. Гармаев Ю.П. Устранение сомнений в допустимости доказательств / Ю.П. Гармаев // Законность. – 2011. – № 5. – С. 29–33.

87. Геворкян Г.А. Вероятное и достоверное знание / Г.А. Геворкян // . – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1965. – 204 с.

88. Гегель Г.В.Ф. Наука логики / Г.В.Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 2005. – С. 680.

89. Гладышева О.В. Теоретическая модель механизмов обеспечения прав и законных интересов человека и гражданина в уголовном судопроизводстве: автореф. док...юрид. наук 12.00.09 / Ольга Владимировна Гладышева. – М.: МАЭП, 2013. – 67 с.

90. Голик Ю.В., Орлова О.В. Теория ошибок: уголовно-правовое и криминологическое значение / Ю.В. Голик // Актуальные проблемы борьбы с преступностью. – Свердловск, 1989. – С. 29–38.

91. Голова ВРЮ В.М. Колесниченко пропонує підвищити віковий ценз для суддів [Електронний ресурс] // веб-сайт “РБК-УКРАЇНА”. – Режим доступу: https://www.rbc.ua/ukr/news/predsdatel_vsyu_v_kolesnichenko_predlagaet_povysit_vozrastnoy_tsenz_dlya_sudey_25032010.

92. Голунский С.А. Советский уголовный процесс / С.А. Голунский. – М.: Госюриздат, 1953. – С. 7.

93. Городовенко В. Незалежність суддів і самостійність судів у контексті нового етапу судово-правової реформи / В. Городовенко // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3. – С. 206–215.

94. Грашичева О.Н. Прекращение уголовного преследования на предварительном следствии с реабилитацией лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ольга Николаевна Грашичева. – Москва, 2009. – 198 с.

95. Гринюк В.О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 “кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Володимир Олексійович Гринюк. – К., 2004. – 227 с.

96. Грошевий Ю.М. Роль професійного досвіду судді в формуванні його переконання у кримінальній справі / Ю.М. Грошевий // [Електронний ресурс] // веб-сайт наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4195/1/Groshevoy_124.pdf

97. Грошевий Ю.М., Тацій В.Я., Туманянц А.Р. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

98. Грошевий М.Ю. Правові властивості вироку – акту правосуддя. Вибрані праці / М.Ю. Грошевий; упорядники : О.В. Капліна, В.І. Маринів. –Х.: Право, 2011. – 656 с.

99. Грошевий М.Ю. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. Монографія. Навчально-практичний посібник. Вибрані праці / М.Ю. Грошевий; упорядники : О.В. Капліна, В.І. Маринів. –Х.: Право, 2011. – 656 с.

100. Грошевий Ю.М. Роль суду в змагальному кримінальному процесі // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – Вип. 100. – С. 337–345.

101. Грошевий Ю.М. Общественное мнение и приговор советского суда. / Ю.М. Грошевой. – Харьков, 1972. –40 с.

102. Давыдов П.М. Прекращение уголовных дел в советском уголовном процессе / П. М. Давыдов, Д. Я. Мирский. – М. : Госюриздат, 1963. – 100 с.

103. Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса / В.Г. Даев. – Л. : ЛГУ, 1982. – 111 с.

104. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 томах / В.И. Даль. – М., 1981. – Т. 2. – 779 с.
105. Декарт Р. Рассуждение о методе. Диоптрика. Метеоры. Геометрия. / Р. Декарт. – М.: Издательство АН СССР, 1953. – 656 с.
106. Діхтієвський П.В. Лагнюк О.М. Кадрове забезпечення судів загальної юрисдикції: адміністративно-правовий аспект: монографія / П.В. Діхтієвський, О.М. Лагнюк. – Херсон : Видавничий дім “Гельветика”, 2015. – 200 с.
107. Дроздович Н.Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів/ Н.Л. Дроздович // Часопис Київського університету права. – 2010. – №1. – С. 251–258.
108. Дубинин Н.П. Биологические и социальные факторы в развитии человека/ Н.П. Дубинин // Вопросы философии. – 1977. – № 2. – С. 47.
109. Дубинский А.Я. Основания к прекращению уголовного дела в стадии предварительного расследования : учеб. пособие / А.Я. Дубинский. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1973. – 124 с.
110. Дубинский А.Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования : учеб. пособие / А.Я. Дубинский. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1975. – 132 с.
111. Дяков В.С Роль суб’єктивного фактора в структурі засобів пізнання в кримінальному провадженні / В.С. Дяков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – № 39. – С. 83–88.
112. Дяков В.С. Процесуальність (формування) ймовірності та вірогідності знання в кримінальному провадженні / В.С. Дяков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 5. – С. 104–107.
113. Дяков В.С. Гносеологічні передумови помилки в кримінальному провадженні / В.С. Дяков // Право і суспільство. – 2016. – № 4. – С. 201–207.
114. Дяков В.С. Імовірність і вірогідність знання в кримінальному провадженні / Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку: Міжнародна науково-практична конференція,

м. Харків, 5-6 серпня 2016 р. – Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація”, 2016. – С. 98–101.

115. Дяков В.С. К вопросу формирования и существования “обвинительного уклона” в сфере уголовного судопроизводства / В.С. Дяков // *Leges si vita*. – 2016. – septembrie – С. 38–40.

116. Енциклопедія практичної психології [Електронний ресурс] // веб-сайт “Енциклопедія практичної психології”. – Режим доступу: http://psychologis.com.ua/zhiznennyu_opyt.htm.

117. Євдокимова Н.О. Професійний досвід як суб’єктно-психологічна реальність / Н.О. Євдокимова // [Електронний ресурс] // веб-сайт Національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – Режим доступу: http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2010/Psikhologia_31/7.html.

118. Єрохін В.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини в частині забезпечення захисника у кримінальному судочинстві України / В.В. Єрохін // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – 2015. – Вип. 31. – С. 82–85.

119. Жданова Я.В. Категории вероятности и достоверности в уголовном судопроизводстве / Я.В. Жданова. – Ижевск: Детектив-информ, 2004. – 74 с.

120. Заботин П.С. Преодоление заблуждения в научном познании / П.С. Заботин. – М. : 1979. – 190 с.

121. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948р. – У кн.: *Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи*. – К.: Юрінформ, 1992. – С. 18–24.

122. Загорский Г.И. Постановление приговора: проблемы теории и практики: учеб.-практическое пособие / Загорский Г.И. – М. : Проспект, 2010. – 127 с.

123. Закон Латвійської республіки “Про судову владу” від 15 грудня 1992 року // [Електронний ресурс] // веб-сайт “Российский правовой портал: интернет-библиотека Пашкова”. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=891>.

124. Закон Російської Федерації “О статусе судей в Российской Федерации” від 26 червня 1992 року № 3132-I // [Електронний ресурс] // веб-сайт “Информационно-правовое обеспечение ГАРАНТ”. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/10103670/#friends>.

125. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення” від 2 березня 2015 року № 213–VIII [Текст] / Відомості Верховної Ради України. Офіц. вид. – К., 2015. – № 22. – Ст. 1187.

126. Закон України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993р. // [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/print1464092012769425>.

127. Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” від 23 грудня 1993 року // [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3782-12/print1461788766407145>.

128. Закон України “Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні” від 27 березня 2014 року № 1166–VII [Текст] / Відомості Верховної Ради України. Офіц. вид. – К., 2014. – № 20–21. – Ст. 1684.

129. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 року № 2453–VI [Текст станом на 8.06.2016р.] / Відомості Верховної Ради України. Офіц. вид. – К., 2010. – № 41. – Ст. 1468.

130. Закон України “Про Національне антикорупційне бюро України” від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.

131. Закревський А.В. Деякі аспекти стану злочинності проти правосуддя в Україні / А.В. Закревський // Вісник кваліфікаційної комісії суддів України. – 2015. – № 1(13). – С. 13–20.

132. Зейкан Я. П. Методика перехресного допиту в суді / Я. П. Зейкан. – Х.: Фактор, 2016. – 192 с.

133. Зинатуллин З.З. Избранные труды. В 2 томах. Том № 2. Серия “Антология юридической науки” / З.З. Зинатуллин // [Электронный ресурс] // веб-сайт “Google Книги”. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=fKKECgAAQBAJ&pg=PT402&lpq=PT402&dq=%D0%BE%D0%B1%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BD+%D0%B2+%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8+%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%8C%D0%B8+%D0%B2+%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC+%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%B5&source=bl&ots=0EWRh85TG4&sig=q2ac84mVbTOOy7eJoekPrzWM0dQ&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwic3tC-_YPMAhVJBywKHxZcAR44ChDoAQgZMAA#v=onepage&q=%D0%BE%D0%B1%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BD%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%8C%D0%B8%20%D0%B2%20%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC%20%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%B5&f=false.

134. *Итоги работы судов и кадровый коллапс.* // Судебно-юридическая газета від 29 лютого 2016 року № 8(326) [Электронный ресурс] // веб-сайт “СУДЕБНО-ЮРИДИЧЕСКАЯ газета”. – Режим доступа: <http://sud.ua/newspaper/2016/02/29/87617-itogi-raboti-sydov-i-kadrovij-kollaps/print>.

135. Італійсько-український : українсько-італійський : посіб. для загальноосвіт. та вищ. навч. закл. / уклад. О.В. Дмитрієв, Г.В. Степенко ; за ред. В.Т. Бусела. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 576 с.

136. Іщенко В.М. Принцип допустимості і достатності засобів кримінально-процесуального доказування / В.М. Іщенко // Право України. – 2003. – № 7. – С. 90–93.

137. Казгериева Э.В. Общенаучная постановка проблемы ошибок и необходимость теоретического обоснования в правоведении / Э.В. Казгериева // Юридическое образование и наука. – 2006. – № 3. [Электронный ресурс] // юридичний портал “Center Bereg”. – Режим доступу: <http://www.center-bereg.ru/13206.html>.

138. Каленіченко Л.І., “Помилка” та “омана”: аналіз співвідношення понять [Електронний ресурс] // веб-сайт електронної бібліотеки юридичної літератури “Правознавець”. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1864/%C4>.

139. Калиновский К.Б. Законность и типы уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К.Б. Калиновский – СПб., 1999. – 208 с.

140. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – М. : издательство “Наука”, , 1980. – 712 с.

141. Капліна О.В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність / О.В. Капліна // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №1. – С. 238 – 242.

142. Касумов Ч.С. Последствия реабилитации по советскому праву / Ч.С. Касумов. – Баку : Элм, 1991. – 174 с.

143. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. – 5-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 521 с.

144. Керимов Д.А. Психология и право / Д.А. Керимов // Государство и право, 1992. – № 12. – С. 10–21.

145. Кипнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н.М. Кипнис. – М. : Юристь, 1995. – 128 с.

146. Киселинчев А., Марксистско-ленинская теория отражения и учение И.П. Павлова о высшей нервной деятельности /Пер. с болгар. Е.В. Касьяновой,

Т.Н. Селиверстовой; Общ. ред. и вступ. статья проф. Ф.И. Георгиева. – М. : 1956. – 320 с.

147. Клименко Н. И. Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса / Н. И. Клименко // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел : межвуз. сб. науч. тр. – Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР им.Ф. Э. Дзержинского, 1988. – С. 126–133.

148. Коваль О.М. Право особи на виправдання у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ольга Михайлівна Коваль. – К., 2013. – 250 с.

149. Коваль О.М. Право особи на виправдання у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 “кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Ольга Миколаївна Коваль. – К., 2014. – 19 с.

150. Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам / Л.Д. Кокорев. – Воронеж, 1971. – 158 с.

151. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

152. Конверський А.Є. Логіка : підручник / А.Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 376 с.

153. Кони А.Ф. Предельный возраст для судей: Практическая заметка /А.Ф. Кони// Журнал Министерства юстиции. Петербург: Типография Правительствующего Сената. – 1895. – № 5. – С. 107–131.

154. Коновалова В.О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-процесуального циклу) / В.О. Коновалова // Вісник “Питання боротьби зі злочинністю”. – 2012. – № 1 (68). – С. 185–192.

155. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. № 2. – Ст. 44.

156. Копнин П.В. Философские идеи В.И. Ленина и логика / П.В. Копнин. – Москва: “Наука”, 1969. – 484 с.
157. Копнин В.П. Введение в марксистскую идеологию / В.П. Копнин. – Киев: Наук. думка, 1966. – 288 с.
158. Котюк І.І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики Оправдание в уголовном процессе: дис. докт...юрид. наук 12.00.09 / Іван Ілліч Котюк. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – 436 с.
159. Котюк В. О. Теорія права : Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
160. Кравчук В.М. Порядок призначення й обрання суддів судів загальної юрисдикції: компаративістське дослідження / В.М. Кравчук // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 411–415.
161. Крет Г.Р. Теоретичні, правові та прикладні аспекти закриття кримінальних справ у суді : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Галина Романівна Крет. – Одеса, 2010. – 192 с.
162. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.–Х. : Юрінком Інтер-Право, 2002. – 416 с.
163. Кримінальне право України: загальна частина : підруч. / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
164. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст. 131. // [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1450368143474184>.
165. Кримінальний процес : підруч. / [за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної]. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

166. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

167. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.–практ. коментар : у 2 т. / [О.М. Бандарчук, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 2012. – 768 с.

168. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88. // [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1466857164972898>.

169. Кримінально – процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / За загальною редакцією В.Т. Маляренка, Ю.П. Аленіна. — Харків : “Одісей”, 2010. – 820 с.

170. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность / В.Н. Кудрявцев. – М. , 1986. – 448 с.

171. Куйбіда Р.О., Сироїд О.І. Посібник з написання судових рішень / Р.О. Куйбіда, О.І. Сироїд // [Електронний ресурс]. – веб-сайт міжнародної організації “ОБСЄ”. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/106527?download=true>.

172. Лазарева В.А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практич. пособие / В.А. Лазарева. – М.: Юрайт; Высшее образование, 2010. – 343 с.

173. Ларин А.М. Прекращение уголовного дела по реабилитирующим основаниям / А.М. Ларин // Социалистическая законность. – 1978. – № 1. – С. 57–58.

174. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами / А.М. Ларин. – М.: Юрид. лит., 1966 – 156 с.

175. Ларина Е.В. Признание доказательств недопустимыми в российском уголовном судопроизводстве (в стадии предварительного расследования) : дис.

на сиск. науч. ст канд. юрид. наук : 12.00.09 / Елена Викторовна Ларина. – М., 2005. – 220 с.

176. Левонтина И.Б. Целесообразность без цели / И.Б. Левонтина // Вопросы языковедения, 1996. – №1. – С.5.

177. Литвин О.В. Дослідження доказів у судовому розгляді: деякі питання / О.В. Литвин // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 67. – С. 728–734.

178. Лифанова Л.Г. Прекращение уголовного преследования за непричастностью подозреваемого или обвиняемого к совершению преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л.Г. Лифанова. – М., 2005. – 182 с.

179. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И.М. Лузгин. – М., 1968. – 34 с.

180. Лукашевич В.З. Гарантии прав обвиняемого в стадии предания суду / В.З. Лукашевич. – Л. : ЛГУ, 1966. – 145 с.

181. Лукашевич В.З. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования по реабилитирующим основаниям / В.З. Лукашевич // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 50–58.

182. Лунеев В.В. Юридическая статистика: учебник / В.В. Лунеев. – М.: Юристъ, 1999. – 400 с.

183. Lupinская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П.А. Lupinская. – М. : Юридическая литература, 1976. – 168 с.

184. Маликов М.Ф. Оправдательный приговор в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Марат Файзелкадирович Маликов. – Казань, 1974. – 12 с.

185. Маркович В. Участь адвоката у дисциплінарному провадженні щодо судді / В. Маркович / Юридична газета онлайн від 27 травня 2015 року

[Електронний ресурс] веб-сайт щотижневого юридичного видання “Юридична газета”. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/uchast-advokata-u-disciplinarnomu-provazhenni-shchodo-suddi.html>.

186. Марочкін І.Є. Добір кандидатів на посади суддів / І.Є.Марочкін // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2007. – № 1(2). – С. 12– 34.

187. Мартынчик Е.Г. Особое мнение судьи по уголовному делу. – Под ред.: Никитюк П.С. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 130 с.

188. Марченко А.Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / А.Б. Марченко. – К., 2006. – 23 с.

189. Матеріали розширеного засідання президії ВСУ та Ради суддів України 20 січня 1999 року // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1 (11) – С. 10-12.

190. Мах Э. Познание и заблуждение/ Э. Мах. – М.: 1909. – 425 с.

191. Мизулина Е.Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства / Е.Б. Мизулина. – Тарту: ТУ, 1991. – 147 с.

192. Мизулина Е.Б. Цель уголовного процесса и охрана прав личности обвиняемого / Е.Б. Мизулина // Актуальные проблемы правовой защиты личности в уголовном судопроизводстве: Сб. науч. тр. – Ярославль: Ярослав. гос. ун-т, 1990. – С. 139–148.

193. Минимальный возраст для судей должен быть 35 лет [Електронний ресурс] // веб-сайт “РИА НОВОСТИ УКРАИНА”. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/politics/20150814/372156325.html>.

194. Михайловская И.Б. Цели, функции и принципы российского судопроизводства (уголовно-процессуальная форма) / И.Б. Михайловская. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – С. 27–62.

195. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко – К., 1984. – 132 с.

196. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К.: Юрінформ, 1992. – С. 36–62.

197. Мінюст : шанси отримати виправдувальний вирок в Україні не перевищують одного відсотка. Треба міняти КПК : [Електронний ресурс] // веб-сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. – Режим доступу :<http://old.helsinki.org.ua/index.php?id=1257773107>.

198. Моніторинг стану незалежності суддів в Україні – / За ред. А.Г. Алексеєва / Центр суддівських студій. – К.: Адеф, 2014. – 88 с.

199. Морщакова Т.Г., Петрухин И.Л. Социологические аспекты изучения эффективности правосудия / Т.Г. Морщакова, И.Л. Петрухин // Право и социология. – М., “Наука”, 1973. – 253–290 с.

200. Мотовиловкер Е.Я. Основания прекращения уголовного дела по реабилитирующим мотивам / Е.Я. Мотовиловкер // Советское государство и право. – 1972. – № 9. – С. 87–94.

201. Мудрагей Н.С. Проблема рационального и иррационального: античность, средневековье / Н.С. Мудрагей // Вопросы философии. – 1982. – № 9. – С. 107 – 116

202. Мурсалимов Г.Р. Юридические средства преодоления правоприменительных ошибок : автореф. дис. на получение степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история права и государства; история правовых учений” / Г.Р. Мурсалимов. – М., 2009. – 25 с.

203. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень” / В.В. Мухін. – Х., 2007. – 20 с.

204. Незалежність і підзвітність судової системи – взаємопов’язані складові довіри до суду / Центр суддівських студій [Електронний ресурс] офіційний сайт Вищої Ради Юстиції. – Режим доступу: www.vru.gov.ua.

205. Несменяемость судей [Электронный ресурс] // веб-сайт електронної енциклопедії “Викизнание”. – Режим доступу: http://www.wikiznание.ru/wikipedia/index.php/Несменяемость_судей.

206. Оганесян Р.М. Оправдательный приговор в советском уголовном процессе / Р.М. Оганесян. – Ереван : Изд-во Ереван ун-та, 1972. – 179 с.

207. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеол. выражений / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1994. – 928 с.

208. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 41089 словарных статей [Электронный ресурс] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М. : Азъ, 1992. – Режим доступа: http://ozhegov.info/slovar/?q=%D0%9E*&pg=74&ind=N.

209. Окрема думка судді Верховного Суду України Пошви Б.М. стосовно постанови Верховного Суду України у справі за заявою захисника Токарева Г.В. щодо ОСОБА_1 про перегляд судових рішень щодо останнього з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушень міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.../Окрема%20думка.doc.

210. Окремі питання незалежності та безсторонності суду (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) [Електронний ресурс] веб-сайт Національної асоціації адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/events/roundtable/2015.05.20-roundtable-rozdatka.pdf>.

211. Олещук П. Загадка виправдувальних вироків / П. Олещук [Електронний ресурс] // інформаційний веб-сайт “Zaxid.net”. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?zagadka_vipravduvalnih_virokiv&objectId=1343308.

212. Онопенко В.В. “Мені судилося” (виступи, листи, інтерв'ю, хроніка подій – 2006-2010 роки) / В.В. Онопенко. – К. : Атіка, 2010. – 584 с.

213. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Юристъ, 2009. – 175 с.

214. Особливості національного правосуддя [Електронний ресурс] // веб-сайт журналу Верховної Ради України “Віче”. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3374/>.

215. Охотіна Ю.В. Виправдання як категорія кримінально-процесуального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Юлія Владленівна Охотіна. – К., 2012. – 242 с.

216. Павлович Є. Кількість виправдувальних вироків в Україні, Ч.1 (22.03.2016) / Є. Павлович [Електронний ресурс] // інформаційний веб-сайт “blog.liga.net”. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/%D0%B5pavlovich/article/21515.aspx>.

217. Памятники русского права : вып. первый : памятники права Киевского государства : X – XII вв. / сост. доц. А. А. Зимин ; [под. ред. проф. С. В. Юшкова]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – XVI с. – 288 с.

218. Парламент має призначити двох членів Вищої ради юстиції [Електронний ресурс] // інформаційний веб-сайт “Gazeta.ua”. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_parlament-maye-priznachiti-dvoh-chleniv-vischoyi-radi-yusticiyi/626063?mobile=true.

219. Пастухов М.И. Оправдание подсудимого / М.И. Пастухов. – Минск : Изд-во “Университетское”, 1985. – 112 с.

220. Пашин С.А. Доказательства в российском уголовном процессе / С.А. Пашин // Состязательное правосудие. – М. : Тр. научно-практ. лаборат., 1996. – Ч. 2. – 424 с.

221. Петрухин И.Л. Оправдательный приговор и право на реабилитацию : монография / И.Л. Петрухин. – М. : Проспект, 2009. – 192 с.

222. Пилипчук П.П. Ще раз про незалежність суддів / П.П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 9. – С. 2–5.

223. Платонов К.К. О системе психологии / К.К. Платонов. – М. : Мысль, 1972. – 216 с.

224. Плотницький Б.Д. Однією з основних проблем є подвійна практика застосування норм закону [Електронний ресурс] // інформаційний веб-сайт “Вголос”. – Режим доступу: http://www.vgołos.com.ua/articles/borys_plotnitskyu_odniieyu_z_osnovnyh_problem_ie_podviyna_praktyka_zastosuvannya_norm_zakonu_106823.html?print.

225. Подосинов А.Б. Латинско-русский и русско-латинский словарь / [А.Б. Подосинов, Г.Г. Козлова, А.А. Глухов, А.М. Белов]; под общ. ред. А.В. Подосинова. – М. : Флинт : Наука, 2004. – 744 с.

226. Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н.Н. Полянский; под ред. Карев Д.С. – М. : Изд-во МГУ, 1956. – 271 с.

227. Полянский Н.Н. Цель уголовного процесса / Н.Н. Полянский. – Ярославль, 1919. – С. 21.

228. Попелюшко В.О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі: монографія / В.О. Попелюшко. – К.: Прецедент, 2005. – 232 с.

229. Попелюшко В.О. Функція захисту у кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: монографія / В.О. Попелюшко. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. – 634 с.

230. Попов А.П. Уголовный процесс России: целеполагание, система задач и средства: моногр. / А.П. Попов. – Пятигорск. Рекламно-информационное агентство на КМВ, 2016. – 300 с.

231. Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 року у справі № 5-221кс 15 [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/61D672F17421A23DC2257F470044BDB0](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/61D672F17421A23DC2257F470044BDB0).

232. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1990 року № 5 “Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку” // [Електронний ресурс] // веб-сайт

Верховної Ради України. – Режим доступу:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90>.

233. Постановление Верховного Совета РСФСР от 24 октября 1991 года № 1818-1 “О Концепции судебной реформы в РСФСР” / [Електронний ресурс] // веб-сайт компанії “КонсультантПлюс”. – Режим доступу:
<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=EXP;n=221794#1>.

234. Постановление Европейского Суда по правам человека от 27 сентября 2007 г. Дело “Вассилиос Ставропулос против Греции” [Vassilios Stavropoulos v. Greece] (жалоба № 35522/04) (I Секция) (извлечение) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://base.garant.ru/5732335/#ixzz4Tg59SJgn>.

235. Правосуддя в канадській мантиї [Електронний ресурс] // веб-сайт щотижневої інформаційної газети “Правовий тиждень”. – Режим доступу:
<http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=121880>.

236. Приписатися в Конституції [Електронний ресурс] // веб-сайт газети “Закон і бізнес”. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/116420-vidokremleniy_status_adminsudiv_hochut_zakripiti_v_konstitutuc.html.

237. Проект Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 2003 року № 3207 [Електронний ресурс] // веб-сайт “УКРАЇНСЬКА ПРАВДА”. – Режим доступу:
<http://www.pravda.com.ua/news/2003/06/20/2994328/?attempt=1>.

238. Проект Закону України “Про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя” від 25 листопада 2015 року № 3534 [Електронний ресурс] // веб-сайт “Закон і Бізнес”. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/120047-proekt_zakonu_vid_25112015__3524_pro_vnesennya_zmin_do_konst.html.

239. Прус Е.А. Порівняльна характеристика юридичної та правозастосовної помилок / Е.А. Прус // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 67. – С. 288–291.

240. Публічний електронний словник української мови [Електронний ресурс] // веб-сайт публічної електронної бібліотеки української художньої юридичної літератури “УКРЛІТ.ORG”. – Режим доступу:

<http://ukrlit.org/slovnyk/%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%B0>.

241. Радутная Н.О. О независимости судей / Н.О. Радутная // Соц. законность. – 1989. – №11. – С. 9–11.

242. Рекомендація № (94) 12 “Незалежність, дієвість та роль суддів”, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_323.

243. Реформа судової системи: найбільш суперечливі і важливі нововведення [Електронний ресурс] // веб-сайт СЕГОДНЯ.ua. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/reforma-sudebnoy-sistemy-samye-spornye-i-vazhnye-novshestva-637592.html>.

244. Решение Европейского суда по правам человека “Ваньян (VANYAN) против Российской Федерации” от 15 декабря 2005 года // Бюллетень Европейского суда по правам человека. Российское издание. – 2006. – № 7. – С. 102–116.

245. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Балицький проти України” від 3 листопада 2011 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_726/print1461788766407145.

246. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Ван Манхелен та інші проти Нідерландів” від 23 квітня 1997 року [Електронний ресурс] // веб-сайт журналу “Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі”. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=384>.

247. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Веренцов проти України” від 11 квітня 2013 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_945/print1458384848298143.

248. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Грабчук проти України” від 21 вересня 2006 року. [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_118.

249. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Григор'єв проти України” від 15 травня 2012 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_833/print1463929623717540.

250. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Довженко проти України” від 12 січня 2012 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_845/print1464081791539964.

251. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Жуковський проти України” від 3 березня 2011 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_714/print1464092012769425.

252. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Загородній проти України ” від 24 листопада 2011 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_739/print1462215480278813.

253. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Клішин проти України” від 23 лютого 2012 року [Електронний ресурс] // веб-сайт правозахисної адвокатсько-експертної групи “Конвенція 50”. – Режим доступу: <http://www.c50.com.ua/practice/rishennya-shchodo-suti-u-spravi-klislyn-proty-ukrayiny-vid-23-lyutogo-2012-roku-styslyi-vyk>.

254. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Коробов проти України” від 21 липня 2011 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_790/print1463929623717540.

255. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Луценко проти України” від 18 грудня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: library.khpg.org/files/docs/1254891460.pdf.

256. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Нечипорук і Йонкало проти України” від 21 квітня 2011 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_683/print1458241541309203.

257. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Ошурко проти України” від 8 вересня 2011 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_725/print1461788766407145.

258. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Раманаускас проти Литви” від 5 лютого 2008 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/c48a563ee2b08a54c225758600379986?OpenDocument>.

259. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Савін проти України” від 16 лютого 2012 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_931/print1461788766407145.

260. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Саундерс проти Сполученого Королівства” від 29 листопада 1996 року [Електронний ресурс] // український портал практики Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=408>.

261. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Тейксейра де Кастро проти Португалії” від 9 червня 1998 року [Електронний ресурс] // веб-

сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/0A0E64CB91067973C22576C4003629D0>.

262. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Тельфнер (Telfner) проти Австрії” від 20 березня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rpqi.narod.ru/echr/another_2/telfner.htm.

263. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Ушаков та Ушакова проти України ” від 18 червня 2015 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a89/print1464081791539964.

264. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Федорченко та Лозенко проти України” від 20 вересня 2012 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_933/print1463929623717540.

265. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Чопенко проти України” від 15 січня 2015 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a59/print1461788766407145.

266. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Шабельник проти України” 19 лютого 2009 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_457/print1472739708641613.

267. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Шагін проти України від 10 грудня 2009 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_612.

268. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Яллох проти Німеччини” від 11 липня 2006 року [Електронний ресурс] // веб-сайт “Studfiles”. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/5081952/>.

269. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Яременко проти України” 12 червня 2008 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради

України.

–

Режим

доступу:

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_405/print1462215480278813.

270. Рожнова В.В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження / В.В. Рожнова // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2012. – № 4. – С. 381–387.

271. Рожнова В.В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні / В.В. Рожнова // Юридичний часопис НАВС. – 2013. – № 4. – С. 301–306.

272. Рожнова В.В. Сучасна концепція кримінального процесу та її відображення у системі завдань кримінального провадження / В.В. Рожнова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності, 2012. – № 4. – С. 122-128.

273. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство : пособие к лекциям [Электронный ресурс] / Н.Н. Розин. – [2-е изд.]. – СПб. : Издание Юридического книжного склада “Право”, 1914. – 449 с. – Режим доступа: <http://www.knigafund.ru/books/24575/read>.

274. Рось Г.В. Закриття кримінальної справи у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Рось Ганна Василівна. – Київ, 2009. – 21 с.

275. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 705 с.

276. Рузавин Г.И. Логическая вероятность и индуктивные выводы / Г.И. Рузавин // Вопросы философии. – 1967. – № 4. – С. 108–116.

277. Савицкий В.М. По поводу уголовно-процессуальных гарантий прав невиновного на реабилитацию / В.М. Савицкий // Советское государство и право. – 1965. – № 9. – С. 47–56.

278. Савицкий В.М. Уголовный процесс России на новом витке демократизации / В.М. Савицкий // Государство и право. – 1994. – № 6. – С. 96–107.

279. Савченко А.В. Склад злочину : проблеми визначення конструктивних елементів та ознак / А.В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1 (14). – С. 261–263.

280. Самоходкина О.С. Доказывание при производстве по уголовным делам в суде первой инстанции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.С. Самоходкина. – Ростов н/Д, 2006. – 209 с.

281. Самсін І.Л. Судити повинна чесна, порядна людина, а не бездушний, хамовитий, хоча й висококваліфікований юрист / І.Л. Самсін // [Електронний ресурс] // веб-сайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Режим доступу: <http://www.vkksu.gov.ua/ua/about/zmi-pro-komisiu/golova-vkksu-igor-samsin-suditi-povinna-chesna-poryadna-ludina-a-ne-bezdushniy-hamovitiy-hocha-y-visokokvalifikovaniy-urist/>.

282. Свиначук О. Держава, обмеживши довічне грошове утримання суддів, порушила конституційні гарантії незалежності суддів / О. Свиначук [Електронний ресурс] / веб-сайт інформаційного агентства “УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ НОВИНИ” – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1510310-derzhava-obmezhhivshi-dovichne-groshove-utrimannya-suddiv-porushila-konstitutsiyi-garantiyi-nezalezhnosti-suddiv-vsu>.

283. Секст Эмпирик. Сочинения в двух томах. – Т. 1. – М.: Мысль, 1975. – 399 с.

284. Селиванов Ф. А. Истина и заблуждение / Ф.А. Селиванов. – М.: Политиздат, 1972. – 96 с.

285. Селиванов Ф.А. Заблуждения и пороки / Ф.А. Селиванов. – Томск: 1979. – 130 с.

286. Селиванов Ф.А. Проблемы теории ошибок / Ф.А. Селиванов // Проблемы методологии и логики наук. – 1970. – Вып. 6 – С. 59–63.

287. Сергеич П.С. (П.С. Пороховщиков) Искусство речи на суде / П.С. Сергеич. – М.: “Юридическая литература”, 1988. – 384 с.

288. Сереброва С.П. О цели современного уголовного судопроизводства России / С.П. Сереброва // Российский судья. – 2005. – № 6. – С. 18–20.

289. Сироїд О.І., Денисенко Л.В., Шаповалова О.А., Фадєєва І.О. Бути суддею: посібник-порадник / О.І. Сироїд, Л.В. Денисенко, Шаповалова О.А., Фадєєва І.О. – Київ, 2015. – 216 с. / [Електронний ресурс] // веб-сайт проекту “Справедливе правосуддя”. – Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/usaid_JudgeBook_170x240_015_Interactive.pdf.

290. Скворцов Н.Н. Оправдание за неустановлением события преступления / Н.Н. Скворцов // Советская юстиция. – 1970. – № 10. – С. 9.

291. Слінько С.В. Юридичні наслідки слідчих помилок / С.В. Слінько // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – Одеса, 2004. – № 3 (2). – С. 114–119.

292. Словарь философских терминов / науч. ред. В.Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА, 2007. – XVI. – 729 с.

293. Словник української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 2, ст. 419. – Режим доступу: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/28149-meta.html>.

294. Словник української мови : в. 11 т. / [за ред.: А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюка]. – Київ : Наук. думка, 1979. – Т. 10. Т–Ф. – 699 с.

295. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [Електронний ресурс] // веб-сайт онлайн-версії “Словника української мови” в 11 томах. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pomylka>.

296. Словник української мови: в 11 т. / [под ред. І.К. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4: (І–М). – 840 с.

297. Словник української мови: в 11 т. / [под ред. І.К. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 1: (А–В). – 799 с.

298. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. Судоустройство. Судопроизводство. 4 изд. / В.К. Случевский. – Спб., 1913. – 670 с.

299. Смирнов А.В. Уголовный процесс : учебник для вузов / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; под общ. ред. А.В. Смирнова. – СПб, 2004. – 697 с.

300. Соколов Н.Я. Профессиональное правосознание юристов / Н.Я. Соколов. – М.: Наука, 1988. – 224 с.

301. Соколов О.В. Постановление оправдательного приговора в российском судопроизводстве как результат следственных ошибок / О.В. Соколов // Вестник Владимирского юридического института. – 2007. – № 1 (2). – С. 222–224.

302. Соркин В.С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве : монография / В.С. Соркин. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 95 с.

303. Стабілізація за рахунок незалежності [Електронний ресурс] / веб-сайт газети “Закон і Бізнес”. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/101526-obmezheniya_zarplati_suddiv_porushue_mizhnarodni_standarti-.html.

304. Старий кінь борозни не псує...[Електронний ресурс] // веб-сайт “Юрінком Інтер”. – Режим доступу: http://yuricom.com.ua/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=5493.

305. Стецовский Ю.И. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту / Ю.И. Стецовский, А.М. Ларин. – М. : Наука, 1988. – 320 с.

306. Стойко Н.Г. Недоказанность обстоятельств уголовного дела / Н.Г. Стойко. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1984. – 104 с.

307. Стоянов М.М. Властивості доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Микола Михайлович Стоянов. – Одеса, 2010. – 246 с.

308. Стоянов М.М. Концепції допустимості доказів: проблеми теорії, нормативної регламентації та правозастосовчої практики / М.М. Стоянов // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 4. – С. 1–10.

309. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968–1970. – Т. I. – 1968. – 468 с.

310. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968–1970. – Т. II. – 1970. – 616 с.

311. Строгович М.С. Логика / М.С. Строгович. – М.: Политическая литература, 1949. – 362 с.

312. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / М.С. Строгович. – М : издательство АН СССР 1955. – 384 с.

313. Строгович М.С. Проблемы уголовного процесса / Проблемы уголовной политики. – Кн. 2. – М.: Советское законодательство, 1936.

314. Строгович М.С. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности / М.С. Строгович, Л.Б. Алексеева, А.М. Ларин. – М. : Наука, 1979. – 319 с.

315. Строгович М.С. Уголовный процесс / М.С. Строгович. – М.: 1934. – С. 15.

316. Строгович М.С. Уголовный процесс: учебник. – М.: 1946. – С. 14.

317. Суд пояснює, що таке вплив на суддів [Електронний ресурс] / веб-сайт газети “Закон і Бізнес” . – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/114104-sud_poyasnyue_scho_take_vpliv_na_suddiv.html.

318. Суддя ледве відстояв право виносити виправдувальні вироки. – Ракурс. – 28.10.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/378-suddya-ledve-vidstoyav-pravo-vynosyty-vypravduvalni-vyroky>.

319. Судебные уставы Императора Александра II с законодательными мотивами и разъяснениями. Устав уголовного судопроизводства. – 10е изд., перераб., испр. и доп. / Под ред. С.Г. Щегловитова. – СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1910. – 1153 с.

320. Суханова Н. Н. Постановление оправдательного приговора в российском уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Суханова Н. Н. – Иркутск, 2008. – 205 с.

321. Суханова Н.Н. Постановление оправдательного приговора в российском уголовном судопроизводстве: автореф. дис. канд...юрид. наук 12.00.09 / Наталья Николаевна Суханова. – Иркутск, 2008. – 25 с.

322. Сухарева Н.Д. Прекращение уголовного преследования на стадии предварительного расследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нина Дмитриевна Сухарева. – Иркутск, 2002. – 178 с.

323. Таджиев Т. Реабилитация в советском уголовном процессе / Т. Таджиев. – Ташкент : Изд-во “ФАН”, 1986. – 165 с.

324. Татьянанин Д. В. Реабилитация в уголовном процессе России (понятие, виды, основания). – М. : Изд-во “Юрлитинформ”, 2007. – 144 с.

325. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / за ред. Н.В. Жогина. – М.: Юридическая литература, 1966. – 736 с.

326. Толочко А.Н. Судебный приговор и его мотивировка : учеб пособие / А.Н. Толочко. – К.: УМК ВО, 1991. – 88 с.

327. Томин В.Т. Понятие цели советского уголовного процесса / В.Т. Томин // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 8–13; 65–70.

328. Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств / А.И. Трусов. – М. : 1960. – 321 с.

329. Тютюнник В.В. Очевидна недопустимість доказу як критерій здійснення окремої судової процедури визнання доказу недопустимим під час кримінального провадження / В.В. Тютюнник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2014. – № 9–1. – С. 233–236.

330. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ (в ред. 6.07.2016 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/.

331. Уголовный процесс: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / Под. ред. К.Ф. Гуценко. – М.: Зерцало, 1997. – 509 с.

332. Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року [Електронний ресурс] // веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-13/print1458384848298143>.

333. Узагальнення судової практики ухвалення виправдувальних вироків за Кримінальним процесуальним кодексом України (витяг) / Вищий Спеціалізований Суд України [Електрон. ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16266749>.

334. Узунова О.В. Інформаційні причини юридичних помилок (за матеріалами кримінальних справ) / О.В. Узунова, П. Узунов // Джерело і право : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Миколаїв, 27–28 листоп. 2009 р. – Миколаїв : ІЛІОН, 2009. – С. 303–304.

335. Уильямс С. Смысл сказанного: о чем думают американские судьи, когда пишут судебные решения / С. Уильямс // Сравнительное конституционное обозрение. – 2005. – № 3(52). – С. 33–40.

336. Указ Президента України “Про Стратегією сталого розвитку “Україна – 2020” від 12 січня 2015 року № 5/2015 // Офіц вісник України від 23 січня 2015 року. – № 4. – стор. 8.

337. Українсько-іспанський словник / [уклад. М. І. Жердинівська]. – К. : Основи, 1993. – 239 с.

338. Фаткуллин Ф.Н. Оправдательный приговор / Ф.Н. Фаткуллин // Советская юстиция. – 1966. – № 8. – С. 13–14.

339. Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и судебный приговор / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1965. – 531 с.

340. Фельдштейн Р.С. Лекции по уголовному судопроизводству / Р.С. Фельдштейн. – М.: Типо-литография В. Рихтер, 1915. – С. 11.

341. Философия : Энциклопедический словарь. Под ред. А.А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с. [Електронний ресурс] – Режим доступа – <http://terme.ru/dictionary/187/word/cel-i-sredstva>.

342. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Коваль, В.Г. Панов. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

343. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / И. Я. Фойницкий. – [3-е изд.]. – СПб. : Типография т-ва “Общественная Польза”, 1910–1912. – Т. 2. – 1910. – 560 с.

344. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – В 2-х томах. – СПб., 1910. – 400 с.

345. Фулей Т.І. Підготовка професійних суддів у Франції /Т.І. Фулей// Право України. – 2005. – № 4. – С. 124–128.

346. Хавронюк М.І. Моніторинг статистики і практики застосування нового КПК: основні висновки і рекомендації /М.І. Хавронюк // Слово національної школи суддів України. – № 4 (5). – 2013. – С. 111–115.

347. Хачатурян Д. Гносеологические основы оправдательного приговора как метод определения предмета судебного познания / Д. Хачатурян // Государство и право. – № 2 (7). – 2016. – С. 187–213.

348. Хашимов Р.Д. Категория “цель” в уголовном процессе: автореф. дис. канд...юрид. наук 12.00.09 / Рауль Амурович Хашимов. – Челябинск, 2006. – 23 с.

349. Чабанюк В.Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 “кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / Видим Дмитрович Чабанюк. – К., 2009. – 18 с.

350. Чангули Г.И. Недоказанность участия обвиняемого в совершении преступления как процессуальное основание к прекращению уголовного дела в стадии предварительного следствия / Г.И. Чангули // Социалистическая законность. – 1965. – № 3. – С. 58–60.

351. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс : учебник / М.А. Чельцов. – [4-е изд., исправ. и перераб.]. – М. : Госюриздат, 1962. – 503 с.

352. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов-Бебутов. – Вып. 1. – Харьков, 1927. – С. 6.

353. Чепурнова Н.М. Конституционные основы правосудия в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.М. Чепурнова. – Саратов. 1994. – 20 с.

354. Черновський О.К. Судова психологія: парадигма сучасного розвитку [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 19.00.06 – Юридична психологія / О.К. Черновський. – Нац. акад. внутр. справ. – Київ : [б. в.], 2016. – 496 с.

355. Чиссов В.И., Трахтенберг А.Х. Ошибка в клинической онкологии. Руководство для врачей / В.И. Чиссов, А.Х. Трахтенберг. – М. : Медицина, 1993. – 544 с.

356. Чурилов Ю. Ю. Оправдательный приговор в российском судопроизводстве : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Ю. Ю. Чурилов. – Воронеж, 2009. – 22 с.

357. Чурилов Ю.Ю. Актуальные проблемы постановления оправдательного приговора в российском уголовном судопроизводстве / Ю.Ю. Чурилов. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 256 с.

358. Чурилов Ю.Ю. Оправдательный приговор в российском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Юрий Юрьевич Чурилов. – Воронеж, 2009. – 300 с.

359. Шабанов П.Н. Независимость судей в российском уголовном процессе: проблемы теории и практики : монография / П.Н. Шабанов. – Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2010. – 208 с.

360. Шапченко С.Д. Склад злочину як кримінально-правовий феномен: сутність та основні форми існування / С.Д. Шапченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1 (14). – С. 240–243.

361. Шевчук М.І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М.І. Шевчук. – Львів, 2015. – 243 с.

362. Шейфер С.А. Прекращение дела в советском уголовном процессе : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс;

криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Соломон (Семен) Абрамович Шейфер. – М., 1963. – 22 с.

363. Шило Н.Я. Проблемы реабилитации на предварительном следствии / Н. Я. Шило; [ответ. ред. Б. Сарыев]. – Ашхабад : Ёлым, 1981. – 200 с.

364. Шиханцев Г.Г. Психологические особенности судебной деятельности. Психология судьи. Юридическая психология. / Г.Г. Шиханцев // [Электронный ресурс] // образовательный портал Гродненского государственного университета имени Янки Купалы. – Режим доступа: http://ebooks.grsu.by/ur_psiх/glava-1-psikhologicheskie-osobennosti-sudebnoj-deyatelnosti-psikhologiya-sudi.htm.

365. Шишкін В.І. Судові системи країн світу: навчальний посібник: у 3-х кн. / В.І. Шишкін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 335 с.

366. Шумило М.Є. Гносеологічна і процесуальна природа доказів у Кримінальному процесуальному... кодексі України / М.Є. Шумило // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : збірник матеріалів міжвузівської наукової конференції, Київ, 26 квітня 2013 року. – К., 2013. – С. 13–28.

367. Шумило М.Є. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування / М.Є. Шумило // Право України. – 2014. – № 10. – С. 44–52.

368. Шумило М.Є. Поняття, сутність і критерії незаконних процесуальних дій і рішень / М.Є. Шумило // [Електронний ресурс] веб-сайт Національної академії внутрішніх справ України. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2001_1/shymilo.htm.

369. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія / М.Є. Шумило. – Харків : Арсіс, 2001. – 320 с.

370. Щедрина Ю.В. Дискусии об установлении предельного возраста пребывания судей в должности в России во второй половине XIX – начале XX в. (к вопросу о несменяемости судей) / Ю.В. Щедрина // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и

искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 11 (25). – Ч. 2. – С. 212–215.

371. Эйсман А.А. Логика доказывания / А.А. Эйсман. – М.: Юрид. лит., 1971. – 112 с.

372. Эйсман А.А. Соотношение истины и достоверности в уголовном процессе // Советское государство и право. – 1966. – № 6. – С. 92–97.

373. Эйсман А.А. Заключение эксперта / А.А. Эйсман. – М.: Юрид. лит., 1967. – 152 с.

374. Эйсман А.А. Некоторые вопросы оценки как количественной характеристики достоверности доказательств // Вопросы кибернетики и права. – М., 1967. – С. 164–179.

375. Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П.С. Элькинд. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 142 с.

376. Юридические препятствия в реализации прав и законных интересов: проблемы теории и практики / под ред. канд. юрид. наук В.Ю. Панченко, канд. юрид. наук А.А. Петрова. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 736 с.

377. Юридичний словник. За редакцією В.Г. Гочаренка. – К.: “Форум”. – 2006. – 473 с.

378. Юшков Ю.Н. Обвинительный уклон в уголовном процессе : предпосылки и последствия / Ю.Н. Юшков // Правоведение, 1994. – № 1. – С. 48 – 54.

379. Якупов Д.А. Проблема обвинительного и оправдательного уклонов в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Дамир Аубикерович Якупов. – М.: Академия управления МВД РФ, 1999. – 34 с.

380. Яновська О.Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні / О.Г. Яновська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 59. – С. 343-349.